

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt : XII

Sayı : 48

Ekim 1948

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ – A N K A R A

1 9 4 8

İÇİNDEKİLER

Makaleler, Etüdlér :

	<u>Sayfa</u>
BALKAN, Dr. KEMAL: Kas tarihinin ana hatları	723
— : Almanca özeti.	757
KANSU, Prof. Dr. Ş. A. ve TUNAKAN, Dr. SENİHA: Karaoğlan Höyüğünden çıkarılan Eti, Frik ve Klasik devir iskeletlerinin Antropolojik incelenmesi.	759
— : Fransızca özeti.	775
USMAN, MÜKERREM: İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunae beş adet figürlü Yunan vazosu.	779
— : Fransızca özeti.	793
ÖGEL, Dr. BAHAEDDİN: İlk Töles boyları	795
— : Fransızca özeti.	832

Raporlar :

ÁKOK, MAHMUT: Samsun ili Havza ilçesinin Lerdüğe köyünde bulunan tümülüsler	835
— : Fransızca özeti.	854
LANDSBERGER, B.: Kültepe kazısı hakkında rapor.	855
MANSEL, Prof. Dr. A. M.: Milletlerarası VI. Bizans araştırmaları kongresi hakkında rapor	861

Bibliyografya :

1948 yılı Temmuz, Ağustos, Eylül aylarında Türk Tarih Kurumu kütüphânesine gelen kitaplar ve dergiler.	865
--	-----

Levhalar :

CLII — CLIX. — Ş. A. Kansu ve S. Tunakan.

CXI — CLXVII. — M. Usman.

CLXVIII — CLXXXI. — M. Akok.

BELLETEN

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt : XII

Sayı : 45, 46, 47, 48

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 4 8

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, Etüdler :	Sayfa
ALKIM, U. BAHADIR : Karatepe kazısının arkeolojik sonuçları . . .	533
—— : Almanca özeti	547
ALP, Dr. SEDAT : Hitit metinlerinde <i>GIŞ kalmuş</i> «Lituus» ve <i>HUB.BI</i> «Küpe»	301
—— : <i>GIŞ kalmuş</i> «Lituus» and <i>HUB.BI</i> «Earring» in the Hittite texts.	320
BALKAN, Dr. KEMAL : Kas tarihinin ana hatları	723
—— : Almanca özeti	757
BAYUR, HİKMET : Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Osmanlı Dev- letini İran'ı istilâya kışkırtmak için yapılan iki deneme . . .	403
—— : Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı pâdişahlarından I. Abdülha- mid ve III. Selim arasındaki mektuplaşma	617
—— : Fransızca özeti	652
BOSCH, E. : Nikaia (Iznik) bayram oyunları	325
BOSSERT, Prof. Dr. H. Th. : Karatepe'de bulunan Fenike-Eti bilinguis'leri.	515
—— : Die Phönizisch - Hethitischen Bilinguen vom Karatepe	523
DEMİRTAŞ, FARUK : Osmanlı devrinde Anadolu'da Kayılar	575
—— : Fransızca özeti	614
DIRİMTEKİN, FERİDUN : Anasthase surları	1
İNALCIK, Dr. HALİL : Osmanlı - Rus rekabetinin menşei ve Don-Volga kanalı teşebbüsü (1569)	349
KANSU, Ord. Prof. ŞEVKET A. ve TUNAKAN, Dr. SENİHA : Kara- oğlan höyüğünden çıkarılan Eti, Frik ve Klâsik devir iske- letlerinin antropolojik incelenmesi	759
—— : Fransızca özeti	775
ÖGEL, Dr. BAHAEDDİN : İlk Töles boyları. Uğur, Ting ve Kao-ch'ê'ler.	795
—— : Fransızca özeti	832
RUBEN, Prof. Dr. W. : Kırşehir'de dikkatimizi çeken san'at âbideleri .	173
—— : Eigenartige Denkmäler aus Kırşehir	194
TOGAN, Prof. ZEKİ VELİDİ : İbn al-Fahih'in Türklere ait haberleri .	11
TURAN, Dr. OSMAN : Celâleddin Karatay vakıfları ve vakfiyeleri . .	17
—— : Türkiye Selçuklularında toprak hukuku, mirî topraklar ve hususî mülkiyet şekilleri	549
—— : Fransızca özeti	574
USMAN, MÜKERREM : İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan beş adet figürlü Yunan vazosu	779
—— : Fransızca özeti	793

VI

Raporlar :

AKOK, MAHMUT: Samsun ili Havza ilçesinin Lerdüğe köyünde bulunan tümülüsler	835
——— : Fransızca özeti	854
KOŞAY, HÂMÎT ve AKOK, MAHMUT: Büyük Güllücek araştırmaları üzerinde ilk rapor	471
——— : Preliminary rapor on test Excavations at Büyük Güllücek	479
LANDSBERGER, Prof.: Kültepe kazısı hakkında rapor	855
MANSEL, Dr. ARİF MÜFİD: «Milletler arası VI. Bizans araştırmaları Kongresi» hakkında rapor	861
SAYILI, Dr. AYDIN: Vâcidiyye Medresesi. Kütahya'da bir Ortaçağ Türk rasathânesi	655
——— : The Wâjidiyye Madrasa of Kütahya. A Turkish Medieval Observatory	667
——— : Bir Kütahya hastahânesi	679
——— : A. Hospital in Kütahya	681
——— : Rasathâne konusu ile ilgili olarak Tire'de kısa bir araştırma	683
——— : İngilizce özeti	688

Vesikalar :

UZUNÇARŞILI, Prof. İ. HAKKI: Şıpka kumandanı Süleyman Paşa'nın menfâ hayatına dair bazı vesikalar	207
---	-----

Tercümelere :

ALT, Prof. Dr. THEOL. ALBRECHT (Türkçeye çeviren: NUSRET HIZIR): Kilikya'da keşfedilen yeni Fenike yazıtlarının tarihî önemi	691
--	-----

Bibliyografya :

ERZİ, ADNAN SADIK: Jan Rypka et Miloş Borecký, <i>Ferruĥi</i>	701
——— : Nâzım Yücelt, <i>Vakay-i Baba Paşa fit-tarih'den bazı parçalar</i>	705
——— : H. Dj. Siruni, <i>Culegere de Facsimile pentru Scoala de arhivistica</i> 1947 yılı Ekim, Kasım ve Aralık aylarında Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine gelen kitaplar ve dergiler	279
1948 yılı Ocak - Eylül aylarında Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine gelen kitaplar ve dergiler.	501, 709, 865

Haberler :

AKOK, MAHMUT: Alaca-höyük hafriyat heyetinin 1947 çalışmaları	237
ALKIM, Dr. U. BAHADIR: Karatepe kazısı	241
——— : Excavations at Karatepe	249
İNAN, ABDÜLKAKİR: Türkistan'da ve Altaylar'da son yıllarda yapılan arkeoloji araştırmaları	274
——— : Urartu yazıtında ve Romalı Plinius'un tarihinde «Türk» adı var mı?	277
KÖKTEN, Dr. KILIÇ: 1947 yılı Tarihöncesi araştırmaları	223

MANSEL, Prof. Dr. ARİF M.: 1947 Side (Eski Antalya) kazıları . . .	256
Orta Anadolu'da arkeolojik araştırmalar	255
ÖZGÜÇ, Dr. TAHSİN: Elbistan ovasındaki tetkik gezileri ve Kara- höyük kazısı	266
—— : Archaeological journeys in the plain of Elbistan and the excavation of Kara-höyük	232
—— : Ankara Üniversitesi adına yapılan Fraktin kazısı ve tetkik gezileri	260
—— : Excavation at Fraktin near Develi and researches in Antitourus region	266
—— : İngiliz Arkeoloji Enstitüsü	267
—— : C. Schaeffer'in konferansları	270
—— : R. J. Braidwood'un Konferansı.	272
Türk Tarih Kurumu « Genel Kurulu » nun yıllık toplantısı	487
Türk Tarih Kurumu'nun ilmî toplantıları	721

Levhalar :

- I — X. — F. Dirimtekin.
 XI — XXXVI. — O. Turan.
 XXXVII — XLVI. — W. Ruben.
 XLVII — XLIX. — İ. H. Uzunçarşılı.
 L — LVIII. — Haberlere ait resimler.
 LIX. — E. Bosch.
 LX — LXVI. — Halil İnalık.
 LXVII — LXXXI. — Hikmet Bayur.
 LXXXII — CX. — Hâmit Koşay ve Mahmut Akok.
 CXI — CXII. — H. Th. Bossert.
 CXIII — CXXXIV. — Bahadır Alkım.
 CXXXV — CXLIV. — Hikmet Bayur.
 CXLV — CLI. — Aydın Sayılı.
 CLII — CLIX — Ş. A. Kansu — S. Tunakan.
 CLX — CLXVII — M. Usman.
 CLXVIII — CLXXXI — M. Akok.
-

BELLE TEN

Cilt: XII

Kasım 1948

Sayı: 48

KAS TARİHİNİN ANA HATLARI (*)

Dr. KEMAL BALKAN

Sümeroloji Asistanı

M. ö. ikinci bin yılın başlarından itibaren muhtelif yollardan Ön-Asya medeniyet sahalarına girmeğe başlayan büyük göçleri

(*) Bu yazıda kullanılan kısaltmalar :

AfO = Archiv für Orientforschung.

BBst. = King, Babylonian Boundary Stones.

BE = Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania.

BoTU = Die Boghaz-köi Texte in Umschrift.

CT = Cuneiform Texte in the British Museum.

EA = Knudtzon, Die El-Amarna - Tafeln.

JA = Journal Asiatique.

K. = Kujundschik.

KAHI = Keilschrifttexte aus Assur historischen Inhalts.

KAV = Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts.

KBo = Keilschrifttexte aus Boghazköi.

LAR = Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia.

MAOG = Mitteilungen der Altorientalischen Gesellschaft.

MDP = Délégation en Perse. Mémoires.

MVAG = Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft.

OLZ = Orientalistische Literaturzeitung.

PSBA = Proceedings of the Soc. of Biblical Archaeology.

R = Rawlinson, Cuneiform Inscriptions of Western Asia.

RA = Revue d'Assyriologie.

RIU = Gadd - Legrain, Ur Excavations I. Royal Inscriptions.

RLA = Reallexikon der Assyriologie.

mensup Hitit, Hurri ve Lui gibi kavimlerden biri de Kas'lardır¹. Asya'lı kavimlerin ve batıdan göçmüş olan Sami'lerin cehd, gayret ve ihtimamları ile büsbütün taze bir ruh ve canlılık kazanmış olan kadim Sumer medeniyetinin olgun bir devrinde, büyük kırsımlarıyla İç-Asya istikametinden akmakta olan, bu yeni göç mensuplarının temsil ettiği bambaşka dünya anlayışlarıyla temasını ve bundan doğan neticeleri tetkik etmek cihan tarihinin en mevraklı ve cazip konularından biridir.

Babil çivi yazılı kaynaklarının yardımı ile bu kavimlere mahsus olan müktesebat tespit edilebilirse, şimdiye kadar daha ziyade arkeolojik belgelerle bilgi sahibi olduğumuz, bu göçlerin kopup geldiği Asya âlemine nüfuz etmeğe yarayacak malzeme de elde edilmiş olacaktır.

Güç ve girift olan bu mevzu, Sumer-Babil medeniyetinin mihrakı olan Mezopotamya'yı ellerine geçirmiş olmaları ve orada altı asra yakın bir müddet hâkim kalmış bulunmaları sebebiyle, Kas kavminin incelenmesi ile başlamak yerinde ve şarttır. Kas'lar problemini biz onların siyasî tarihlerinden başlamak suretiyle inceleyeceğiz. Henüz gereği gibi aydınlanmamış olan bu tarihin ana hatlarını, belli başlı yazılı kaynakları yeniden kıymetlendirerek çizmeğe çalışacağız. Varacağımız sonuçların Babil kronolojisiindeki yeri de ayrıca işlenecektir.

ŞL = Deimel, *Şumerisches Lexikon*.

UDBD = Peiser, *Urkunden aus der Zeit der dritten Babylonischen Dynastie*.

VAT = *Vorderasiatische Abteilung, Tafeln*.

VS = *Vorderasiatische Schriftdenkmäler*.

YBT = *Yale Oriental Series. Bab. Texts*.

ZA = *Zeitschrift für Assyriologie*.

¹ Çivi yazılı vesikalarda bu kavme Kasşu denmektedir. Kasça şahıs adlarının Akadça tercemelerini ihtiva eden V R 44'te Kurgalzu (kıral) adı *re'i Kasşu* (Kasların çobanı) olarak karşılanmıştır (kol. I 50). Profesör Landsberger'in bu tercemede Kasça kelime galzu'nun Akadçadaki Kasşu'ya uyabileceği hakkındaki teklifi kabul edilirse, kelimenin Kasçasının başkaca galdu ve galju şeklinde yazıldığı da göz önünde tutulmak suretile, onların kendilerini *galju diye adlandırmış oldukları düşünülebilir (Müellifin habilitasyon tezinden). Klasik devir müellifleri bunları Kossaioi olarak tesmiye etmişlerdir (bk. altnot 113). Batı müellifleri de Kossaeer, Kassiten, Cassites gibi isimlerle anmaktadırlar. Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark* (1937), s. 524 v. d. da onları Kasit'ler, Dr. Arif Müfid Mansel, *Eski doğu ve Ege tarihinin ana hatları* (1945), s. 13'te Kasitler veya Kaslar olarak zikretmişlerdir. Bu yazıda biz iki türlü tesmiyeyi de kullandık.

Kas'ların siyasi tarihleri hakkındaki başlıca kaynakları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz :

1. Kiral listeleri :

a) A kiral listesi². Bunda öy. kol. I 16-21 arasında ilk altı Kas kiralının adı ve ilk dördünün hâkimiyet yılları korunmuştur. Öy. II 1-15 arasında da sondan oniki kiralın adı muhafaza edilmiş, bunların ve daha evvelki üç kiralın hükümdarlık yılları da korunabilmiştir. II 16'daki yekûnda 36 Kas kiralının 578 yıl 9 ay hâkimiyet sürdükleri kaydolunmuştur.

b) Assur 14616 c Kiral listesi³. Assur menşeli olan bu listede Asur kırallarına tekabül eden Babil kıralları da zikredilmiştir. Üçüncü hânedana yani Kas kırallarına ait kısımlarda öy. I. 10-25 arasında baştan onüç kiralın adı (onikinciden yalnız şahıs determinatifi) korunmuştur. Öy. II de ise III. Kaştiliyaş'tan Kasit hânedanının sonuna kadarki kıralların adları kısmen kalmıştır.

2. Kiral kitâbeleri :

Kas kırallarından bize pek az sayıda kitâbe kalmıştır. Bunlar da daha ziyade yeknasak ve kısa ifadeli (ekserisi Sumer'ce) inşaat ve takdime yazılarıdır. 10. kiral Ulamburiyaş'tan kalan bir gürz başı kitabesi ve Karaindaş'tan kalan üç inşaat kitabesi bir tarafa bırakılacak olursa 20. kiral II. Burnaburiyaş'a kadar bu neviden şimdiye kadar başka bir vesika ele geçmemiştir. İlk kiral Gandaş'a ve dokuzuncu kiral II. Agum'a atfedilen kitabelerin sahte oldukları aşağıda s. 728 v. d. da gösterilecektir. II. Burnaburiyaş ile kitabe yazıcılığı canlanmağa başlar. En fazla yazıt bırakmış olan 22. kiral Kurigalzu'dur. III. Kaştiliyaş'tan sonra dinastinin sonuna kadarki zaman bu hususta son derece kısırdır⁴.

3. Senkronistik tarihler ve kronikler :

a) Senkronistik tarih⁵ denen ve pek de iyi korunmamış olan vesika Asur kiralı III. Adadnirari (810-782) zamanında yazılmış

² Buna dair eski literatür için bk. Bilabel, *Geschichte Vorderasiens und Aegyptens*, s. 330, 1. Metnin yeni neşri CT 36 (1921), pl. 24-25. Fotografi, Lehmann-Haupt, *Zwei Hauptprobleme der Altorientalischen Chronologie*, levha 1.

³ Yeni neşri, Weidner, AfO 3 (1926), s 70-71.

⁴ Kitabeler için krş. altnot 66.

⁵ Eski literatür için bk. Bilabel, loc. cit. s. 341, 4. Yeni neşri CT 34 (1914), pl. 38 v. d.

olup Asur devlet arşivinden faydalanılarak Babil'le çıkan hudud meselelerini halletmek ve barış akdinde istifade edilmek üzere hazırlanmıştır. Daha ziyade Asur görüşüne göre kaleme alınmış olmakla beraber itimada şayan bir kaynak olduğu da kabul edilmiştir. Bunda üçüncü dinastinin 10. kralı I. Burnaburiyaş ile 35. kralı Zababa-şum-iddin arasında sekiz kralın adı zikredilmekte olup bunlarla muasır olan Asur kırılları arasında yedi senkronizm elde edilmektedir. Aşağıda yeri geldikçe bunlar ayrıca belirtilecektir.

b) Babil kroniği BM 96152'nin son kısmı⁶. Burada Eski Babil devleti hükümdarlarının komşuları ile mücadelelerine ait bazı senkronik hadiselerden ve Samsuditana zamanında Hitit'lerin Babil'e akınından bahsedildikten sonra 13. Kas kralı Ulamburiyaş ve 14. kral III. Agum'un Deniz-eli devleti ile mücadeleleri anlatılmıştır (st. 14 v. d.).

c) Babil P kroniği⁷. Bir yeni Babil kopyesi olan ve fena korunmuş olarak ele geçen bu metinde kol. I-IV de II. Burnaburiyaş'ın ölümünden sonra 32. kral Adad-şum-uşur'a kadar geçen zaman zarfında Asur ve Babil'i ilgilendiren olaylardan bahsedilmiştir ki yeri geldikçe bunlara temas edilecektir. Senkronistik tarihin Asur'lular zaviyesinden yazılmış olmasına mukabil P kroniğinin Babil görüşüne göre kaleme alındığı ifadeden kolayca anlaşılır.

d) K. 3992 kroniği. Asurbanipal'in kütüphânesinde bulunmuş olup çok kötü ve noksan bir şekilde ele geçmiş olan bu vesikada 14. Kral III. Agum'un Deniz-eli memleketine yaptığı seferden bahsedilmiş olsa gerektir, bk. s. 741 v. d.^{7a}.

4. Diğer senkronik belgeler:

Amarna mektupları arasında 1-11 numaralı olanlardan Karındaş ve I. Kadaşman - Harbe'nin III. Amenofis ile, 17. kral Kurigalzu ve II. Burnaburiyaş'ın VI. Amenofis ile muasır bulunduğunu ve iki devletin münasebetlerini öğreniyoruz.

⁶ L. W. King, *Chronicles concerning early Babylonian kings*, Vol. II (1907), s. 15-24.

⁷ Çivi yazısı. metni: Winckler, *Altorientalische Forschungen*, I (1893-97), s. 298-303. Transkripsiyon Delitzsch, *Abhandlungen der K. Saechsischen Gesellschaft der Wissenschaften*, phil.-hist. Klasse, XXV, No. 1 (1906), s. 43-46.

^{7a} Şimdiye kadar yalnız transkripsiyon halinde, Winckler, loc. cit. s. 516.

Boğazköyde bulunmuş olan KBo I 10 mektubu 24. kiral Kadaşman-Turgu ve 25. kiral Kadaşman-Enlil'in Hitit hükümdarı III. Hattuşili ile hemzaman olduklarını ve o zamanki devletler münasebetlerini açıklayacak mahiyettedir⁸.

Babil kıralları ile 13. yüzyıldan itibaren yaptıkları müca-deleleri ve Kas kabileleri ile mütemadi vuruşmaları canlı bir tarzda tasvir eden Asur kırallarının kitabeleri ile aynı mahiyetteki Elam kiral kitabeleri üçüncü dinastinin sonları ve çöküşü hakkındaki bilgilerimizi karşılıklı olarak teyid eder ve tamamlar. Bk. s. 754 v. d.

5. Muhtelif belgeler:

Eski Babil devrinden ve Orta Fırat'daki Hana devletinden kalmış bazı vesikalar bize Babilonya'da hakimiyeti henüz ele alamamış bulunan Kas kabileleri hakkında yeni düşünceler ilham etmektedir. Onların Babil'i ele geçirmelerinden sonra gerek kendileri hakkında ve gerekse idare ettikleri halka ve memleketin eski medeniyeti ile kendi getirdiklerinin karşılaşmasından doğan yeni form ve idare organizasyonlarına dair bütün soruların cevaplarını, devirlerinde yazılmış olan mektuplarla⁹, idarî, iktisadî ve hukukî¹⁰ vesikalardan çıkarıyoruz. Tarihî bilgilerimizin tekidi ve tamamlanması bakımından bunlar da ihmâl edilmemelidir.

Biz aşağıda Kaslar tarihinin daha ziyade 20. kiralına kadar olan problemlerini, o zamana ait bulunan yazılı kaynaklara filolojinin yeni imkânlarını kullanarak nüfuz etmeğe çalışmak suretiyle, inceleyeceğiz. Bu tarihin hulâsa olarak sunacağımız müteakıp kısımları hakkındaki malûmatımızı değiştirecek yeni görüşler oldukça bunlar hakkındaki düşüncelerimizi de ayrıca ilâve edeceğiz.

Babil vesikalarında Kas'lar ilk olarak Eski Babil kralı Hammurabi'nin oğlu Samsuiluna'nın dokuzuncu yılını tarihleyen *mu Sa-am-su-i-lu-na lugal-e ugnim Kaş-şu-u₂* "Kas ordusunu kiral Samsuiluna'nın (yendiği) yıl,, cümlesi içinde geçmektedir¹¹. Eski Babil

⁸ Dür-Kurigalzu'da Hitit kralı Hattuşili'ye hitab eden akatça yeni bir mektupta yalnız selam kısmı korunmuştur, Iraq VIII, s. 89, fig. 13.

⁹ BE XVII; UM I 2, 16-96.

¹⁰ BE XIV; XV; UM II 2; Peiser, UDBD; UM VIII 2, 168-163; UM XIII, 68-76, 78-80; Louvre IX, Nr. 47-56.

¹¹ CT 2 pl. 5. Eski Babilde yıllar, Sumerlerden kalmış bir adete göre senenin en mühim bir olayına göre adlanırdı.

devletinin nihayet bulma tarihini 150 yıl kısaltarak 1750 yerine 1600'e hattâ daha aşağılara indirmek isteyen Ungnad ve Sidney Smith gibi bilginler, Kas hânedanı ile Eski Babil hânedanının bir müddet aynı zamanda hüküm sürdüklerini kabul etmek suretiyle bu olayın tarihini birinci Kas kıralı Gandaş'ın ilk yılı olarak telâkkî etmişlerdir¹². Profesör Landsberger bu düşünceyi keyfi diye vasıflandırmıştır¹³. Thureau-Dangin, neşredilmemiş bir eski Babil devri vesikasında da, Kas'ların, Abiesuh'un bir yılını tarihleyen aynı mealde bir cümle içinde geçtiğini¹⁴ göstermekle bu telâkkinin isabetsizliğini ortaya koymuştur¹⁵. Babil metinlerindeki bu bilgiyi daha ziyade, onların Mezopotamya'ya girmek için yaptıkları ilk teşebbüsler olarak kıymetlendirmeliyiz. S. 731 v. d. de görüleceği üzere Kuzey Mezopotamya'da ve Orta Fırat bölgesinde de aynı tarihlere doğru Kas kabilelerinin hareket halinde bulduklarını biliyoruz. Eski Babil vesikalarında rastlanan Kasça şahıs adları¹⁶ bu halkın Babilonya'ya barış yolu ile sızmağa başladıkları suretinde tefsir edilmiştir.

Kas'ların Babilonyadaki yaşayışları ile ilgili en eski olaylara temas eden vesika, A kiral listesine göre üçüncü dinastinin ilk kıralı, Gandaş'ın Babil şehrini fethettiğinden bahseden ve bir yeni Babil kopyesi olan tablet parçasıdır¹⁷. Her halde metnin iki yüzünde de o zamanda Nippur şehrinin acıklı durumu¹⁸ anlatılmış olsa gerektir¹⁹.

¹² Ungnad, AfO 13 (1940), s. 145 v. d.; aynı müellif, MAOG XIII/3 (1940), s. 1 v. d. Sidney Smith, Alalakh and Chronologie, The Antiquaries Journal, XIX (1940), s. 39-49.

¹³ Krş. K. Turfan, Sumeroloji araştırmaları, Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi sumeroloji enstitüsü neşriyatı No. 1 (1940-1941), s. 975.

¹⁴ Johns, PSBA, 1910, s. 273.

¹⁵ Thureau-Dangin, La chronologie de la première dynastie Babylonienne (Mémoires de l'Académie, Vol. XIII, 2 1942), s. [231], 3.5

¹⁶ bk. Ungnad, Beitrage zur Assyriologie VI, Heft 5 (1909), s. 21-26.

¹⁷ British Museum'da, 84-2-11, 178. Çivi yazılı neşri: Winckler, Untersuchungen zur Altorientalischen Geschichte (1889), s. 156.

Tabletin önyüzünde baş taraftan altı, arkayüzünde sondan sekiz satır kadar korunmuştur. Arkayüzdeki satırlar çizgilerle ayrılmıştır. Bunlardan birisinde akatçadan evvel sumerce bir terceme ilâve edilmiştir.

¹⁸ Nippur şehri, bilindiği gibi, Eski Babil devletinin son zamanlarında elden çıkmıştı. Güneydeki Deniz-eli devletinin eline geçmesi muhtemeldir.

¹⁹ Thureau-Dangin, adı geçen makalesinde, s. [255] 28 de tabletin arka yüzünün ayrı bir konuda o'duğu mütalâasındadır.

Kitabenin tam bir transkripsiyon ve tercümesi aşağıdadır :

- Öy. 1) *a-na U₄^{mu} nam-ri* ^a*GUD DİNGİR.DİNGİR EN. EN. EN*
 2) ^m*Ga-ad-daş LUGAL kib-ra-tu₂ ar₂-ba-a LUGAL* ^{KUR}*Şu-me-ri*
 3) *u₃ Akkadi^{K1}-i LUGAL Ba₃-ba₃-lam a-na-ku-ma*
 4) *i-nu-şu-ma E₂-kur-^aEn-lil₂ şa₂ i-na ka-şad Ba₃-ba₃-lam*
 5) *x x x-i-nu [a]n(?) -hu(l)-su u₂-pi-şi-i[h (?)]*
 6) [(takriben 8-10 işaret noksan)] x x

Ay. (Baş tarafı kırık)

x +1) [(takriben 7-8 işaret kırık)] x x x x (?)

2) [x x ?] x x x x *i-lam-ma-du*

3) *şa₂ pi-i-qa i-zi-qu-um*

4) *U₈-A U₈-A ŞA₃ ŞA₃ Zİ.İN.Gİ Zİ.İN.Gİ EME.MU DI. KUD NU.TUK*

5) ditto ditto *ki-şal-li ki-şal-li i-na URU-ia Ni-ip-pu-[ri ?]*

6) *da-a-a-nu ul i-şi*

7) [x x x (?)] x *pi-şah*

8) [x x x (x) ?] *a-na pi-pi-i şa₂-tir*

Tercümesi : 1) Parlak arslan ²⁰, tanrıların kutsal sığırı ²¹, beylerin beyine ²². 2) dört bucağın kralı, Sumer memleketinin kralı, 3) ve Akad ilinin kralı. 2) Gaddaş' (= Gandaş) 3) ım ben. 4) Vakta ki ²³ Babil'in zaptında, Enlil'in mabedi (Nippurdaki) ²⁴ 5) . . . . . [yorg] unluğunu (?) ²⁵ 6) . . . . .

²⁰ *āmu namru* diye bir ulûhiyet olmadığı gibi böyle bir tanrı epithet'i de mevcut değildir. *āmu* başkaca bir hayvandır, bk. Landsberger, *Fauna*, s. 10 v. d., 36, st. 33.

²¹ Tanrı ünvanları meyanında *alap ilāni* (tanrıların sığırı) gibi bir vasıf geçmez. Bunun için daha ziyade *rimu* (boğa) tercih edilmiştir. krş. Tallqvist, *Götterepitheta*, s. 165.

²² *bēl bēlē*, Marduk'un çok geç zamanlarda kullanılan bir ünvanıdır. krş. Tallqvist, *ibid.* s. 42.

²³ *inūşuma* «ozamanda ki, vaktaki» konjonksiyonu akatçada daha ziyade müteaddit icraat veya faaliyetler sayıldıktan sonra belirtilmek istenen bir hususu nakletmek için kullanılır. Metindeki yeri bu bakımdan beceriksiz ve sun'i bir üsluba işaret olarak alınabilir.

²⁴ *Ekur*, Enlil'in Nippurdaki mabedi olmalıdır. Onun Babil şehrindeki mabedi başka bir isimde, herhalde *Edaranna*'dır (bk. Unger, *Babylon*, s. 139).

²⁵ *puşşuğu* veya *şuşşuğu*'nun bu manası için bk. von Soden, *ZA* 41, s. 153, 4.

Ay. (baş tarafı kırık) x +1) ..... 3) birdenbire estiğini 2) ..... öğrenecekler. 4) vah, vah yürek yürek ..... 5) vah vah ..... -im, ... -im, şehrimde Nippurda 6) hâkim yok 7) ..... dinlen 8). (Bu tablet) ..... için yazılmıştır. „

Başkaca Kas tarihinin bu er çağlarında böyle vesikalar bulunmamış olduğundan ve Kas kırıllarının aynı tarihlerde “dünyanın dört bucağının kiralı, Sumer ve Akad kiralı,, gibi unvanları henüz taşımamakta olmalarından dolayı (bk. alt not 66) Landsberger'in ve Thureau-Dangin'in fikirlerine iştirakle²⁶ bu kitabenin authentique olmayıp apocryphe bir karakter gösterdiğini kabul edebiliriz. Aşağıda göreceğimiz Agum Kakrime kitabesi de dahil olmak üzere, herhalde Kas'lar devrinin sonuna doğru, bir takım menfaatlar elde etmek için bazı hakların eski bir maziye dayandığını ispat gayesiyle sonradan yazılarak sahte vesikalar meydana getirildiğini biliyoruz. Bu noksan kitabe Eski-Çağlar tarihi bakımından bizi şu suallere cevap aramağa sevkeder :

a) Babil'in Gandaş tarafından fethi bir gerçek midir? Başka bir ifade ile Kas'lar Babilonya'ya Gandaş idaresinde mi girip yerleşmişlerdir yoksa bu, Gandaş'a sonradan atfedilen hayalî bir kahramanlık mıdır ?

b) a sorusuna müspet cevap verilebilecek olursa bu takdirde Gandaş, Eski Babil devletine son vermiş olan, Hitit kralı Muşşili'den acaba ne kadar zaman sonra Babil'i fethetmiştir ?

c) Bu sorulara verilecek muhtelif cevapların birinci ve üçüncü dinastilerin kronolojilerindeki tesiri ne olacaktır ?

b ve c sualleri ile ortaya çıkan meseleler gelecek bir yazımda cevaplandırılacaktır. Tarih bakımından biz şimdilik a şıkkına cevap arayalım: Herşeyden evvel kitabede şehir determinatifi konmadan yazılmış olan 3 üncü satırdaki Babalam'ın nereyi kasdettiğini anlamalıyız. Sidney Smith bunun Babil şehri olduğunu şüphe ile karşılamış ve gerçekten böyle bile olsa kitabenin o cümlesinin Kas'ların bir Babil kiralına karşı kazanılmış “basit bir zafer,, ine işaret olabileceği mütalâasını ileri sürmüştür²⁷. Thureau-Dangin bu tek yerden ismin şüphesiz olarak Babil'i kastettiğine hükmetmiş-

²⁶ Krş. K. Turfan, l. c., s. 972 ; Thureau-Dangin, l. c. s. [256] 28.

²⁷ Sidney Smith, Alalakh and Chronologie, [1940], s. 21 v. d.

tir²⁸. Aynı şehrin adı kitabemizden başka BE XVII 23: 34 (. . . *i-na URUPa-an-ba-li^{K1}*), UM 1 2, 16: 37, 38 (. . . . a-na *URUPan-ba-li*) gibi Kas'lar devrine ait mektuplarla gene Kas'lardan bahseden Boissier, RA 29, s. 93-104, st. 4 (. . . *ip-pa-am-ba-li*) ve K. 3992 st. 9 (*ma-ra-ti ba₃-ba₃-lim*) gibi vesikalarda geçer. Babil literatüründe daha evvel görünmeyen Pam/nbal ve Balabam şekillerinin Babil şehrine Kas'ların vermiş oldukları isim olduğunda şüphe yoktur.

Üçüncü dinastinin 1163 yıllarında sona erdiği kabul edilebilir. Yeni kronoloji araştırmaları ile de Eski Babil devletinin takriben 16 ncı yüzyılın başında nihayet bulunduğu ileri sürülmüştür. A kiral listesine göre 576 yıl devam eden üçüncü dinastinin hakimiyet devrini bu iki tarihle bağdaştırabilmek için Kas'ların bir müddet Eski Babil devleti ile aynı zamanda hüküm sürdüğü kabul edilmektedir. Bu suretle Gandaş'ın Babil'i fethetmiş olması keyfiyeti hakikatte basit bir akından başka bir şey değildir denmektedir.

Belirttiğimiz gibi Gandaş kitabesi sonradan yazılmış da olsa onun içinde gizli olan tarih an'anesinin doğruluğundan şüphe etmeğe neden hakkımız olsun? Bunda mürettep veya hakiki herhangi bir olay değil de bahusus Babil'in fethi gibi tarihi bir vakıanın herhangi bir Kas kiralına değil, tahsisen Gandaş'a izafe edilmesi neden uydurma veya basit bir sefere telmih olsun? Kaldı ki metnin arka yüzünde tasvir edilen Nippur şehrinin hali de söylediğimiz gibi tarihi hakikate uygundur (bk. altnot 18). Bu bakımdan biz Kas'ların Babil'e, Hitit kralı Murşili vasıtasıyla birinci hanedanın yıkılmasından sonra Gandaş idareside girmiş bulduklarını kabul ediyoruz. Bir başka ifadeyle A kiral listesinin Kas hanedanının devam müddeti olarak verdiği 576 yılına itimad edemiyoruz. Kas tarihinin erken çağlarına ait bir kaç vesikanın da bu hal karşısında yeniden kıymetlendirilmesi gerekmektedir.

Orta Fırat bölgesinde bulunan, Eski Babil devleti ile muasır, Hana devletinden kalmış mukavele metinlerindé Kas'ça isimlere tesadüf olunuyor. Bunlardan bir kaçının tarihlenmesinde kiral Kaştilyaşı adı geçiyor ki Thureau-Dangin onun Eski Babil kralı Abi-eşuh ile aynı zamanda yaşadığı fikrindedir²⁹. İlk Kas kırıllarından

²⁸ Thureau-Dangin, aynı makale, s, [256] 28.

²⁹ Thureau-Dangin, aynı makale, s. [252-253] 24-25. Kaştilyaşı şimdiki kadar aşağıdaki Hana vesikalarında görülmüştür: Thureau-Dangin, Lettres et con-

herhangi birisinin Eski Babil hanedanı ile muasır olması bizce yukarıda söylenen sebeplerden dolayı varit olmayacağına göre Hana tahtındaki Kaştilyaşı'nun da A kiral listesinde zikredilen üçüncü kiral olması ihtimali bahis konusu olmamalıdır³⁰. Bu kıt bilgiden Kaştilyaşı'nun, o zamanlar mevcut bir Kas devletinin kiralı mı, yoksa sadece herhangi bir Kas boyunun Hana'da nüfuz sahibi olmuş bir başbuğu mu olduğuna kesin olarak hükmedilemez ise de ikinci ihtimalin hakikate daha çok yakın bulunması mümkündür. Biz bu isimden daha ziyade, Kas'ların Babil'e girmeden önce bir köprü başı kurdukları noktadan, nüfuz etmeği daha kolay buldukları, batıya doğru sığmağa başladıklarını çıkarabiliriz. Şimdi zikredeceğimiz diğer iki vesika bu fikri teyid ettiği gibi Kas'ların Hana'da manevi alanda da tesirsiz kalmadığına delildir. Hana vesikalarından birisi oranın kiralı Hammurabih'in *Habur-ibal-Bugaş* adlı bir kanalı kazdığı yıl ile tarihlenmiştir³¹. "Bugaş Habur'un beyidir., anlamındaki bu isimde *Bugaş* Kas'larca kutsal tanınan bir varlıktır. Aynı Hana kiralı bir adak eşyasını *Du-za-gaş* adlı bir tanrıya sunar³². Başkaca bilinmemekle beraber Thureau-Dangin'in fikrine iştirakle bu ismin de Kas'ça olduğu düşünülebilir.

Bize Landsberger'in hatırlattığı, bir Eski Babil mektubu olan, VS 16 No. 24 de bir hudut kumandanı kiralı, Halep kiralının Babil'e gönderdiği elçilerin yolda *bitātī Agum* "Agum'un evleri., nede alkonulduklarını bildiriyor. Bu vesikadan tarih için şunu öğreniyoruz. Mektubun yazıldığı tarihte Eski Babil devleti gibi Halep devleti de henüz ayakta. Yani Hitit kiralı Murşili henüz Babil seferini yapmamıştır. İşte o zamanlarda Babil ile Halep arasındaki sahada Kas oymakları yer tutmuştur. Kemal Turfan, *Sumeroloji araştırmaları*, s. 973 teki yazısında bu mektuptaki Agum'u Kas kiralı (herhalde kiral listesindeki birinci kiral) telâkki etmişse

trats, No. 238 : (27,) 55 (Aynı vesika daha evvel JA 10e série, t. XIV, s. 149 v. d. da neşredilmiş ve işlenmiştir) ve bunun duplikatı, Schorr, *Babyloniaca*, III (1910), s. 286-267 de onun memleketinde *mīşaru* (dirlik düzenlik) koyduğu kaydedilmiştir. Sayce tarafından, *Proceeding of the Society of Biblical Archeology*, XXXIV (1912), s. 52 de ve Theo Bauer tarafından *MAOG IV*, s. 2-3, de neşredilmiş Hana mukaveleleri aynı kiralın memleketinde «ikinci defa düzenlik kurduğu yıl» (st. 44-45) ile tarihlenmiştir.

³⁰ Krş. K. Turfan, l. c. 973 ve S. Smith, l. c. 23.

³¹ Clay, *Babylonian Records in the Library of J. Morgan*, No. 52, st. 31-35.

³² Thureau-Dangin, *Syria*, V, s. 276.

de bu noktai nazar bir faraziye olmaktan ileri gidemez. Onun da yukarda andığımız Kaştilyaşa gibi bir Kas beyi olması pek alâ mümkündür.

Kasların ilk devirleri hakkında en mühim kaynaklardan birisi de Asurbanipal'in kütüphanesinde bulunmuş ve V R 33 te neşredilmiş olan II. Agum'a ait kitabedir. Vesikada Babil tanrısı Marduk ve tanrıce Şarpanitu'nun, Hana'ya ne zaman götürüldüğünden bahsedilmeyen, heykellerinin Babile geri getirilmesi, mabedlerine yerleştirilmesi ve bu mabedleri süslemekte çalışan san'atkârların bazı mükellefiyetlerden muaf kılınması anlatılmıştır. Fakat kitabenin tahririndeki gerçek sebebin bu sonuncu maddeden ibaret bulunduğu şüphe yoktur. Tarih bakımından önemli cihet II. Agum'un şecerisini ilk kiral Gandaş'a kadar uzatması ve saydığı kırallar arasındaki nesil münasebetlerini açıklamasıdır. Bununla beraber kitabenin kiral listelerinin de dayandığı bir kaynaktan çıkmış olması çok muhtemeldir. Zikrettiğimiz tarihî kısmın traskripsiyon ve tercemesi aşağıdadır ³³:

kol. I 1) [A-gu um] ka-ak-ri-me	2) DUMU Ur-şi-gu-ru-maş.
3) NUMUN el-lum	4) şa ^d Şu-qa-mu-na
5) ni-bi-it ^d A-nim u ^d En-lil ₂	6) ^d E ₂ -a u ^d Murduk
7) ^d Sin u ^d Şamaş	8) eṭ-lum da-an-nu
9) şa ^d İş-tar qa ₂ -rit-ti	10) i-la-a-ti a-na-ku
11) LUGAL mil-ki u ta-şim-ti	12) LUGAL taş-me-e u sa-li-me
13) DUMU Ur-şi-gu-ru-maş	14) li-ip-li-ip-pu
15) şa A-bi-r[u-ut-taş(?)]	16) qar-ra-du eṭ-lum
17) DUMU(!) Kaş-til-a-şu ³⁴	18) IBILA reş-tu-u
19) şa A-gu-um ra-bi-i	20) NUMUN el-lum
	NUMUN LUGAL-ti
21) ta(!)-mi-ih şer-re-ti	22) DUMU Gan-di ³⁵ ri-e ₂ -u

³³ Kitabeyi teşkil eden iki kısımdan K. 4348 daha evvel II R 38 No. 2 da yayımlanmıştır. Bu parça ile birlikte S. 27 denen kısım Pinches tarafından V R 33 te bir arada neşredilmiştir. Kitabeye ait bir duplikat parçası, Thompson, The Epic of Gilgamesh, pl. 36 (Kol. VI 29-33, kol. VII 30-35). Kitabenin kollasyonu neticeleri Delitzsch, Die Sprache der Kossaeer, s. 56, not 2 ve altnot a-m de neşredilmiştir. King'in kollasyonları için bk. aşağıda altnot 34, 35.

³⁴ King'in kollasyonuna göre (Hommel, OLZ, 1909, sp. 109).

³⁵ King'in kollasyonuna göre (Hommel, ibid.).

23) <i>ga-aş₂-ru</i> ³⁶ <i>a-na-ku</i>	24) <i>ri-e₂-i</i>
25) <i>UKU^{MES} DAGAL^{MES} -tim</i>	26) <i>qar-ra-du</i>
27) <i>ri-e₂-a-um</i>	28) <i>mu-ki-in</i>
29) <i>SUŞUŞ</i> ^{GİŞ} <i>GU.ZA</i> <i>a-bi-şu</i>	30) <i>a-na-ku</i>
31) <i>LUGAL Kaş-şi-i</i>	32) <i>u₃ Ak-ka-di-i</i>
33) <i>LUGAL</i> ^{KUR} <i>KA₂.DİNGİR.RA^{K1}</i>	34) <i>ra-pa-aş-tim</i>
35) <i>mu-şe-şi-ib</i>	36) <i>KUR Aş₂-nu-na-ak UKU^{MES}</i>
37) <i>DAGAL^{MES}-tim LUGAL Pa-da-an</i>	
38) <i>u Al-ma-an LUGAL</i> ^{KUR} <i>Gu-ti-i</i>	39) <i>UKU^{MES} sak-la-a-ti</i>
40) <i>LUGAL muş-ta-aş-kin</i>	41) <i>kib-rat ar-ba-’i</i>
42) <i>mi-gir DİNGİR GAL.GALLA</i>	43) <i>a-na-ku</i>

Tercemesi: “ 1) İkinci (?) [Agum] 2) Urşigurumaş’ın oğlu, 4) Tanrı Şuqamuna’nın 3) pâk tohumu, 5) Anu ve Enlil, 6) Ea ve Marduk, 7) Sin ve Şamaşın 5) tesmiye ettiği, 10) İlahelerin 9) kahramanı İştâr’ın 8) yiğit eri 10)-yim ben. 11) İstişare ve karar kralı 12) (teb’asını) duyan (kiral) ve barış kralı, 13) Urşigurumaş’ın oğlu, 19) büyük Agum’un 18) birinci varisi 17) Katşilyaş’ın oğlu, 16) kahraman er 15) Abir[uttaş]’ın 14) ahfadı. 20) Pâk tohum, 21) dizgini elinde tutan, 22) Gandi (= Gandaş)nin oğlu, 23) kuvvetli 22) çoban- 23) ım ben. 25) Geniş (= kalabalık) halkın 24) çobanı, 26) kahraman, 27) çoban, 29) babasının tahtının temelini 28) değişmez kılan 30) -ım ben. 31) Kasların 32) ve Akkadlıların 34) geniş 33) Babil memleketinin kralı, 37) geniş 36) halkı Aşnunak memleketine 35) yerleştiren, Padan 38) ve Alman kralı, 39) budala halkın 38) memleketi Gutium’un kralı, 41) dünyanın dört bucağını 40) düzenleyen kral, 42) büyük tanrıların arzusuyum 43) ben,, .

Landsberger’in MAOG IV, s. 312 de ileri sürdüğü veçhile bu kitabe de authentique olmayıp sonradan yazılmış bir vesikadır. Şu deliller iddiayı isbat edecek mahiyettedir:

a) Yukarda s. 730da da işaret olunduğu gibi bu erken zamanlarda, şimdiye kadar buna benzer bir kitabe ele geçmiş değildir.

b) Kıralla verilmiş olan debdebeli unvanların da o zamanlar için bahis konusu olamayacağı altnot 66’dan anlaşılır.

c) Kırallın daha evvel bir “büyük Agum,, bulunduğunu dikkate

³⁶ Delitzsch, l. c. s. 58, not i de zikredilen kollasyona göre.

olarak kendisinden Agum Kakrime = İkinci (?) Agum olarak bahsetmesi son derece gariptir. Sahamızın eski tarihinde herhalde görülmemiş bir âdettir.

d) Bu esere Babilde hususi bir önem verilmekte olduğu onun Asurbanipal'in kütüphânesine konmak üzere kopye edilmeğe lâyık bulunmasından anlaşılmaktadır. Nitekim kitabenin altyazısı (kol. VIII 24-29) bunu teyid ettiği gibi dikkatı da çekecek mahiyettedir. Buradaki "Agum'un kitabesi, bilen bilene öğretsin, bilmeyen görmesin (aksi takdirde) ciğer falı tanrıları nezdinde günahtır., ifadesi vesikanın esrarlı ilimler çevresine dahil bulunduğunu anlatır. Aslında, mabedlerin süslenmesinde emeği geçen birkaç sanat'kâra bazı mükellefiyetlerden muafiyet sağlamak maksadiyle yazılmış olan kitabenin esrarlı ilimler çevresine sokulması, bununla temin edilmiş olan hukukun menşei hakkında derinleşecek herhangi birecessüsü önlemek gibi bir maksada matuf olabilir ki bunun sonradan yazıldığına açık bir delildir.

e) Kitabede üslub bakımından da bir vahdet yoktur. Kırıl kendisini uzun ve süslü unvanları ile ben formunda takdim ettikten (I 1-43) ve tanrıların getirilip mabede yerleştirilmesini, mabedin süslenmesini ve bu işlerde çalışan san'atkârların mükellefiyetlerden kurtarılmasını birinci şahıs prekatif formu ile anlattıktan (II 7-VII 10) sonra temenni ve takdis kısmında kırıldan üçüncü şahıs preteritum sigasında bahsedilmiş olması kırıl kitabelerinde görülmeyen bir intizamsızlıktır. Şaşaalı işlerin faili olan bir kırılın, bir kaç ustayı angaryalardan kurtardığını anlattığı kitabenin son kısmı buranın bir ekleme olduğu intibasını uyandırır.

Bu yüzden biz adı geçen belgeyi daha geç zamanlarda, belki de XII. yüzyıldan sonra yazılmış kabul ediyoruz. Zira Babilli asilzadelerin, neseblerini eskiye bağlamak suretiyle sahibi buldukları birtakım hakların da çok eskiden elde edildiğini isbat etmek heves ve gayretlerinin o tarihlerde birdenbire arttığını başka misallerle de biliyoruz.

Kas'lar tarihinin er çağları için vesikadan edindiğimiz bilgileri şöylece sıralayalım :

a) II. Agum'un şeceresinin zikri tahtın intikali hususunda Kas'larda cari usulü ifşa etmesi sebebiyle bilhassa önemlidir. Kitabeden öğreniyoruz ki, 9. kırıl 6. nın, 5. kırıl da 3. nün oğludur. A kırıl listesinde ise 3. ve 5. kırallar ara-

sındaki akrabalığa dair bir kayıt yoktur. Bunun, listeyi kopye eden yeni Babil'li yazıcıya ait bir ihmal mi olduğunu, yoksa bu iki vesikanın ayrı ayrı kaynaklara mı dayandığını söylemek güçtür³⁷. II. Agum'un, 8, 7 ve 4. kırılları anmaması, bunların belki de onun cedleri olmadığı şeklinde izah edilebilir. Sayılan kırılların, ced olarak gösterilenlerin kardeşleri olduğunu kabul edersek hem kitabenin bu muamması çözülmüş olur, hem de Kas'larda -hiç olmazsa ilk zamanlarda- kırıllığın geçişi hakkındaki prensibi de öğrenmiş oluruz. 10 - 13. kırıllar arasındaki akrabalık bağlarına dair bildiklerimiz tahtın tevarüsünde riayet edilen usulü açıklayan güzel bir misâldir. Filhakika 11. ve 12. kırıllar kardeş, yani 10. kırıllın oğullarıdır (bk. s...) 14. kırıll (III. Agum) 11. kırıllın oğludur. Bundan, Kas'larda kardeşlerin birbirini istihlâf ettikleri ve tahtın büyük kardeşin büyük oğluna geçtiği anlaşılmaktadır. II. Agum kitabesinde akrabalık hakkındaki kayıtları bu netice bakımından mütalâa edince, I. Kaştilyaş'ın, I. Agum'un oğlu olduğu kaydedilmiş bulunmasından 3. ve 4. kırılların I. Agum'un oğulları olduğunu çıkarabiliriz. A kırıll listesinde 3. kırıllın 22 yıl, 4. kırıllın ancak 8 yıl hükümdarlık etmiş görünmesini onların aynı nesle mensup oluşlarının tasdiki şeklinde tefsir etmeliyiz. Aynı kitabeden 5. ve 6. kırılların baba-oğul oldukları anlaşılıyor. 7. ve 8. nin nesepleri hakkında başkaca bir bilgi yoktur. Agum'un bunları anmamasından onların da Urşigurumaş'ın kardeşleri, yani 5. kırıllın oğulları olduğu neticesine varılabilir ki, bu 6 - 8 inci kırılların bir nesil teşkil ettikleri demek olur. Şu halde bütün erkek kardeşler büyüklük sırasıyla tahta geçmektedir. II. Agum'un, st. 22 de ceddini Gandaş'a bağlamış ve dolayısıyla nesilleri A kırıll listesindeki sırada dizmiş olması her iki vesikanın müşterek bir asla gidebileceğini akla getirir.

b) Kitabe müellifinin ünvanları bize onun icraatını ve Kasların Babilonya dışındaki yerleşme sahalarını da açıklar. Şeceresi hakkında verdiği malûmatın doğruluğundan şüphe etmedik. Acaba ona

³⁷ A kırıll listesinde bazı kırıllar arasındaki akrabalık yakınlığını göstermek için yazılmış olan A «varis» (CT 36, pl. 24 l 17, 19) ve *duma* (oğul) (II 5, 13) ideogramları, bu listenin muhtelif kaynaklardan terkip edilip meydana getirildiğinde yazıcıların o menbalarda gördüklerini aynen kopye ettikleri suretinde anlaşılmalıdır. Krş. Thureau-Dangin, RA 24, s. 184, altont 3.

atfedilen tariht faaliyetlerin sıhhatına da inanmalı mıyız ? Gerçek sebebi, birtakım hakların çok eski zamanda kazanılmış olduğu fikrini hasıl etmek olan bu sahte belgede, bahis konusu hakları bahsettiği söylenen şahsiyet için neden II. Agum seçilmiştir. Böyle bir tertipte inandırmak tesiri bakımından şüphe yok ki, hâtıraları hâla daha yaşamakta olan eski kudretli bir hükümdarın tercih edileceği tabiidir. Bu sebepten II. Agum'un an'ane mümtaz bir yeri olduğuna hükmedilebiliriz ki, onun ünvanlarından çıkarılacak icraatından da herhalde şüphe etmemeliyiz. St. 31 - 39 'de o, "Kas'ların ve Akadlı'ların kiralı geniş Babil'in kiralı, Aşnunnak'a kalabalık halkı yerleştiren, Padan ve Alman kiralı . . . . ", olarak vasıflandırılmıştır³⁸. Arman veya Yalman da denen Alman, geç devir vesikalarından anlaşıldığına göre Süleymâniye sancağı bölgesinde bugünkü Holvan'dır³⁹. Padan da bu yerin civarındadır. XIII. yüzyıldan sonraki vesikaların açıkladığına göre bu yerler Kas boylarının yerleştikleri ve klâsik devirlere kadar oturdukları bölgelerdir (Bk. s. 755-757). Buralara, Eski Babil devrinde onlardan bahsedilmeye başlandığı zamanlarda göçtükleri muhakkaktır. Üçüncü bin yılın son yarısı içinde kuzey Elam'da bulunan Kaşşin adlı bir yerden Kas kavminin isim almış olması faraziyesi⁴⁰ sathî benzerliğinden ileri gidemez. Bu husustaki hükümde Kas dilinin ince bir tahlili ve aynı göç dalgasına mensup kavimlerin dilleri ile mukayesesi yardım edecektir.

Thureau-Dangin'in tebarüz ettirdiği veçhile⁴¹ Samsuiluna zamanında Babilonya'nın kuzey doğusunda Diyala üzerindeki Eşnunna (bugünkü Tell-Asmar) şehri Babil'in eline geçmiştir⁴². Bu şehrin, merkezi olduğu Warum eyaletinde aynı kiral 24 üncü yılında Dür-Samsuiluna şehrini inşa ettirmiş⁴³ ve 32

³⁸ UM II 2, 10 : 4 (22. kiral Kurigalzu'nun 20 inci yılında yazılmıştır) ve 16 : 5 (aynı kiralın 21 inci yılı) de adı geçen Dür-Agum şehrinin, Agum adlı üç Kasit kiralından hangisi zamanında yapıldığı belli değilse de 9. veya 14. kiralılar tarafından inşa ettirilmiş olması muhtemeldir.

³⁹ Forrer, *Provinzeinteilung des assyrischen Reiches*, s. 45.

⁴⁰ Cameron, *History of Early Iran*, s. 37, 92.

⁴¹ Thureau-Dangin, l. c. s. [243] 21.

⁴² Metinler : Poebél, Afo 9, s. 241 v. d. ; UM V No. 100, l. 12 v. d.

⁴³ Peiser, OLZ, 1910, sp. 194 v. d.

inci yılında iki kanal kazdırmıştır ⁴⁴. Bu durum karşısında 8 inci hâkimiyet yılında Kas'larla temasa geldiğinden bahseden Samsuiluna'nın zamanında (bk. s. 727) bunların Diyala istikame-tinden Babil'e sarkmaları ihtimali düşünülemez. Habur üzerindeki Saggarâtum şehrinin de Samsuiluna'nın 33 üncü yılında Babil'e bağlı olduğu malumdur ⁴⁵. Diğer taraftan Eski Babil devletinin sonlarına doğru Kasitlerin Halep ile Babil arasında dolaştıklarını ve Hana devletinde müessir bir unsur olduklarını s. 731 v. d. da görmüştük. Bu kaynaşmalar bize Kas'ların, nüfuz edemedikleri Babil'in kuzey hududları boyunca daha gevşek buldukları batıya, Orta Fırata doğru yayılmakta olduklarını isbat eder. Babilonya'ya giriş istika-meti olarak Thureau-Dangin'in ileri sürdüğü Diyala ırmağının aşağı mecrasının suladığı vadinin teşkil ettiği tabii yola rağmen, andı-ğımız tarihte onların ağırlığı Orta Fırat cephesinde daha tehdit-kâr olarak hissedilmiş olsa gerektir. Agum kitabesinde iskân edildiğinden bahsedilen Aşnunna'ya onun zamanında kitle halinde Kas kabilelerinin yerleştirildiğini kabul edebiliriz.

II. Agum'un ünvanları bahsine tekrar dönelim. "Kas'ların ve Akkadlıların kıralı,, ünvanı içinde Akadlılar tabiriyle Babil'in eski halkı, *Kaşşu* ile kıralın da mensup olduğu Kas kavmi ifade edilmiştir. Şimdiki bilgilerimize göre bu ünvanı Kas tarihi içinde bir defa da Karaindaş kullanmıştır ⁴⁶. Güneyde Denizeli'nin varlığını koruduğu bu zamanda onun tek mil Babilonya'ya sahip olmadığı meydandadır.

Çivi yazılarında muhtelif çağlarda *mât Kaşşî* = "Kas'ların mem-leketi,, tabiriyle nerenin, *kaşşû* = "Kas'lar,, tabiriyle neredeki halkın kastedildiğini daha yakından incelemeğe burada imkân yoktur. An-cak böyle bir mevzuun, Babilonya'ya hâkim oldukları devirde Kas-ların bu memlekete ne dereceye kadar yayılmış buldukları, Ba-billilerle münasebetleri ve birlikte yaşayışları, devrin fevkalâde girift olan idaresinde Kas kıralının, Kasların ve Babillilerin gerçek durum-larının aydınlatılması gibi bahisleri ihtiva edeceğini belirtelim. Yalnız şukadarını ilâve edelim ki, bu konuları aydınlatacak kaynaklardan edindiğimiz kanaate göre XIV. yüzyıldan sonraki zamanlarda bile Kas'lar Babilonya'da pek fazla yayılmış değildiler. Onların, asıl kısım-

⁴⁴ VS 13, No. 105.

⁴⁵ Thureau-Dangin, l. c. s. [250,] 22.

⁴⁶ bk. s. 743.

larile bu zamanlarda dahi Altınköprü ile Bedre arasındaki dağlık sahada kabileler halinde oturmakta olduklarını kabul edebiliriz. Babilonya'da sosyal organizasyonlarda ve devlet idaresinde o zamana kadar bilinmeyen yeniliklerle ortaya çıkan ve altı asra yakın bir zaman hakim kalan Kasit idaresinin, bu kavmin büyük kısmına dayanması, ondan kuvvet alması zaruri olduğundan Kas kırıllarının, bu kabilelerce de başbuğ tanınmış olduğu muhakkaktır. Yukarıda temas ettiğimiz "Kas'ların kırıllı,, ünvanındaki ima bir tarafa bırakılacak olursa, aradaki münasebeti açıklayacak bir delil henüz ele geçmemiştir.

c) Babilî fetheden Kas kırıllı eğer II. Agum olsa idi, kitabesinde hakim olan, onun icraatını sıralamak tamayülü içinde bu kadar mühim olan bir hadiseden bahsedilmemesi son derece şaşılacak bir şey olurdu. Kitabede bu hususa dair bir ima bile görmedik. Bu, Babil'in fethinin II. Agum'dan evvel vaki olmuş olduğunu gösteren bir delil olarak kıymetlendirilebilir⁴⁷. Gandaş kitabesinin, fethin onun idaresinde yapıldığını tefsire müsaid olduğunu yukarıda gördük.

Profesör Güterbock tarafından neşredilmiş olan bir başka apocryphe kitabede tanrı Marduk'un Hatti eline gittiğinden, orada 24 yıl kaldığından ve Hatti ile Babil arasındaki ticareti tanzim ettiğinden bahsediliyor⁴⁸. Pek harap olmuş olan son kısımlarında (kol. II 19-26) Marduk, görünüşe göre, Babil kırıllına dönüşü için mabedini süslemesini emrediyor. Marduk'un Hitit memleketinde kalışını gösteren rakam kırıktır. (Fotoğrafına göre) Büyük bir ihtimal ile 74 te okunabilir. İzler 84 okunuşu için de müsaid gibi görünüyor. Marduk'un Hitit eline seyahatını, Murşili'nin Babilî zaptı meselesile münasebetli addetmek tamamen isabetlidir⁴⁹. Aynı olaydan bahseden etice Telipinu fermanında, Hattuşa'ya yalnız harp esiri olarak Babil halkının ve ganimet eşyasının getirildiği zikredilmiştir⁵⁰. Fakat Agum kakrime kitabesinde Marduk heykelinin getirildiği Hana şehri adının Hatti suretinde emendasyona tabi tutulmakla bu iki kitabenin münasebetli görülmesi⁵¹ ne dere-

⁴⁷ Krş. K. Turfan, zikredilen makale, s. 974 - 975.

⁴⁸ Güterbock, ZA 42, s. 79 - 83.

⁴⁹ K. Turfan, aynı makale, s. 974.

⁵⁰ Forrer, 2 BoTU 23 A, 29 - 31.

⁵¹ K. Turfan, l. c. 974 - 975.

ceye kadar doğru olabilir? Kas'ların Babil'e II. Agum'dan çok evvel, herhalde Gandaş idaresinde yerleştikleri doğru ise adı geçen kitabede, Hititlerin Babil seferi ile Marduk heykelinin geri getirilmesi arasında geçen yılların 84 olarak okunması bile tarihi gerçeğe uymaktan uzak kalacaktır. Çünkü bu iki kiral arasında altı nesillik yani en az 150 yıllık bir zaman vardır. Kaldı ki, Kaslar Babil'i Muşşili'nin akınından bir müddet sonra istilâ etmiş olabilirler^{51a}.

Kas'lar tarihinin müteakıp seyrini şöylece toplayabiliriz: Assur 14616 c, st. 19 dan, 10. kiral olarak, Agum kakrime'yi I. Burnaburiyaş'ın takip ettiğini öğreniyoruz. Fakat onun kimin oğlu olduğunu bilmiyoruz, bununla beraber kendisinin evvelki nesle bağlı bulunması mümkündür. Senkronistik tarih, kol. I st. 5-7'de Asur kralı IV. Puzur-Aşşur ile Burnaburiyaş arasında bir hudud anlaşması yapıldığını⁵² naklederse de metinde bunun gerekçesi kaydedilmemiştir. Assur 14616 c, st. 20'de müteakıp kralın adı kırılmıştır⁵³. Kardeşlerin tahtta birbirlerini takip etmeleri kaidesine

^{51a} Kas dilinin bünyesi hakkındaki araştırmalarımıza dayanarak dokuzuncuya kadarki kırıllardan 3., 6. ve 7. kırılların adları müstesna diğerlerinin kasça olduğundan şüphe ediyoruz. Bunlardan Abi-Rattaş adının elemanlarını, Profesör Landsberger'in, Lui IV olarak adlandırdığı ve hiyeroglif Eticesi de denen dilde bulmak mümkündür. Gandaş'ın adı da aynı dile aittir. Şüpheli olan diğerlerinin de luice olması çok muhtemeldir. Bu müşahedeyi, Kas'ların Babile luili asilzâdeler idaresine girmiş oldukları suretinde izah için cazibe büyüktür. Profesör Landsberger'in Asur kiral listelerindeki (Khorsabad kiral listesinde 50. kiral) I. Şarma-Adad (Şarma-dada) ile oğlu (51. kiral) ENŞ-TAR-Sin'in adlarını - bize şıfahen bildirdiğine göre - luice olarak telâkki etmesi, Babilin Kas'lar tarafından Lui beyleri idaresinde işgal edilmesine dolayısıyla bir senkronizm teşkil etmekte ve o tarihlerde Lui kavminin Ön-Asyadaki hareketinin şumulüne de bir delil olarak görülmektedir.

III. Agum'un adı bir tarafa bırakılırsa, üçüncü hanedanın müteakıp kırılları arasında luice isim taşıyanlara rastgelinmediğini bilhassa belirtelim. Bunun, I. Burnaburiyaş ile tahtta bir hanedan değişikliğine mi delâlet etmesi gerektiğini gösterecek bir emmare yoktur. 11. kralın Agum adlı bir oğlunun mevcud olması, bu ister (14.) kiral olmuş, isterse olmamış olsun, bu ihtimali zayıflatır.

⁵² Senkronistik tarihte bu bahis I. Burnaburiyaş'tan sonra gelen Karaindaş-Aşşur-bêl-nîşêşu senkronizmini takiben (kol. I 1-4) zikredilmiştir. Bu değişme, Weidner'in doğru olarak izah ettiği gibi, I. Burnaburiyaş'ın ikinci ile karıştırılmasından ileri gelmiştir.

⁵³ Delaporte, Les peuples de l'Orient Méditerranéen, s. 38'deki kırıllar tablosunda onun ismini kaydetmemiştir.

göre kendisinin de Burnaburiyaş'ın bir kardeşi veya büyük oğlu olması muhtemeldir. Aynı Assur kiral listesine göre (st. 21) 12. kiral Kaştilyaşa'dur. Weissbach tarafından yayınlanmış olan bir adak eşyası kitabesinde, onun ve kardeşi Deniz eli kiralı Ulamburiyaş'ın, Burnaburiyaş'ın (10. kiral) oğulları oldukları yazılıdır⁵⁴. Babil kroniği BM 96152, ay. st. 12 - 13 te Kaştilyaşa'nun kardeşi Ulamburiyaş'ın Denizeli memleketini zaptettiği, II. Dinastinin son kiralı Ea-gamil'i tahtını terke mecbur ettiği, orada kiral olduğu anlatılmıştır⁵⁵. Andığımız senkronik Asur kiralı listesinde st. 22 de ise o, III. Dinastinin 13 üncü kiralı olarak kardeşinden sonra tahta geçmiştir. Aynı Babil kroniği ay. st. 14-17 de Kaştilyaşa'unun Agum adlı bir oğlunun Denizelini zaptettiğini naklediyor. Thureau-Dangin bu seferin Ulamburiyaş'ın sağlığında yapıldığı ve Agum'un kiral olmadan öldüğü fikrinde bulunmuştur⁵⁶. Weidner ise aksi mütalâadadır⁵⁷. Bahis konusu kronikte kiral dururken kiral olmayan bir prensin zaferlerinin anlatılması pek te varid olmayacağından Weidner'e iltihak ile biz de Agum'un kiral olduğunu ve sırada 14 üncü yeri işgal ettiğini kabul ediyoruz. Şimdi gözdan geçireceğimiz K. 3992 metni de bunu teyid edecek mahiyettedir⁵⁸. Metin pek harap ve noksan bir şekilde ele geçmiştir ve herhalde *narû*-literatürü denen neviden bir eserdir⁵⁹. Bilindiği gibi bu çeşit eserlerde, anlatılan tarihî olayların uygun veya aksi bir sonuçla bitmesine göre hikâyeye de müsbet veya menfi bir renk verilmiştir. Metnimizin, bu sınıf metinlerden olup kanonik devirden sonra yazılmış bulunan Kedorla'omer tekstleriyle⁶⁰ bir arada mütalâa edilmesi gerektiği düşünülebilir. Bu metnin bir transkripsiyon ve tercemesi aşağıdadır:

1-3 pek az korunmuştur.

4) . . . . .] x *ibêl kibrat* [. . . . .

5) *mâta ibêlû-ma mâr şarrâni* [. . . . .

6) *parakki ilâni rabûti* [. . . . .

⁵⁴ Babylonische Miscellen, levha 1, No. 3.

⁵⁵ King, Chronicles, II, s. 23, Ay. 12-15.

⁵⁶ Thureau - Dangin, RA 24, s. 183.

⁵⁷ Weidner, AfO 3, s. 74.

⁵⁸ bk. altnot 7a.

⁵⁹ Bu hususta bk. Güterbock, l. c. s. 15 v. d.

⁶⁰ Jeremias, MVAG 21, s. 69 v. d.

- 7) *la iturū-ma ina kussī* [. . . . .]
 8) *şum A-gu-um amēlu et-[pe-şu (?)]*. . . . .
 9) *mārātī Ba₃-ba₃-lim x* [. . . . .]
 10) *şumu da-ru-u şa Damiq-ili-* [*şu*. . . . .
 11) *arkat palī-şu-nu adi x* [. . . . .
 12) *ZI MEŞ gi na (?)*. . . . .
 13) *kal bilti-şu u-[bil-ma (?)*. . . . .
 14) *parakī ilāni* [. . . . .
 15) *[gu(?)-ka-]ni-e ilāni* [. . . . .
 16) . . . . .

Tercemesi: "1-3. . . . . 4). . . . dünyanın dört] bucağı-
 na hükmetti. . . 5) Memleketi prensler [idare ettiler ve. . . . .]
 6) tanrı mihraplarını [ihmal ettikleri için? . . . . . 7) tahtta
 [. . . . .] dönmediler 8) Be[cerikli (?)] adam Agum'un adı [. . .
 . . . . .] 9) Babil kızlarını [(Deniz eline götürüp yerleştirdi?) 10)
 Damiq-ili[şu'nun] ebedi adını [yaşattı?] 11) Hakimiyetlerinin sonu
 [. . . . .] 12). . . . . 13) tekmil yükünü ta[şdı? . . . . .] 14(tan-
 rı mihrapları[na imhtima gösterdi (veya göstermedi)?] 15) Tanrıla-
 rın günlük kurbanları[nı sundu (veya sunmadı)?] 16) . . . . ."

Görüldüğü gibi metin hernekadar pek harap ise de bunda ta-
 rihi rivayetlerin şu sıraya göre nakledilmiş olduğu sezilebilir: a)
 Herhangi bir kiral tekmil memleketi idare etmekte iken idareye
 prensler de iştirak etmektedirler (st. 4-5). b) Tanrı mihrapları la-
 yikiyle ihtimam görmediklerinden tanrıların gazabına uğrayarak bu
 sülâle tahtı kaybetti ve tahta dönmedi?? (st. 6-7). c) Agum'un adı
 memlekete hakim oldu (?). Babil kızları oraya (Denizeli'ne) yerleş-
 tirildi (?), bu suretle II. Dinastinin kurucusu Damiq-ilişu'nun ebedi
 adı devam ettirildi(?) (st. 8-11). Tanrı mabedlerine ihtimam göste-
 rildi (??) Kurban sunuldu (??) (st. 12-16).

Anlatışta keşfetmek istediğimiz bu sıralama isabetli ise, yu-
 karda bahsettiğimiz kroniklerde hanedan değişmesi için gösteri-
 len behaneleri burada da bulmuş oluruz. c kısmı için düşündü-
 ğümüz doğru olacak olursa, Denizeli hanedanı kurucusu Damiq-
 ilişu'dan iyi bir şekilde bahsedilmesi keyfiyetinin de muhtemel
 kıldığı vechile, bu hanedan değişmesi herhalde Denizeli memle-
 ketinde cereyan etmiş olmalıdır. Bu takdirde a ve b kısımların-
 daki hadiseler de değişme sebepleri arasında olabilir. Şu hale

göre metinde becerikli vasfı ile anılan Agum'un, 14 üncü kiral olarak kabul ettiğimiz, Kaştilyaş'ın oğlu ve Denizeli fatihi Agum ile aynı olması mümkündür ⁶¹.

Bir adak eşyası üzerinde (I.) Melişihu ve oğlu (I.) Kurigalzu'yu ⁶², Thureau-Dangin 14 ve 15. kırıllar olarak kabul etmiştir ⁶². Bunların kiral olduklarına dair başkaca bir bilgiye sahip olmadığımızdan, bu hususta evvelce Weidner tarafından izhar edilmiş şüphe devam etmektedir ⁶³. Bu iki şahsiyeti, bir adak eşyası kitabesinde okunan Malap-Harbe ve oğlu — adı tanrı determinatifi ile yazılmış — Haşmar-Galşu ⁶⁴ gibi, devirlerinin büyükleri olan hususî kimseler olarak almak daha isabetli olsa gerektir. Agum, 14. kiral mevkiini işgal ettiğine göre yalnız 15. kiralın adı meçhul kalmaktadır.

16. kiral Karaindaş ile Kasit tarihinin daha sağlam bir zeminine ayak basmış oluruz. Kendisinden şüpheden âri orijinal kitabeler kalmış olan ilk kiral odur. Urukta Eanna'da tanrıçe İnanna için mabed yaptırdığını anlattığı kitabelerinde ⁶⁵ ona *lugal ka-lag. ga lugal ka₂. dingir.ra lugal KiengiKl uri (bi) lugal Kaşşû lugal Karuduniyas* "Kuvvetli kiral, Babil şehri kiralı, Sumer ve Akad'ın kiralı, Kas'ların kiralı, Babilonyanın ^{65a} kiralı,, ünvanları

⁶¹ K. Turfan, Sumeroloji araştırmaları, s. 974'te bunu, Agum Kakrime ile aynı şahıs olarak telakki etmiştir.

⁶² Weissbach, ibid., levha 1, No. 2.

⁶³ Weidner, AfO 3, s. 74 ve altnot 2.

⁶⁴ YBT 67; 68. Kaşça-Akadça vokabülerde (Delitzsch, I, s. 27) st. 43'e göre *haşmar* = *kasûsu* (şahin), dir. Bu ise bir ulûhiyet olmadığından, Haşmar-galşu adının başındaki *AN* işareti, isim sahibinin ilâhlaştırıldığını ifade eden tanrılık determinatifidir. İlk tanrılaştırılan 22 nci kiral Kurigalzu'dur. Haşmar-galşu'dan başka adı tanrı determinatifi ile yazılmış hususi bir şahıs bilmiyoruz.

⁶⁵ IV R 38, No. 3; Schott, Erster vorläufiger Bericht . . . in Uruk-Warka unternommenen Ausgrabungen, 1930, Nr. 7, s. 53, no. 12; 13.

^{65a} Eski şekliyle Karu-duniyaş olarak görülen bu yer adına başkaca Kara-(n-) dun(i)yaş veya Kar-dun(i)yaş olarak ta tesadüf olunuyor. İlk defa Kasitler devrinde ortaya çıkmıştır. Aslında Pers körfezi kenarında Denizeli denen bölgeyi gösterdiği hakkında Tiele, Assyrische Geschichte, I (1886), s. 76 v. d. da ileri sürülmüş olar iddia varid değildir. En geç zamanlara kadar Babilonyayı ifade etmek için kullanılmıştır. İsim kas'çadır. Şahış adlarında de bulunan *kara/u-* elemanının manası belli değildir. İkinci kısmı teşkil eden *dunyaş'*ın evvelce zannedildiği gibi bir taurı adı olduğu tahakkuk etmemiştir. Bu da kaşça olup manası malûm değildir. Bazan ihmal edilen, başkaca da kaşça isim-

verilmiştir⁶⁶. Senkronistik tarih, kol. I st. 1-4 vep kroniği kol. I st. 2-3, ten onun Asur kralı Aşşur-bēl-niṣēšu ile muassır olduğunu ve aralarında bir muahede yapıldığını ve hududların tashih edil-

lerde bol misallerle bilinen *-an-*, ya *kara-* kökünün nazalleşmiş bir vokalle bittigine veya *-(a)n-* şeklinde bir orta ekin varlığına delildir.

⁶⁶ Devlet kudretinde gelişme ve gerilemeye tealluk eden dalgalanışları kıraların taşıdıkları ünvanlardan da bir dereceye kadar anlamak kabildir. Bu bakımdan kitabelerde kıralara izafe olunmuş vasıflar tarih için bir kaynak olabilir. «Dünyanın dört bucağının kralı», «Cihanın hakimi», «Sumer ve Akad kralı» v. s. gibi debdebeli ünvanlar hernekadar lûgat manasında telâkki edilmemesi gereken ve bazan da tarihi coğrafyaya telmihte bulunan vasıflar da olsa onları tarih için kıymetlendirmek ihmal edilmemelidir. Şimdiye kadar tam olarak toplanmamış olan Kas kıraları ünvanlarını bir araya toplayarak zamanla bunlardaki gelişme ve dolayısıyla devletin siyasi kudretinin inkişafı hakkında bir fikir elde etmek için en mühimlerini burada sıralamayı faydalı bulduk: Gandaş için bk. s. 729; II. Agum için bk. s. 733 v. d., Karaindaş'ınkiler yukarıda sayılmıştır. 18. kiral Kurigalzu, bir yeni Babil kopyesi olan CT 36, pl. 6-7'de ve I. Kadaşman-Enlil, King, BBst. No. 1 de *šarru la şanan* «eşiz kiral» olarak adlandırılmışlarsa da bu iki belge de sahtedir.

II. Burnaburiyaş'a verilen ünvanlar da şunlardır: *lugal kalag.ga lugal Ka₂.dingir.ra lugal KiengiKl Uri* «kuvvetli kiral, Babil kralı, Sumer (ve) Akad kralı». I R 4 No. 13; *lugal Ka₂.dingir.ra lugal KengiKl Uri*, BE I 33; 34; *lugal ki.şar.ra* «cihanın kralı» Moortgat, Rollsiegel, No. 554: 4; *şar kişşati* «cihanın kralı», Ward, Seal Cylinders, No. 512: 8-9.

En zengin ünvanlarla karşımıza çıkan kiral Burnaburiyaş'ın oğlu Kurigalzu'dur. Birçok yeni vasıflarında kitabelerinde ilk olarak o kullanmıştır ki başlıcaları şunlardır: *şagub dEnlilla* «Tanrı Enlil'in valisi» BE I 37: 38; 47; I R 14,1; RIM 154: 3; Iraq, Supplement 1944, pl. XIII, fig. 16; pl. XIV, fig. 17; pl. XV, fig. 18; pl. XVI, fig. 14; Iraq, Supplement 1945, pl. VIII, fig. 6; CT 9, pl. 3 (22457): 5-6; Iraq VIII (1946) pl. XVIII, fig. 12.

(*şagub dEnlil*) *lugal kalag. ga lugal KiengiKl Uri lugal an.ub.da limmu. ba/bi*, «(Enlil'in valisi) kuvvetli kiral, Sumer (ve) Akad kralı, dört bucağın kralı», RIU 158; 161; 163; Iraq, Supplement, 1945, pl. VIII, fig. 9.

dKurigalzu lugal kalag.ga lugal Urim.ma lugal KiengiKl Uri «Tanrı Kurigalzu, kuvvetli kiral, Ur'un kralı, Sumer ve Akad kralı», RIU 155. *lugal Karan-duniyaş* (Babilonya kralı), BE I 43; *dKurigalzu lugal Urim.ma* «Tanrı Kurigalzu, Ur kralı», RIU 159; Boissier, RA 29, s. 96-97 de şerefine yazılmış bir medhiyede ona verilmiş vasıflar dikkate şayandır. st. 7) *dKurigalzu şar kişşati sar taşimti şemû dŞamaş 8) dAnu dEnlil u dEa şemûşuma 9) şarrussu şamhat şanina ul işu 10-12) kosūs nākiri kamû ayabişu narām dMarduk 13) şākin andurār nişē Babilî 14) muzekkū nişēšu ina ilki ana rāim palīşu dMarduk v. s. «7) Kurigalzu, cihan kralı, talihin kralı, tanrı Şamaş'ın kulak verdiği, 8) Anu, Enlil ve Ea'nın kendisini sevdikleri (kiral), 9) hükümdarlığı heryana yayılmış, eşi olmayan (kiral), 10-12) Düşmana (karşı) şahin, hasmını bağliyan,*

digini biliyoruz. Bunu gerektiren sebep p kroniğinin herhalde kırılmış kısmında zikredilmiştir. Bir Amarna mektubundan anlaşıldığına göre Mısır ile ilk münasebetler onun zamanında kurulmuştur⁶⁷. III. Amenophis ile hemzamandır. Asur devletinin aynı tarihlerde kuvvetlenmeğe başlaması ile Babil aleyhine bozulmakta olan siyasi muvazaneyi tekrar tanzim etmek arzusu Babil'i bu kadar uzaklarda dost aramağa sevk etmiş olsa gerektir.

17. kiral Kadaşman-Harbe'nin, Karaindaş'ın oğlu olduğunu P kroniğindeki imadan başka bir yerde göremiyoruz⁶⁸. Aynı vesikağa göre, Sutü çeteleri yok edilmiş ve Diyala dağlık bölgesinde kurulan müstahkem mevkiyle kuzey doğudan beklenen tehlikelere karşı tedbirler alınmıştır (kol. I st. 6-9).

18. kiral Kurigalzu, Kadaşman-Harbenin oğludur⁶⁹. IV. Amenophis'in muasırı olup EA 9: 19'da onun, Ken'an beylerinin Mısır'a karşı tertip ettikleri isyanı, aradaki dostluktan dolayı tasvip etmediği nakledilmektedir.

Kasların memlekete girmesi üzerine gerilemiş ve sinmiş olan Babilliliğin de artık canlanmış olduğunu gösteren delillere onun zamanında rastlıyoruz. Filhakika kiralın yanında ikinci bir kiral

Marduk'un sevgilisi. 13) Babil halkının hürriyetini koyan, 14) kendisinin hakimiyetini seven Marduk için halkı angaryadan azad eden » v. s.

Bunlara ilâveten *şar kişşati şakkanakku Dūr-Kurigalzu*^{K1} «cihan kiralı, Dūr-Kurigalzu şehrinin valisi», Ward, Seal Cylinders, 40 a = 513 = Delaporte, Cyl. orientaux de Louvre, 51, 22; *lugal Kiş*^{K1} «Kiş (cihan) kiralı», RA 26, s. 7; CT 36, 5: 11 (sahte kudurru), King, BBst. No. 3 B cephesi 3 (sahte); *rēum kēnum* «hakiki çoban», UM XV 49; BE I 46.

Nazimaruttaş daha sade ünvanlarla iktifa etmiştir: *rēum kēnum*, BE I 53-58; 75; 78; UM XV 53-54; *lugal Kiş*, MDP II, s. 86 kol. I 1-2, UM XIII 69: 1-2 (sahte); *lugal şarra* (cihan kiralı), MDP II, s. 86 v. d. kol. II 26 v. d; *şar kişşati*, BE XIV 41: 18-19; UM II 2, 27: 26 gibi.

BE I 63'teki bir takdime kabı yazısında Kadaşman-Turgu'ya *lugal Ka₂. dingir.ra u₂.a ni. tuk. bi* «Babil kiralı, (onu) besleyen, onun hürmetkârı» denmiştir. Kudur-Enlil, UM XV 68: 3-4 te [*si*]zi *gu₂. en(!).na Nibru*^{K1}.a «[hakiki] çoban, Nippur valisi» ve UM XV 56: 5 te *u₂.a ni.tuk.bi* «Enlil.li «besleyen, Enlil'in hürmetkârı» vasıflarını takınmıştır. Kudur-Enlil, Iraq, Supplement, 1944, pl. XII, fig. 15 te (korunmuş kısımlarda) *u₂.a Nibru*^{K1}.a *lugal Urimma (?) u₃ Ka₂. dingir.ra*^{K1} «Nippur'u besleyen, Ur (?) un ve Babil'in kiralı»; III. Kağıtilyaş UDBD No. 28 de *şar kişşati* (Cihan kiralı) ünvanları ile iktifa etmişlerdir.

⁶⁷ EA 10: 8 v. d.

⁶⁸ P kroniği kol. I 5;

⁶⁹ BE XIV 38: 8; King, BBst. No. 1, II 2-3; CT 36. pl. 6-7.

durumunda bulunan ve memleket idaresinde pek önemli bir rolü olan ve Babillilerce temsil edilmekte olan *gu₂. en. na* (Nippur valiliği) idare sisteminin Kurigalzu zamanında faaliyette bulunduğu muhakkaktır. King, BBst. 1 deki *kudurru*, (hudud taşı) da *nu.e₃ En-lil₂* "Enlil'in büyük rahibi,, ünvanıyla anılan Enlil-bani'nin bir *gu₂.en.na* olması muhtemeldir. Zira bu ünvan Nippur valileri tarafından tercihan kullanılmaktadır. Bu doğru ise onun bu vazifeye daha evvel başlamış olması da mümkündür. Zikrettiğimiz bu *kudurru* sahte bile olsa onun, tarihi bir gerçek olan özünden şüphe edemeyiz. BE I 33'te II. Burnaburiyaş zamanında *gu₂. en. na* olarak zikredilen (st. 10-13) Ninurta-nādin-aḥḥē, BE XVI 39:6 da Kurigalzu devrinin mühim şahsiyeti olan Ninurta-nādin-aḥḥē ile aynı şahıstır. Bu suretle zamanında iki Nippur valisi gelmiş olmaktadır. II. Burnaburiyaş zamanında yazılmış bulunan BE XIV 4'te adı geçen Dür-Kurigalzu (bugünkü Aqarqūf) şehri (st. 11) onun tarafından inşa ettirilmiş olsa gerektir.

19. kiral I. Kadaşman-Enlil'in Mısır firavını IV. Amenofis ile muasır olduğunu biliyoruz⁷⁰. Kimin oğlu olduğu tam manasıyla aydınlanmış değildir. EA 3 te *a-bu-u₂-a* "babam,, dediği bir şahsın (st. 9) evvelce firavuna haberciler gönderdiğinden bahsedilmekte ise de babam tabiriyle kimin kastedildiği vazih değildir. Fakat Kas hânedanının başındanberi umumiyetle riayet edilmiş görünen tahtın tevarüsünde kardeşlerin birbirini takip etmesi usulünün hala daha yürürlükte olması dolayısıyla Kadaşman-Enlil'in, Kadaşman-Harbe'nin oğlu, yani 18. ve 19. kiralının kardeş olmaları muhtemeldir⁷¹. Bu doğru çıkacak olursa kronolojiyi kısaltmak bakımından bir nesillik zaman kazanılmış olmaktadır. 18. kiral Kurigalzu'nun *gu₂. en. na*'sı olan Ninurta-nādin-aḥḥē'nin Kadaşman-Enlil'in zamanını da aşarak 20 nci kiral Burnabu-

⁷⁰ EA 2; 3; 4, I. Kadaşman-Enlil'den III. Amenophis'e; 1; 5, III. Amenofis'ten I. Kadaşman-Enlil'e.

⁷¹ Bilabel, l. c. s. 370 de EA 3: 9 da *abūa* (babam) tabiriie Kadaşman-Enlil'in hakiki babasını, yani Karındaş'ı kastetmiş olduğu fikrindedir. 18 inci kiral Kurigalzu'nun, 17 nci kiral Kadaşman-Harbe'nin oğlu olarak tevsik edilmesinden sonra, 19 uncu kralın, 16 nci kralın oğlu olması keyfiyeti, tahtın intikalinde garip ve tamamen münferit bir misal olduğundan Bilabel'in teklifi varid olamaz.

riyaş'ın ilk yıllarını idrak etmiş olmasını⁷² biz 18. ve 19. kıraların ancak aynı nesle mensup oluşlarının bir delili olarak kıymetlendirmek isteriz.

Amarna mektuplarında kendisi sadece Karanduniyaş "Babilonya", kralı olarak vasıflandırmaktadır. Mısır'la Babil'i birbirine yakınlaştıracak gerçek sebepleri mektupların muhtevasından anlamak müşküldür. Bu mektupların hemen hepsi Babil bakımından Mısır'dan hediye olarak altın ve diğer kıymetli hediyeler celbi, Mısır bakımından da Babil'den "zevce,, idhali istekleriyle doludur. Bununla beraber Mısır dostluğunun asıl sebebi şüphe yok ki, yükselmekte olan Asur kudretine karşı alınmış diplomatik bir tedbirdir.

20. kiral II. Burnaburiyaş (1375-1347)'in tahta geçisi aynı zamanda Babil tarihinde yeni bir devrin başlangıcının da habercisidir. Nippur şehrinde bulunan ve çeşitli vesikaları ihtiva eden saray arşivi onun ilk yılı ile âdeta birdenbire denecek bir şekilde ortaya çıkmış ve III. Kaştilyaş'ın son zamanına kadar kesiksiz olarak 130 yıl devam etmiştir⁷³. Babilonyada bu arşivle tanıştığımız, o zamana kadar görülmemiş idarî ve içtimaf esaslar yeni ve olgun bir şekilde karşımıza çıktığı için bunun başlama ve gelişme zamanlarını daha önceki çağlarda aramalıyız. Bu arada Nippur arşivinin bu ani faaliyetine de bir izah bulunmalıdır. Son yıllarda Dür-Kurigalzu şehrinde yapılan kazılar Burnaburiyaş'tan daha eski devirlere aid vesikalar vermemiş olmakla beraber başka bir yerde, bahsettiğimiz çağın evveliyatını aydınlatacak diğer bir tablet hazinesinin saklı bulunmaması için bir sebep yoktur. Nasıl olursa olsun Nippur arşivi kuruluşunun Burnaburiyaş'ın tahta geçiş yılına rastlaması⁷⁴ onun şahsiyetinin Babilde yeni bir devrin müjdecisi olduğunu açıklar. Uyanmakta olduğunu yukarda zikrettiğimiz Babillilik ruhunun bütün verimliliği ile faaliyeti, Babilde oturan Kas'lı kiral ile Babilli asilzâdelerin mümessili olan ve Nippurda oturan *gu₂. en. na* (Nippur valisi)'dan ibaret çifte kiralı bir

⁷² Yerine geçen oğlu maruf *gu₂.en.na*, Enlil-Kidini'nin ismi BE XIV 1 : 30 da Burnaburiyaş'ın üçüncü yılında geçiyor.

⁷³ Bu hususta bk. K. Balkan, Babil'de feodalizm araştırmaları, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi dergisi, cild II, sayı 1, s. 46 v. d.

⁷⁴ BE XIV 1, Burnaburiyaş'ın birinci kiralılık yılının 10 uncu ayının 25 inci gününde yazılmıştır.

idare sistemi, Babil merkezî idaresi ile Kasların getirdiği feodalizm esaslarının büyük bir meharetle telif edilmiş olması bu devrin başlıca karakteristikleridir ⁷⁵.

Burnaburiyaş'tan kalmış belgelerde babasının adı zikredilmemiştir ⁷⁶. EA 19 : 9'da Kurigalzu'dan *abi* "babam,, deye pek kuru bir şekilde bahsetmesi, onun oğlu olduğu hakkında bizi şüpheye düşürürse de bu gene de en kuvvetli ihtimaldir. Düşüncemiz isabetli ise tahtın tevarüsünde Kaslar arasında câri usullerin hala daha yaşamakta olduğuna dair bir misal daha elde edilmiş olmaktadır.

Zamanının siyasî olaylarını şöylece hülâsa edebiliriz : Soğumuş bulunan Mısır - Babil münasebetlerini kuvvetlendirdi (EA 7) . Büyümekte olan Asur tehlikesini hiç olmazsa zamanında bertaraf edecek çareyi de buldu. Senkronistik tarih I. 8 v. d. a göre Asur tahtındaki muasırı Aşşur-uballiğ'in kızı Muballiğât-Şerûa, bir Babil kraliyle evlendirilmiştir. Burnaburiyaş, Aşşur-uballiğ'ten daha yaşlı ve daha evvel tahta geçmiş olduğundan bahis konusu Babil kralı kendisi olamaz. Thureau-Dangin'in, OLZ, 1908, sp. 448³ teki teklifine iştirak ile biz de Muballiğât-Şerûa'nın, Burnaburiyaş'ın ismini bilmediğimiz bir oğlu ile evlendirildiğini kabul ediyoruz. Bu izdivaçtan Karahardaş doğmuştur. Burnaburiyaş'tan sonra Karahardaş tahta geçmiş ise de Kas asilzadeleri isyan ederek kendisini öldürmüşler ve yerine Nazi-Bugaş adlı birini geçirmişlerdir (I 10-12). P kroniği bu hâdiseden bahseden kol. I 5 v.d. Muballiğât-Şerûa'yı Karaindaş'ın karısı olarak göstermiştir. Burnaburiyaş'ın adını bilmediğimiz oğlu bu isimde olsa gerektir. Adı geçen kronikte bu Karaindaş ile oğlu Karahardaş, 16 ncı kiral Karaindaş ve oğlu Kadaşman-Harbe ile karıştırılmıştır. Senkronistik tarih umumiyetle daha şayanı itimad görüldüğünden, P kroniğinde kiral olarak gösterilen Şuzigaş'ın Nazi-Bugaş'tan bozma olduğu muhakkaktır ⁷⁷. KAV 97 : 1 de Karahardaş'ın zikrinden başka her iki isme Kas devri vesikalarında tesadüf edilmemiştir.

⁷⁵ Tafsilât için bk. K. Balkan, I. c. 48 v.d.

⁷⁶ Thureau-Dangin' in OLZ, 1908, sp. 276, altnot I de BE I 66 + 67 ve 68 den elde ettiği kitabede Kadaşman-Enlil'in oğlu olarak görünen [. . . .] -riyaş, II. Kadaşman-Enlil'in oğlu olan [Şagarak-ti-Şu]riyaş dahi olabileceğinden II. Burnaburiyaş'ın babasının kim olduğunu açıklayacak mahiyette değildir.

⁷⁷ Radau, BE XVII s. 67 de Nazi-Bugaş'ı, BE XVII 24: 24 teki Nazi-Enlil ile bir tutmuştur. Bunun bir guz.en.na olduğunu farketmemiştir. Ayrıca krş. altnot 89.

Kas'ların isyanı ve Karahardaş'ın öldürülmesi üzerine henüz hayatta olan Aşşur-uballiğ Babil'e yürümüş, torununun intikamını alarak gasıbı yok etmiş yerine Burnaburiyaş'ın diğer oğlu *Kurigalzu şehru* (genç Kurigalzu)'yu tahta oturtmuştur (senkronistik tarih kol. I 13-17; P kroniği kol. I: 11 v. d.).

Asur ile Babil arasında münasebetlerin bu derece dostana olduğu bir devirde Mısıra gönderilmiş olan ve Burnaburiyaş'ın ağzından yazılmış bir mektupta (EA 9) pek küçültücü ifadelerle anılan Asurlu (st. 31) şimdiye kadar zannedildiği gibi Aşşur-uballiğ olamaz. Esasen dil bakımından da mektup birçok asuriyazmalar taşımaktadır. Bu sebepten Landsberger'e iltihak ile mektubun Burnaburiyaş tarafından yazılmış olabileceğini şüphe ile karşılıyoruz. Hatta bunun, Asur'da Babil ve Asur arasındaki münasebetleri çekemeyen bir parti tarafından tertip edilmiş olduğu da düşünülebilir.

Burnaburiyaş'ın ünvanları için bk. altnot 66. 22. kiral Kurigalzu (1347-1324) kitabelerinde Burnaburiyaş'ın oğlu olarak zikredilmiştir⁷⁸. Aşşur-uballiğ, Kurigalzu'yu tahta geçirdikten sonra uzun zaman yaşamamış olsa gerektir. Burnaburiyaş devrinin Nippur valisi ve bu memuriyetin en parlak şahsiyeti olan Enlil-kidini'nin, Aşşur-uballiğ'in halefi Enlil-nirari ile mektuplaşması⁷⁹ Kurigalzu'nun ilk on yılı içine sığmalıdır. Bu dostluk belki pek kısa sürmüştür. İkisi arasında çıkan harpte Kurigalzu yenilmiş (Senkronistik tarih kol. I 1-23; P kroniği kol. III 9 v. d.), P kroniğine göre Babil ve Sippar şehirleri de Asurluların eline geçmişti. Bu doğru olmuş olsa bile Babilde Asur hakimiyeti pek az devam etti. Bu hadiseden az bir zaman sonra tekrar kuvvetlerini toplayan Kurigalzu Elam kralı Hurpatilla'yı yenerek Elam'ı istilâ etti. (P kroniği kol. III 10 v. d.). Susa'da tanrı Sataran'a bir skarabe⁸⁰, tanrı Enlil'e bir âsâ başı sunmuş⁸¹, evvelce Susa'da tanrıca İnanna'ya takdim edilmiş olan bir akik tableti Nippura getirerek üzerine Elam zaferini yazdırmış ve tanrı Enlil'e hediye et-

⁷⁸ BE I 35-39; 47; MDP XIV s. 32; I R 14, 1; RIU 154, 3.

⁷⁹ BE XVII 91 ve İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesinde neşredilmemiş Ni. 662.

⁸⁰ Scheil, MDP II, s. 30.

⁸¹ Scheil, MDP XIV s. 32.

miştir ⁸². Oğullarından birisini de Elam'a *şakkanakku* (vali) nasbetmiş olsa gerektir. Ward, Seal Cylinders, s. 514 no. 41 deki mührün yazısında oğlu, halis kasça bir isim taşıyan *Şi-ri-iş-[ti (?)]*, 3 üncü satırda *şakkanak* ^{mat}[*NİM.MA?*] olarak gösterilmiştir. Şerefine yazılmış olan, Boissier, RA 29, s. 96-97'de neşredilmiş olan bir medhiyede pek debdebeli ünvanları arasında (bk. altnot 66) "Babil şehri halkını hürriyete kavuşturan, *ilku* (angarya) dan muaf kılan,, vasıfları bilhassa mühimdir. Bununla belki de Kurigalzu'nun ictimaf bir icraatına telmihte bulunmaktadır. Bu hususta başkaca malûmat yoktur.

Memlekette inşaat için büyük gayretler sarfetti. Yaptırdığı dublal-mah tapınağının cephesi bugün de hayranlıkla seyredilmektedir ⁸³. Akat şehrinde İuanna mabedini inşa ettirdi ⁸⁴. Fakat onun inşaat alanındaki çalışmaları bilhassa Dür-Kurigalzu şehrinde teksif edilmiştir. Burada tanrı Enlil ve karısı tanrıce Ninlil'e *E₂. U. an. ta. gal₂* mabedini ⁸⁵, tanrı Ninurta ve karısı Nin-Nibru için de *E₂. sag. dingir. ri. e. ne* ⁸⁶ mabedini inşa ettirmiştir. Aynı şehirde *E₂. gal. ki. şar. ra* adlı bir saray ⁸⁷ yaptırmış ve bir de kanal açtırmıştır ⁸⁸.

A kiral listesine göre 25 yıl hüküm sürdü. (krş. Thureau-Dangin, RA, 24, s. 198, altnot 1). Ondan kalmış vesikalardan BE XIV 38 de en yüksek hükümdarlık yılı tarihi 23'tür. Rowton'un ona

⁸² BE I, 15; 43; Kurigalzu'nun Dēr'de bulunmuş, üzerinde bir Mısırlı tasviri bulunan bir kitabesi için bk. S. Smith, Journal of Egyptian Archeology, XVIII (1932), 28 - 32. Son olarak Dür-Kurigalzu' (Aqārquf) da yapılan kazılarda saray olarak tesmiye edilen yerde I c tabakasında ve mabette Kudur-Enlil ve III. Kaşti'yaşu'ya ait tabletlerin bulunduğu seviyenin üzerinde Kurigalzu'ya ait kitabeli bir kapı sövesi taşı ve âsâ başı bulunmuştur (Iraq, supplement, 1945, söve taşı DK 3 - 142; âsâ başı, fig. 27, 28). Bunların 22 nci kiral Kurigalzu'ya ait olup geç zamanlarda da kullandığında şüphe yoktur, krş. Taha-Baqir, aynı yerde, s. 11 ve 12.

⁸³ Bu hususta bk. Gadd, History and Monuments of Ur, pl, XXVII.

⁸⁴ CT 9, pl. 3.

⁸⁵ Iraq, Supplement, 1944, pl. XIII, fig. 16, pl. XIV, fig. 17; Supplement, 1945, s. 3, fig. 5.

⁸⁶ Iraq, Supplement, 1944, pl. XV, fig. 18, pl. XIV, fig. 19; Supplement, 1945, pl. VIII, fig. 6.

⁸⁷ Iraq, Supplement 1945, pl. VIII, fig. 9.

⁸⁸ Iraq VIII, (1946), pl. XVIII—, fig. 12.

22 yıl ayırması tamamen keyfidir ^{88a}. Kurigalzu'dan evvel değilse herhalde kesin olarak ondan sonra tahtın tevarüsünde cari olan eski usulün değiştiği söylenebilir. Nippur arşivinin de sona erdiği III.Kaştilyaş'ın son zamanlarına kadar kiralık babadan büyük oğula geçmiştir.

Kurigalzu yaşadığı zamanda kendisine ulûhiyet izafe edilmiş ilk Kas kiralıdır. (bk. Clay, Personal Names, s. 101). Pek çeşitli ünvanları için bk. altnot 66.

23. kiral Nazimaruttaş (1324-1298), Kurigalzu'nun oğludur. Asur kiralılarından Arik-dên-ilu ve I. Adad-nirari'nin Zagros dağlık bölgesinde Kas'larla meskun bölgelerdeki askerî hareketleri iki devletin arasını açtı. Çıkan harpte Nazimaruttaş yenildi ise de Babilin hudutları hala Arman (bugünkü Holvan) ile Lullubu memleketinden geçiyordu ⁸⁹. Onun zamanı Babil için pek parlak sayılmaz. Elam'ın da elden çıkmış olması muhtemeldir ⁹⁰. İsmi tanrı determinatifi ile yazılmıştır (bk. Clay, op. cit. s. 111-112). Pek sade olan ünvanları hakkında bak altnot. 66. Kendi devrinden kaldığı söylenen, Scheil, MDP II' s. 86 v. d. ve UM XIII 69 daki kudurru'ları bunlardaki deruni münasebetler bakımından sahte telâkki ediyoruz.

Yerine geçen oğlu Kadaşman-Turgu'nun (1298-1280) zamanı daha ziyade bir sükun devridir. Bu istikrar Hitit devleti ile Babil arasında akdolunan bir ittifakın mahsülü olabilir. Hattuşili'nin, müteakip Babil kralı Kadaşman-Enlil'e gönderdiği KBo I 10 daki mektuptan anlaşıldığına göre bu pakt tedafüi olup âkid hükümdarlardan birinin ölümü anında meşru varisinin tahtını da garanti etmekte idi. Qadeş muharebesinden sonra Hitit devletinin Mısır'la henüz dostluk münasebetleri kurmadığı, II. Ramses'e karşı bir müttefik arandığı ve Babilde de artık Mısır dostlğundan bahsedilmediğine göre münasebetlerin tamamen soğuduğu

^{88a} Iraq, VIII (1946) s. 94 v. d.

⁸⁹ Senkronistik tarih, kol. I 24-31; P kroniği, kol. III 23-24, kol. IV 1 v.d.; Budge ve King, Annals of the Kings of Assyria I (1902) 4-6; Ebeling'in, MAOG XII, Heft 2 (1938) de negrettiği, Bruchstücke eines politischen Propaganda Gedichtes aus einer Assyrischen Kanzlei, adlı yazıda s. 4 de I. Adad-nirari ile Babil kralı arasındaki harpte Babilin hasmın Nazi-Bugaş olacağı suretindeki ifadeyi yanlıştır. Yukarıda görüldüğü gibi Nazi-Bugaş hadisesi, Kurigalzu'nun tahta çıkmasından evveldir. Adad-nirari bu olaydan en aşağı 30-35 yıl sonra hükümdar olmuştur.

⁹⁰ bk. Cameron, op. cit. s. 98.

bir zamanda akdedilen ittifak Hitit devletine istediği emniyeti sağlamakla başka, her iki tarafça bilhassa Asur'un her istikamete saldıran doymak bilmez toprak hırsına karşı alınmış bir tedbir idi. Bu son nokta Babil için son derece hayati idi. Pakt aynı zamanda o tarihlerde kuvvetli hamleler yapmakta olan Elam'ın Babil için yarattığı endişeyi de hafifletmiş olmalıdır. Nekadar devam ettiğini bilmemekle beraber Babilde Kadaşman-Turgu'dan sonra statu quo'nun üç nesil kadar bozulmadan devam etmiş olmasını bunun sağdığı istikrara hamletmek isabetsiz olmasa gerekir.

Muahedenin akdinden sonra herhalde pek fazla yaşamamış olan Kadaşman-Turgu'nun yerine oğlu Kadaşman-Enlil (1280-1264) pek küçük yaşta kiral olmuştur. Hattuşili bahis konusu mektubunda Kadaşman-Turgu'nun ölümünden sonra Babil asilzadeleri nezdinde muahede gereğince derhal teşebbüse geçtiğini ve meşru varis olan kendisini tahta geçirmelerini, aksi takdirde onlara düşman olacağını yazdığını anlatmaktadır. Bu müdahale Babilde düşmanca telâkki edilmiştir. Hattuşili bu arada bilhassa ihtiyar İtti-Marduk-balātu adlı bir devlet adamının müdahalelerinden, küçük kiral gerçek durumu bildirmediğinden şikâyetçidir. Bu şahıs hakkında başkaca bir bilgimiz olmamakla beraber onun Nippur gu₂. en. na' sı olması pek mümkündür. Bu doğru ise Nippur valiliğinin memleketteki nüfuzuna da güzel bir misal teşkil edecektir. UM XV 68: 4 te genç kiralın bizzat [sib] -zi gu₂. en (!)-na Nibru^{KI}. a., hakiki [çoban], Nippur valisi,, ünvanını takınmasını, bu şikâyet üzerine İtti-Marduk-balātu'nun bertaraf edildiğine bir delil mi saymak lâzım geldiğini kestiremiyoruz.

A kiral listesinde onun 11 yıl hükümdarlık ettiği kaydolunmuştur (Öy. II 4). Şimdiye kadar bu hususta daha yüksek bir rakama da rastlanmamıştır. Bizi, tablet mütehassısı Dr. Krausun lütfen haberdar etmiş olduğu İstanbul Eski Şark eserleri Müzesinde bulunan Nippur tablet koleksiyonunda neşredilmemiş Nİ. 437 Öy. 6 da *mu 15 kam mKa-daş-man- dEn-lil₂* "Kadaşman-Enlil'nin 15 inci yılı,, ibaresi, adı geçen kiralın en az 15 yıl hükümdarlık ettiğini gösterdiği gibi A kiral listesi rakamlarına itimadın caiz olmadığını da anlatan bir örnektir.

A kiral listesine göre Kadaşman - Enlil'i oğlu Kudur - Enlil (1264-1255) takip etmiştir (Öy. II 5). Kadaşman-Enlil'in yedi yaşında tahta geçtiğini kabul edersek öldüğü zaman ancak 20 ile 25

yaşları arasında olmalıdır. Buna göre yerine geçen oğlunun da küçük yaşta iş başına geldiği anlaşılmaktadır. Zamanı hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Devrinde vazifede bulunan Amēl-Marduk, bildiklerimiz arasında en kudretli *gu₂. en. na*'lardan biri olduğundan içerde ve dışarda eski kudretin muhafaza edilmiş olduğu zannedilebilir.

A kiral listesinde onun hakimiyet yılını gösteren rakamdan yalnız [x +] 6 korunmuştur. Thureau-Dangin, RA 24, s. 198⁴ te x'in ancak 10 olarak tamamlanabileceğini, yani bahis konusu rakamın 16 olması gerektiğini ileri sürmüştür. Son olarak Rowton da, Iraq VIII (1946), s. 94 v. d. da, Khorsabad kiral listesi rakamlarından da faydalanarak yaptığı hesapta aynı yılın 16 olacağı neticesine varmıştır. Halbuki onun zamanından kalmış tabletlerden hiçbirisi 9 uncu yıldan büyük bir rakamla tarihlenmemiştir. İstanbul Eski Şark eserleri Müzesinde neşredilmemiş Kasit tabletleri arasında bulunan ve bize Dr. Kraus tarafından bildirilmiş olan Nİ. 7004 te 2, 3 ve 5 inci satırlarda sırasıyla Kudur-Enlil'in 5 inci, 6 ncı, 7 nci senesi kaydolunmuştur. 6 ncı satırdaki rakam kırkıdır. Fakat 7 nci ve 8 inci satırlarda müteakıp kiral Şagarakti-Şuriyaş'ın başlangıç yılı zikredildiğinden 6 ncı satırdaki rakamın da şüphesiz 8 olarak tamamlanması gerekmektedir. BE XIV 123a ve 124 ün de aynı kiralın 8 inci yılının 12 inci ayında yazıldığını göz önünde tutarak onun 9 yıl hükümdarlık etmiş olduğu kesin olarak ortaya çıkar.

27. kiral Şagarakti-Şuriyaş (1255-1242) herhalde Kudur-Enlil'in oğludur. Onun zamanında da Amēl-Marduk, Nippur valiliği vazifesine devam etmektedir. Neşredilmemiş Nİ. 2885 bu kiralın Nippur şehrinin köle kadınlarına *zakūtu* "serbestlik, muafiyet," bahsetmiş olduğunu zikretmektedir. Bunun kölelikten azad etme, hürriyetine kavuşturma manasında olacağını zannediyoruz. Bu hususta başkaca bir bilgimiz yoktur.

Yerine geçen III. Kaştilyaş (1242-1234) ile Kas tarihinin bir dönüm noktasına daha gelmiş oluyoruz. Değişiklik hem siyasi hem de ictimai alanda vukua gelmiştir. Sosyal değişikliği şöylece hülâsa edebiliriz. II. Burnaburiyaş'tanberi devam etmekte olan sıkı bir merkezîyetçiliğe dayanan feodalizm ve onun hukuki, iktisadi ve idari esasları bu tarihten sonra tedricen çözülmeye yüz tutmuştur. Bu idarenin nazımı olan *gu₂. en. na*, eski kıymetini kaybetmiş, ale-

lade bir devlet memuru derecesine düşmüştür. Buna mukabil idarede kralın nüfuzu daha ziyade artmıştır. Kral tarafından tanzim edilen ve kudurru'larla temsil edilen bir derebeylik sistemi vücude gelmiştir.

Pek süratle gelişen siyasi olaylar şu seyri takip etmiştir. Elam kralı Untaş-Huban, Kaşitilyaş'ın tahta geçişini takip eden yıllarda Babilonya toprakları içinde bulunan Alman bölgesine bir sefer yaptı. Bu tarihlerde kudretli Nippur valisi Amēl-Marduk'un ölmüş olduğu tahmin olunabilir. İhtilâfın hakiki sebebinin de bilmiyoruz. O sıralarda Hanigalbat'tan Agabtaha adlı, deri işlerinde uşta bir mülteci Babil kralına sığınmış ve ona süslü bir kalkan hediye ettiği için kendisine Padan memleketi civarında (Alman'ın komşusu) bir arazi bağışlanmıştı⁹¹. Bu saha eskidenberi Kas kabileleri ile meskûn olup Babil kıralları o yerlere karşı son derece hassas davranırlardı. Elamlılar oralarını kendilerine ait telâkki ettiklerinden bahis konusu bağışın anlaşmazlığa sebep olduğu yollu bir izah⁹² asıl sebep olmaktan çok uzaktır. Kaldı ki, bağış vesikasının orijinliliği de tahkike muhtaçtır. Fakat Elamlıların hareketlerinin sebebinin belki o tarihlerde Asur'da cereyan etmekte olan hadiselerde bulmak mümkündür. Asur kralı I. Tukulti-Ninurta tahta geçtiği ilk yıllardan itibaren kuzeyde, batıda birçok memleketleri imparatorluğuna katmış ve güney doğudaki dağlık bölgede de ilerleyerek âsi kavimleri itaati altına almış ve başlıca kilit noktalarını ele geçirmişti. Untaş-Huban'ın Alman topraklarında tuttuğu köprübaşı Asurdaki bu istilâcu havaya karşı alınmış bir tedbirdir. Nitekim Untaş-Huban'dan sonra Elam'daki iç karışıklıklar Tukulti-Ninurta'ya fırsat vermiş Babil ordularını ezerek pek kısa zamanda tekmil Babilonya'yı istilâ etmiştir. P kroniği kol. IV 1-9'da Babil şehrinin tahrip olunduğunu ve tanrı Marduk'un Asur'a nakledildiğini, Tukulti-Ninurta'nın Babil'de yedi yıl kırallık etmesinden sonra Babil büyüklerinin isyan ederek Adad-şum-uşur'u babasının tahtına oturttuklarını anlatır. Tukulti-Ninurta kitabelerinde Kaşitilyaş'ı esir olarak Asur'a götürdüğünü kaydet-

⁹¹ Scheil, MDP II, s. 95.

⁹² Cameron, op. cit. s. 103; Delaporte, op. cit. s. 170.

mektedir ⁹³. VAT 8722 : 30'da eponim olarak görünen Kaştilyaşı'yu Weidner, adı geçen Kas kralı ile aynı tutmuştur ⁹⁴.

Tekrar kendini toplamış bulunan Elam Asur'un bu muvaffakiyetlerini hoş karşılamamıştır. İstilâdan birbuçuk yıl sonra Elam orduları ani bir baskınla Nippur'a kadar ilerlemişler, Tukulti-Ninurta'nın yerleştirdiği kukla kral Enlil-nādin-şumi (1234-1232)'yi bertaraf etmişlerdir. Onların çekilmesinden sonra Babil tahtına II. Kadaşman-Harbe (1 1/2 yıl) ve Adad-şum-iddina (1231 - 1225) gibi gölge kırıllar getirilmiştir. Asur hakimiyeti Elamlıların ikinci bir baskınına mani olamamış, bu defa bir taraftan İsin'e diğer taraftan kuzeyde Maradda şehrine kadar yürümüşlerdir. Elam ile Asur'un Babilonya toprakları üzerinde cereyan eden bu mücadelesinden Babil asilzadeleri istifade ederek P kroniğinde bahsedilmiş olan isyanı hazırlamışlardır. Muvaffakiyetle neticelenen bu teşebbüs tahtı eski sahiplerine iade etmiş, Babil tekrar eski kuvvetini kazanmış, hatta Asur şehri Babil orduları tarafından kuşatılmıştır. İki taraf kırılları bir düelloda telef olmuşlardır (1195). Asur tahtına I. Aşur-dan geçer geçmez mücadele tekrar başlamış ve 35 inci Kas kralı Zababa-şum-iddina (1177) yenilerek birçok şehirler Asurluların eline düşmüştür. Elam bu defa da Asur hamlesini Babilonya topraklarında karşılamış, Şutruk-Nahunte orduları Babilonyayı istilâ ederek birkaç yüz şehri ele geçirmişler, Kuzeyde Eşnunna'ya kadar uzanmışlardır. 36 ncı Kas kralı Elamlıları bertaraf edebilmiş ise de onun mukavemeti de ancak üç yıl devam etmiştir. Nihayet 1163 de Elam'lı Kutir-Nahunte Babil'e girerek Kas'lar hanedanına ebedi olarak son vermiştir ⁹⁵.

Siyasî hakimiyetleri sona erdikten sonra da Kas kabileleri geç zamanlara kadar Mezopotamya'nın doğusundaki Zagros bölgesinde eskidenberi dayanak noktaları olan yerlerde yaşamağa devam etmişlerdir. Çivi yazılarında *bitu* (ev) diye adlanan oymaklar bu dağlık sahada kendi başbuğları idaresinde her türlü yabancı hakimiyet teşebbüslerine şiddetle karşı koymuşlardır. Onlar hakkında muhtelif menbalardan topladığımız dağınık malûmatı devletlerinin yıkılmasından önceki zamanlardan başlayarak şu şekilde sıralayalım. I. Tukulti-Ninurta'nın zaptettiğinden bahsettiği kuzey doğu-

⁹³ KAH I 58 I 50 v. d. ; 60 III 57 v. d. ; 61 Ay. 30 v. d.

⁹⁴ AfO 13 (1939-1940), levha VII, st. 30, 123.

⁹⁵ Krş. Cameron, aynı eser, s. 109 v. d.

daki Akriyaş⁹⁶ ve Albadâ⁹⁷, Kas memleketleridir. Elam kralı I. Şutruk-Nahhunte, Bağdad ile Kermaşah arasında bulunması muhtemel olan, Karintaş memleketinden haber veriyor⁹⁸, ayrıca bu isimde bir de kıraldan bahsolunuyor⁹⁹. Karintaş'ın, halis bir Kas ismi olan Kara-indaş'ın değişmiş şekli olduğunda şüphe yoktur. Büyük Elam fatihi Şilhak-İnşuşinak stela'sından, Altınköprü-Diyala-Bedre hattı üzerindeki dağlık sahada Bit Kataşman, Şa Burra-maşhu, Bit Şumaliya, Bit Milişihu, Şa Burra-hutte, Şa Kattar-Sah gibi Kasça kabile ve yer adlarını öğreniyoruz¹⁰⁰. Bir kitabesinde I. Tiglatpileser (1116-1090) aynı mıntakada Radanu ırmağı üzerinde Kas ismi taşıyan Kaştilla ve Kamulla adlı iki dağı zaptettiğini zikrediyor¹⁰¹. 1038-1022 yıllarında güney Mezopotamyada kurulan ikinci Denizeli dinastisine mensup kırıallardan birincisi Simbar-Şihu güzel bir kas ismi taşımaktadır. İkincisi olan Ea-mukîn-zêri'nin Haşmar soyundan geldiği bir Babil kroniğinde yazılıdır¹⁰². Biraz aşağıda görüleceği gibi Haşmar eski bir Kas kabilesi olup en geç zamanlara kadar varlığını korumuştur. Bu, büyük devletlerinin yıkılmasından sonra büyük Kas kabilelerinin fırsat buldukları yerlerde hakimiyet kurduklarına bir misaldir. Nitekim aynı kronikte, 1015-996 arasında kurulmuş olan VI ncı dinasti kırallarının akatça isimler taşımakla beraber, Bazi soyundan geldikleri ve Bazi kabilesi mülküne gömüldükleri kaydedilmiştir¹⁰³. Bazi en büyük ve dağınık bir Kas kabilesidir. I. Nebokadnezar zamanında (1146-1123) Kırıl Kanalı civarında büyük bir malikâne bu isimle anılmaktadır (bk. RLA II, s. 30). Geç Asur devrinde Yukarı Zab ile Dicle arasında dağlık bölgede bir memlekettir (bk. LAR, index). III. Salmanasar (859-824) Orta Zagros havasında Namri memleketine girdiğinde Yanzû adlı bir kıral bulmuştur¹⁰⁴. Onun ismi de halis kasça olup maruf kasça-akatça

⁹⁶ KAH I 60: 72; Kasça at ismi olarak geçer: BE XIV 12: 10, 11; UM II 2, 98: 20.

⁹⁷ KAH I 60: 82. Şahıs adı olarak, Peiser, UDBD 131: 3, 11; Ayrıca krğ. ^mAl-ba-di-Sah, BE XIV 150: 16.

⁹⁸ Scheil, MDP IV, s. 164. st. 1, 2; Yeri için kı. Cameron, ibid. 109, 42.

⁹⁹ MDP V, s. 31 (No. 72) .

¹⁰⁰ Scheil, MDP XI, s. 21.

¹⁰¹ KAH I 66: 12; 69: 17.

¹⁰² King, *Chronicles*, II, s. 51-53, kol. II 2-8.

¹⁰³ ibid. s. 54-56. kol. II 9-15.

¹⁰⁴ Yerler için bk. LAR II, index.

vokabülerde "kiral,, manasındadır¹⁰⁵. Diyalanın kuzey kollarının çıktığı dağlar arasında oturan Haşmar boyu, oraya ve civardaki bir dağa kendi ismini vermiştir¹⁰⁶. Bu kelimenin de Kaşça ve "şahin,, manasında olduğunu biliyoruz¹⁰⁷. Sanherib (705-682) gene o havalide bulunan ve cedlerine karşı boyun eğmiyen Yaşubigallâ ve Kaşşû (Kaslar) memleketine karşı yaptığı mücadeleleri anlatır¹⁰⁸. Bit Kilam-Sah burada önemli bir Kasit şehridir¹⁰⁹. Asurbanipal'in bir kitabesi bize Dêr (bugünkü Bedre) civarında Bab-Sah ve Matuhanzah adlı iki Kas şehri daha tanıtmaktadır¹¹⁰. Klâsik devirlerden kalmış kaynaklar Kas'ların daha geç zamanlara kadar aynı mîntakada oturduklarını göstermiştir¹¹¹.

HAUPTLINIEN DER GESCHICHTE DER KASSITEN (ZUSAMMENFASSUNG).

Vorstehender Aufsatz verfolgt den Zweck, die Expansionsgebiete der Kassitischen Stämme vor ihren Einbruch in Babylonien, sowie die Wege ihres Eintritts in Babylonien festzusetzen, die Geschichte der Kassiten bis zur Zeit des Burnaburiyaş II. und die Geschichte dieses Reiches in den folgenden Zeiten, unter Berücksichtigung der neuen Quellen und Anschauungen, in ihren Hauptlinien darzustellen.

¹⁰⁵ Delitzsch, Op. cit, s. 25, st. 24,

¹⁰⁶ II. Asurnasirpal annalleri (KAHI II 94),st. 8; Sargon annalleri st. 8.

¹⁰⁷ Delitzsch, op. cit. s. 26, st. 43.

¹⁰⁸ Luckenbill, Annals of Sanherib, s. 58 v. d.

¹⁰⁹ Yerler, LAR II, index.

¹¹⁰ Thompson, Iraq VII, s. 101, st. 20-21.

¹¹¹ Weissbach, Pauly-Wissowa, Real-Encyclopaedie'de «Kossaioi» makalesi.

KARAOĞLAN HÖYÜĞÜNDEN ÇIKARILAN

ETİ, FRİK VE KLASİK DEVİR İSKELETLERİNİN ANTROPOLOJİK İNCELENMESİ

Ord. Prof. Dr. ŞEVKET A. KANSU

Dr. SENİHA TUNAKAN

Antropoloji ve Etnoloji
Enstitüsü Ord. Profesörü

Antropoloji Doçenti

1937 ve 1938 yıllarında Türk Tarih Kurumu adına Remzi O. Arık'ın idaresinde Karaoğlan höyüğünde yapılan kazı esnasında çıkarılan dört iskelet incelenmek üzere Enstitümüze gönderilmiş bulunmaktadır. Hâfirin raporundan ¹ edindiğimiz bilgiye göre Karaoğlan höyüğü Ankara'nın 25-27 Km. güneyinde, Elma dağı'nın eteğinde, bu adı taşıyan köyün içinde, büyük bir yerleşme yeri olarak görülmektedir. Kalkolitik çağından Osmanlılar zamanına kadar süren yerleşme izlerini taşımakta ve birbirini takip eden medeniyetlerin kalıntılarını saklamaktadır. Bu itibarla Anadolu kültür tarihini aydınlatan önemli bir arkeoloji istasyonudur. Höyük 1000-1200 metre rakımdadır ve kaidede 210-250 metre uzunlukta, 160-180 metre genişlikte, 18-20 metre yükseklikte olup Güney-doğudan Kuzey-batıya doğru uzanmaktadır.

Sistemli bir çalışma sonunda bu arkeoloji istasyonunda üç medeniyet devresi sıralamak mümkün olmuştur : Birinci devre yerin şekline ve mahiyetine göre 0,75 metreden 1,00 metreye kadar derinlik gösteren karışık bir tabaka tarafından temsil edilmektedir. Bu tabakada Kalkolitik çağ, Bakır çağı, Eti, Friky, Elenistik, Romen-Bizans ve Osmanlı çanak çömlek kırıklarına rastlanmıştır.

İkinci medeniyet devresi yalnız Friky vesikalarına inhisar etmektedir. Bir metreden itibaren başlamakta ve yerine göre 1,40, 1,60, 2,00 metreye kadar inmektedir. Hâfir bundan, höyüğün mimarlık bünyesinde esas olan devreyi Friky tabakasının meydana getirdiğini ve Klasik çağın burayı "tekrar kullanma,, derecesinden

¹ Remzi Oğuz Arık, Anadolunun en garp istasyonu Karaoğlan höyüğü, Belleten, Cilt III, Sayı 9, 1939.

ileri gitmediğini anladığını söylemektedir. Bu tabakadan elde edilen kültür eşyasının başında keramik gelmektedir. Bunun dışında bulunan arkeolojik belgeler Frikya medeniyeti ve mimarlığı hakkında geniş bilgi verecek mahiyetteki kalıntılardır.

Yukarıdan aşağıya doğru üçüncü medeniyet tabakası aslında höyüğün ikinci istratigrafik tabakasını teşkil eden Eti çağına aittir. Bu, evvelâ 1,60 m. den 2,35 m. derinliğe kadar giden bir tabaka halinde başlamakta ve 7 m. yi geçen bir derinliğe kadar inmektedir. Bu kültür katı Frikya devrinden bir metre kalınlığında bir yanğın tabakasıyla ayrılmaktadır. Bu devir Eti çağına ait zengin ve çeşitli çanak çömlekle madenden yapılmış diğer kültür eşyası tarafından temsil edilmektedir. Hâfir raporunda höyükte açılan bir kuyunun bu kültür katından sonra son derece orijinal bir Bakır çağı ile Kalkolitik çağın varlığını meydana çıkardığını önemle belirtmektedir.

Ana hatlariyle arkeolojik durumunu özetlediğimiz bu höyüğün muhtelif kültür katlarından çıkarılmış olan iskeletleri eskilik derecelerine göre kazı esnasında verilmiş olan numaralarıyla şöyle sıralıyabiliriz :

1. No. II Eti çağı iskeleti.
2. No. V Frik çağı iskeleti.
3. No. VI Frik çağı iskeleti.
4. No. V₁ Frik ve Klasik (?) çağ çocuk iskeleti.

No. II Eti çağı iskeleti :

Kazı raporunda verilen bilgiye ve kazı esnasında iskeletin yanına konan etikete göre bu iskelet 1937 yılında Eti çağına ait çanak çömlek kalıntileriyle birlikte Akropol'ün kuzey-batı yamacında, 3,60 - 3,90 metre derinlikte, kuzey-doğu ve güney-batı yönünde arka üstü yatmış ve yüzü batıya çevrilmiş bir vaziyette bulunmuştur. İskeletin alt kısmı çıkmamıştır ve bir ocaklık yanında iri taşların devrilmesiyle ezilmiş olarak elde edilmiştir. Bu ferde ait kafa ve iskelet fena muhafaza edilmiş bir durumdadır. Kafa küçük parçaların bir araya getirilmesiyle kısmen toplanmış olmasına rağmen ölçülerin alınmasını sağlayacak bir halde değildir. Glabella, alın kemiğinin sağ yarımı, sağ şakak kemiği, arkada kafa kemiğinin mühim bir kısmı bulunmaktadır (Resim 1, Levha I). Bu yüzden bu kafada I numaralı tabloda görüldüğü

gibi yalnız iki ölçü alılabilmektedir. Kafa kaidesi mevcut değildir. Bunun dışında ayrı olarak kafa kemiğine ait bir parça ile pul kısmı (*Squama temporalis*) ve mastoid çıkıntısı (*Processus mastoideus*) kırık olan sağ şakak kemiği, yüz iskeletine ait bir parça, üst çenenin sağ ve sol tarafına ait ve dişleri ihtiva eden iki parça vardır. Alt çene oldukça tamdır.

İskelet kemikleri, omurganın muhtelif bölgelerine ait omurlar, kırık bir halde olan kaburga kemikleri, sağ ve sol köprücük kemiği, sol kürek kemiğine ait büyük bir parça, sağ ve sol humerus başları, sağ ulna ve radius'ün yukarı parçaları tarafından temsil edilmektedir. Leğen kemiği ve alt taraf kemikleri -kazı raporunda da belirtildiği gibi- çıkmamıştır.

Kafa karakterilerine dayanılarak yapılan cins diyagnozu bu iskeletin erkek bir ferde ait olduğunu göstermektedir. Kafa dikişlerine göre tayin ettiğimiz yaş da aşağı yukarı 20-25 arasındadır. Kafada ancak genişlik ve yükseklik ölçüleri alınabilmektedir ve bu ölçülerin yardımıyla de yalnız yükseklik-genişlik endisi hesaplanmıştır. Buna göre bu kafa genişliğine nazaran yüksekliği az olan kafalar gurubuna girmektedir yani Tapeinokran'dır. Kafa endisinin hesap edilmemiş olmasına rağmen, yukarıdan bakıldığı zaman, braki yani yuvarlak olduğu görülmektedir. Hatta tahmini olarak alınan uzunluk ölçüsüne göre bu kafa aşırı brakiye (*hyperbrachykranie*) yaklaşmaktadır. Elimizde mevcut parçaya nazaran alın geniş olduğu söylenebilir. Oldukça dik olarak yükselen alın biraz yukarıda alın kemiğinin muntazam inhinasıyla arkaya doğru uzanmakta ve bregma'dan itibaren 4-5 cm. kadar düz olarak devam ettikten sonra geriye ve aşağıya dönerek kafa kemiği inhinasını meydana getirmektedir. Kafanın bu median-sagittal çevresinde bregma'dan itibaren devam ettiğini söylediğimiz 4-5 santimetrelik düzlük parietal'ler üzerinde de kendini hissettirmektedir. Lambda hizasında bir basıklık vardır fakat bunu plano-occipital yassılık ile karıştırmamak lâzımdır. Kafa kemikleri ince ve bazı yerlerde fazla kireçleşme neticesi olarak iç taraftan dökülmüş bir vaziyettedir. Kafa yukarıdan bakıldığı zaman spheroid bir şekil göstermektedir.

Alt çene: Tam olan bu alt çenenin yalnız lokmaları ve bir de gövdesinin ön tarafının sol alt kenarı biraz noksandır. Çene genel olarak küçük, kas izleri az belirli ve kitlevî değildir. Bugünkü çenelerden ayrılan hiç bir özellik taşımamaktadır. 2 numaralı tablo-

da gösterildiği gibi bu çenede sekiz ölçü alınmış ve ancak iki endis hesap edilmiştir. Çene cisminin kaynak hizasında (Symphyse) yukardan aşağı ve önden arkaya doğru yaptığı meyil barizdir ve bunun alt çenenin alt kenarıyla yaptığı açı 69° olarak bulunmuştur. Yani menton (Protuberantia mentalis) iyi teşekkül etmiştir. Bunun her iki yanında ve çenenin alt kenarına yakın bulunan Tuberculum mentale'ler az belirli olduğundan bu hal çenenin ön kısmına yuvarlak bir görünüş vermektedir. Çene gövdesinin iç relief-leri de mutedil olarak teşekkül etmiştir. Çenenin orta derecede kalınlık gösterdiği 36.36 olarak tesbit edilmiş olan yüksekli-kalınlık endisi ile açıklanmış bulunmaktadır. Alt çene kolları geniş değildir. Bunun arka kenarının alt çene gövdesinin alt kenarıyla yaptığı açı (Angulus mandibularis) 125° dir. Bu açı üzerinde çiğneme kassının (M. masseter) tutunduğu Tuberositas massetarica hissedilmeyecek derecede siliktir. Çenenin iç ve dış yüzündeki relieflerin çok az belirli olması bu fertte genel olarak kas sisteminin zayıf olarak gelişmiş olduğunu düşündürmektedir. Çünkü aynı olayı kafa üzerinde de tesbit etmiş bulunuyoruz. Alt çenede sağ ve sol taraf molarleri tam olarak bulunmaktadır. Bunlardan birinci molarler aşınmıştır.

Kafa kutusunun kırık oluşu, yüz iskeletinin de bulunmaması bu kafanın mensup olduğu ırk tipininin tayinini güçleştirmektedir. Bununla beraber kafanın brakikran olması, plano-occipital yassılığın mevcut olmayışı, kafa kubbesi inhinasının muntazam devamı ve tapeinokran olması gibi özellikler göz önünde tutulursa bu kafanın şimdikiye kadar incelenmiş olan Eti kafalarına büyük bir benzerlik gösterdiği ve *alpli ırk* tipine bağlanabileceği söylenebilir.

No. V. Frik çağı iskeleti :

Yine kazı raporundan öğrendiğimize göre bu iskelet 1938 yılında Akropol'üne ortasındaki yarmada aşağı yukarı 1,80—2,30 metre derinlikte bulunmuştur. İskeletin çıkarıldığı yer Frikya devrine ait olan çifte kuyuların ve büyük sur duvarının batı kulesi nihayetine düşmektedir. İskelet Frikya devrine ait olduğu zannedilen duvarlar arasında güney-batı ve kuzey-doğu istikametinde uzanmış, yüzü batıya bakar vaziyette yere kapanmış, sol yanına yatmış, dizi bükülmüş, boyun içeri

doğru kırılarak çokmuş bir halde bulunmuştur. Hâfire göre iskeletin, arasında bulunduğu bu duvarların çarpılmış bir halde bulunması ölünün bir sarsıntı neticesinde taşların altında kalarak öldüğüne şüphe bırakmamaktadır. İskeletle aynı hizada ve 25 cm. aşağısına kadar olan topraklar arasında bulunan çanak çömlek kırıkları Frikyaya ve Eti devrine ait olmak üzere karışıktır. Fakat bu karışıklığın Frikyaya lehine olduğunu hâfir raporunda açıklamaktadır.

İskelet kırık bir halde bulunmasına rağmen oldukça tamdır. Kafa, yalnız Calvaria yani yüz kısmı bulunmayan tam bir kafa kutusu tarafından temsil edilmektedir. Kafa kaidesinin ön kısmı bilhassa sağ göz çukuru kubbesi noksanıdır. Üst çene tamdır. Kafa ve iskelet kemiklerine dayanılarak yapılan cins diyagnozuna göre bunun bir erkeğe ait olduğu tahmin edilmektedir. Kafa dikişlerine göre tayin edilen yaşı da aşağı yukarı 25-30 arasındadır.

Kafada ölçülerin yardımıyla tesbit ettiğimiz özelliklerin başında uzun oluşu yani 75.63 endisi ile dolikokran olması gelmektedir (Resim 2, Levha 1) 63.19 yükseklik-uzunluk endisi ile de yüksek yani hipsikran kafalar grubuna girmektedir. Yükseklik - genişlik endisi 85.82 olarak bulunmuştur. Buna göre metriokran olan bu kafada yükseklik - genişlik gelişmeleri orta derecededir. Yalnız bunun akrokran'a çok yaklaşan bir metriokran olduğunu burada işaret etmemiz lâzımdır. Alın endisi 76.12 ile geniş bir alın işaret etmektedir. Buna karşılık alın az yüksektir. Alın çıkıntıları az belirlidir ve alın bu hizaya kadar dik olarak yükselmekte, ondan sonra daima geriye ve biraz da yukarıya doğru yükselerek tepede kulak deliği hizasında bu yükseliş azamiye varmaktadır. Zaten profilden bakıldığı zaman bu kafanın median-sagittal çevresi üzerinde en ziyade göze çarpan ayırıcı özelliği hipsikran oluşudur. Bregma'nın hemen biraz gerisinde sutura sagittalis üzerinde başlayan ibik (Crête) tarzında bir yükseliş Obelion'un iki santim yukarısına kadar devam etmektedir. Bu yüzden kafaya önden ve arkadan bakıldığı zaman tamamiyle scaphoid bir biçim göstermekte ve bu hal kafaya ilkel bir görünüş vermektedir.

Bu tümseklikten sonra kafanın median-sagittal çevresi oldukça dik olarak aşağıya doğru inmekte ve lambda noktasından itibaren kafa kemiği muntazam bir inhina ile devam etmektedir. Yani kafanın lambda bölgesinde bariz bir basıklık vardır. Kafanın di-

ğer özelliklerinden biri alın dikişinin (Sutura metopica) kapanmamış olması yani kafanın metopik oluşudur. Glabel oldukça belirli bir şekilde kaş kemerleriyle devam etmektedir. Göz çukurluklarının yukarı kenarı ince ve keskindir. Mastoid çıkıntılar orta derecede büyüktür. Kafa kemiğinde kas izleri fazla mütebarizdir. Kafa lokmaları orta derecede büyük ve yüksektir. Kafa deliği (Foramen occipitalis magnum) 93.75 endis ile yuvarlak bir biçim gösterir ve hafif bir şekilde de asimetriktir. Kafanın yukarıdan tesbit edilen biçimi ovoid'dir. Bu da bu kafada parietal çıkıntılarının az mütebariz olmasından ileri gelmektedir.

Alt çene: Tam olarak bulunmuş olan bu alt çenede iç ve dış reliflerin oldukça kuvvetli olarak tebarüzü bu çenenin ayırıcı karakteri arasındadır. Çene gövdesinin ön yüzünde protuberantia mentalis ve her iki yan tarafında bulunan tuberculum mentale'ler mütebariz fakat genişlikleri az olduğundan çenenin ön kısmına sivri ve köşeli bir görünüş vermektedirler. Alt çene profil açısı yani kaynak kısmının (Symphyse) alt çene gövdesinin alt kenarile yaptığı açı 75° bulunmuştur. Çene gövdesinin çene deliği (Foramen mentale) hizasındaki yükseklik ve kalınlık oranile ifade edilen kalınlık endisi bu çenede 43.33 dur. Buna göre hiçde ince bir kemik yapısı göstermeyen bu çenenin hakikatte bu endisi hesaba yarayan mutlak sayılarına bakılacak olursa çene yüksekliğinin az oluşunun endisin böyle yüksek çıkmasına sebep olduğu görülür. Aslında çene az kalındır ve hafiftir. Foramen mentale'ler arasındaki genişlik 41 mm. dir. Çene gövdesinin iç yüzünde kas reliflerinin bariz olduğu görülür. Hususile dil altı kaslarının tutunduğu Spina mentalis enterna - ki temamiyle anthropin bir karakterdedir - Linea mylohyoidea, sonra Fovea sublingualis, Fovea submaxillaris ve Fovea digastrica'nın sınırları oldukça keskindir. Alt çene kolu endisi 55.17 dir. Fakat görünüşü bu endisin ifade ettiğinden daha geniş ve az yüksek intibanı vermektedir. Bilindiği gibi alt çene kolu bilhassa çiğneme kaslarının etkisi altındadır ve büyüklüğü de bu kaslarla ilgilidir. Bu kas reliflerinin burada da kuvvetle kendilerini gösterdiği tesbit edilmektedir. M. masseter'in tutunduğu Tuberositas masseterica sağ tarafta bilhassa daha kuvvetlidir ve dışarı doğru bir çıkıntı halindedir. Aynı girinti ve çıkıntılar çene kolunun iç yüzünde de görülmektedir. Çiğneme kaslarından biri olan M. pterygoideus medialis'in de tutunduğu Tu-

berositas pterygoidea bu çenede mütebariz ve pürüzlü bir manzara göstermektedir. Çene açısı (Angulus mandibularis) 120° olarak tesbit edilmiştir. İncisura semilunaris'ler az derin ve geniştir. Lokmalar kuvvetli, processus coronoideus'ler kaideleri geniş birer üçgen şeklindedir ve az yüksektir. Bu hal M. temporalis'in de bu fertte kuvvetli olduğunun bir işaretidir. Çenede mevcut sağ ve sol taraf birinci molarleri büyük ve tamamiyle aşınmıştır. Sol taraf ikinci molarleri ile sağ ve sol taraf ikinci premolarlerini bu ferdin ölmezden çok zaman evvel kaybettiği alveollerin tamamiyle kapanmış olmasından anlaşılmaktadır.

Bunların dışında Thomson'un genişlik-uzunluk endisi 67.06, alt çene genişlik endisi 77.75 olarak bulunmuştur.

İskelet: Tam olarak çıkarılmış olmasına rağmen muhafaza durumu pek iyi değildir. 3, 4, 5 numaralı tablolarda da görüldüğü gibi uzun kemiklerin ancak bir kaçını tam olarak ölçülebilmıştır.

Bu ferde ait iskelet kemiklerini omurgaya ait oldukça iyi muhafaza edilmiş boyun, sırt ve bel omurları; kenarları kırık fakat tam sağ kürek kemiği, yalnız spina scapula ve acromion kısmı mevcut sol taraf kürek kemiği, sağ humerus'un alt üçte ikisi, tamiri kısmen yapılabilmiş olan sol humerus, oldukça tam sağ ve sol taraf radius ve ulna'ları teşkil etmektedir. İskeletin alt tarafı da leğen kemiğinden (Pelvis) parçalar, baş kısmı kırık sağ femur, trochanter'lerden aşağı kısmı muhafaza edilmiş sol femur, tam olarak bulunmuş olan sağ ve sol taraf tibia ve fibula'ları tarafınnadan temsil edilmektedir. Bunların dışında el ve ayağa ait ufak kemikler mevcuttur.

Uzun kemiklerin hepsi tam olmadığından bunları ancak elimizdeki parçaların bize verdiği imkânlar içinde incelemeye çalıştık.

Üst taraf: Humerus. Sol humerus'ün yalnız alt epifisi kısmen kırık olup sağ humerus'un hem bu kısmı hem de yukarı üçte ikisi noksanıdır. Eldeki parçalar oldukça kuvvetli bir humerus yapısı göstermekte ve buraya tutunan kasların oldukça derin izlerini taşımaktadır. Sol humerus başı 90.91 endisi ile ellipsoid bir biçim göstermektedir. Diyafizin orta kısmının kesiti de oval'dir. Yalnız yanlardan biraz basılmış gibidir. Sağ humerus'un diyafizi de aynı karakteri göstermektedir. Bilindiği gibi diyafiz kesitinde görülen bu farklar kolu hareket ettiren kasların bıraktığı izlerin

farklı gelişmesinden ileri gelmektedir. Diyafizin orta kısmının en büyük ve en küçük çaplarının oranıyla ifade edilen humerus'un bu kısmının kesit şekli bunlarda sağ ve sol tarafta 72,73 olarak bulunmuştur. Bu endis, yassı oval bir humerus diyafizi kesiti göstermektedir. Yukarı epifisinde tuberculum majus ve minus'un büyük ve sulcus nervi radialis'in derin oluşu kol kasları veterlerinin kuvvetli oluşunun bir işaretidir, Alt epifisler kırık olduğundan burada sadece fossa olecrani'de perforation bulunmadığını yani delik olmadığını söylemekle geçeceğiz. Yine alt epifislerin kırık olması sebebiyle humerus torsiyonu yani üst ve alt eklem eksenlerinin birbirleriyle teşkil ettiği açı ölçülemezdir. Sol humerus'un yukarı yarımında içeri doğru bariz bir inhina göze çarpmaktadır. Humerus başı arka ve içeriye doğru dönüktür. Sağ humerus kırık olduğundan bu hal tespit edilememiştir.

Ön kol kemikleri : Radius ve ulna'dan ibaret olan ön kol kemikleri bu iskelette tam olarak bulunmuştur. Yalnız sağ ve sol taraf ulna'larının yukarı epifisleri kırıktır. Bu kemikler üzerinde aldığımız ölçü ve endisler Tablo 3'de gösterilmiştir. Kemikğin en büyüğü uzunluğunun kalınlığına nisbet etmek suretile elde ettiğimiz kuvvet endisi sağ radius'da 16.89. solda 17.26 olarak bulunmuştur. Buna göre bu radius'lar kitlevi olmayıp orta derecede kuvvetlidirler ve sol radius sağa nazaran daha kitlevi ve daha kuvvetlidir. Diyafiz kesiti endisi de orta derecede bir değer göstermektedir. Sağ-sol farkı sol taraf lehinedir. Ulna'lar da radius'lara uygun olarak orta derecede kuvvetli bir yapı göstermektedirler.

Alt taraf: Femur. Sağ femur'un üst ve alt nihayetleri kırıktır. Sol femur gövdesinin de yukarı tarafı ile beraber üst nihayeti noksandır. Bu itibarla bu kemikler üzerinde pek mahtut ölçü alınmış ve pek az endis hesap edilmiştir (Tablo 4). Pilastricus endisi yani femur gövdesinin orta kısmının ön-arka ve genişlik çaplarının oranı sağ femur için 111.11, sol için 103.70 olarak bulunmuştur. Buna göre sağ femur sola nazaran daha pilaster yani daha fazla yanlardan basıktır. Antropolojide pilaster dediğimiz teşekkül tamamıyla beşerî bir karakterdir ve femur gövdesinin ön-arka çapı ne kadar büyükse yani femur'un sarp çizgisi (Linea aspera) ne kadar mütebariz ise bu endis o nisbette büyüktür. Bilindiği gibi pilaster'in teşekkülü statik sebeblere kısmen de kas

tesirlerine bağlanmaktadır ve vazih bir sarp çizgi dik duruş vaziyetinin kazanılmasının bir neticesidir. Yürüyücü, koşucu ve nomat bir hayat süren kavimlerin femürlerinde bu çizginin mütebariz olduğu bilhassa görülmektedir. *Platymericus* endisi yalnız sağ femur'de hesap edilmiş 64.86 olarak tesbit edilmiştir. Bu da bu femur'un aşırı platymer olduğunu göstermektedir. Yani bu femur'de trochanter'ler altında önden arkaya doğru fazla bir yas-sılaşıma vardır. Genel olarak bu femur'lerde diyafiz inhinası oldukça kuvvetlidir.

Tibia. Her iki taraf tibia'ları tam olarak bulunmuştur. Yalnız sağ taraf tibia'sının yukarı nihayetinin arka kısmı biraz kırıktır. Bilindiği gibi tibia, statik bakımdan fibula'dan daha önemli ve antropolojik araştırmalarda da daha büyük bir mana taşımaktadır. Tablo 5 de görüldüğü gibi bu tibia'larda tam uzunluk sağda 358 mm. solda 362 mm. olmak üzere sol taraf lehinedir. Kuvvet endisi bakımından (sağ: 20. II, sol: 20. 44) fazla kitlevi olmadıkları görülür. Diyafiz şekli bakımından bu tibia'lar *Hrdlicka*'nın Avrupalılarda ayırt ettiği 6 çeşitten III. tipe girmektedir. Yani bu tibia'lar prisma şeklinde olup bunların dışarı bakan yüzlerinde bir çukurlaşma vardır. İçeri bakan yüzleri düz, arka yüzü ise hafif dışbükeylidir. Tibia gövdesinin kesitinde tesbit edilen bu şekil az çok bu tibia'ların *cnemicus* endisi ile de ifade edilmiş olmaktadır. Sağ tibia 77.42, sol 75.00 endis ile *Manouvrier* ve *Verneau*'nun sınıflamasına göre *euryknem* tibialar gurubuna dahil olmaktadır. Bu itibarla bu tibia'lar yandan basık değildirler. Bilindiği gibi bugünkü Avrupalılarda ve protohistorik Avrupalılarda bu şekil çok görülmektedir. *Retroversion* yani tibia başının geriye bakması hali bu tibia'larda tesbit edilmemiştir. Yalnız tibia'ların alt eklem yüzlerinin ön tarafında çok hafif çömelme fasetaları görülmüştür.

Fibula. Sağ ve sol fibula'lar tam olarak bulunmuştur. Yalnız bu kemiklerin antropolojik araştırmalarda büyük önemi olmadığından burada sadece bu kemiklere ait ölçüleri ve endisleri vermekle iktifa ediyoruz (Tablo 5).

Boy: Pearson metodu ile etraf kemiklerinin uzunluklarından bu iskelete ait ferдин boyunu takribi olarak hesap etmek mümkün olmuştur. Ancak radius ve tibia'ların tam uzunlukları teşbit edilebildiğinden bunların ölçüsüne dayanarak elde edilen boy sağ

ve sol radius'a göre 163, 43, sağ tibia'ya göre 163, 72, sol tibia'ya göre 164, 67 dir. Ortalama olarak da aşağı yukarı 163, 95 dir. Bu itibarla Topinard'ın boy sınıflamasına göre bu ferdin ortadan biraz aşağı bir boya sahip olduğu görülmektedir.

İncelediğimiz bu iskeletin kafa karakterlerine dayanarak girebileceği ırk tipi hakkında bir şey söylemeden evvel bunu 1930-32 yıllarında Alishar'da yapılan kazılarda elde edilen ve Krogman tarafından tetkik edilen¹ Frik kafalarından Enstitümüzde bulunan ikisiyle karşılaştırmak faydasız olmayacaktır. HEC-X2 ve HEC-X7 (Levha 2). olarak işaretlenmiş olan bu kafaları Krogman Akdeniz ırkına dahil etmektedir. Bu kafalardan birincisinin kafa endisi 72. 4, ikincisinininki 72.2 dir. Bizim incelediğimiz Frik kafasının endisi de 73.63 dür. Genel morfolojileri bakımından bu kafalar arasında büyük bir benzerlik vardır. Krogman Alishar'da çıkan ve Frik devrine ait olan kafalar sayısının bunların ırk tipini tam tesbit için çok az olduğunu bildirdikten sonra bu devrin uzun kafalarının nordikten ziyade Akdeniz tipine yaklaştıklarını işaret etmekte ve bunların Alishar'ın bakır çağı ve Kalkolitik devir kafalarına daha yakın olduklarını söylemektedir. Bu kafa serisinden yalnız 3218 numaralı kafanın nordik karakterlerini gösterdiğini bildirmektedir. Tam bir karşılaştırma Karaoğlan'da Frik devrine ait kattan çıkarılmış olan bu kafayı Alishar Frik kafalarından HE C-X2 ve HE C-X7 ye fakat daha ziyade HE C-X2 ye yaklaştırmakta ve buun da Akdeniz ırkına mensup bir örnek olabileceğini düşünmektedir. Diğer taraftan bu ferdin boyunun ortadan aşağı olması da bu görüşü biraz desteklemektedir.

No. VI Frik çağı iskeleti :

Kazı raporunda öğrenildiğine göre bu işkelet 1937 yılında höyüğün kuzey tarafında bulunan bir kuyu duvarı üzerinde Kuzeydoğu, Güney-batı yönünde yatmış dağınık, noksan ve ezilmiş bir vaziyette bulunmuştur. Bulunduğu derinlik aşağı yukarı 1, 30 - 1, 60 metredir. İskeletin yanında tunçtan bir delgi, ağırşak ve boz renkli Frik çanak çömleği toplanmıştır.

Bu ferde ait parçaları, alt kısmı (basis) ve yüz iskeleti mevcut olmayan bir kafa, alt çenenin sol yarımı, sağ ve sol kol ke-

¹ H. H. von der Osten — W. M. Krogman, The Alishar Hüyük. Season of 1930 - 32. 1937 Chicago.

miklerinden kırık parçalar, yalnız diyafiz kısımları mevcut iki femur, yine sağ ve sol tibia'dan parçalar; kürek, kaburga ve leğen kemiklerinden kırık parçalarla karp, metakarp, tars ve metatars'lar teşkil etmektedir. Yalnız kafa üzerinde bazı ölçüler tesbit edilebilmiştir. İskelet bir kadına ait olup yaşı 50 nin üzerindedir.

Bu iskeletin kafası yapı (Resim 3, Levha I) bakımından bundan evvel incelediğimiz V numaralı Frik kafasına büyük bir benzerlik göstermekte ve aynı tipe girmektedir. Kafa endisi 75.84 ile mesokrandır. Yalnız bunun mesokran ile dolikokran hududu üzerinde bir endisi işaret ettiğini burada belirtmemiz lâzımdır. Bundan evvelki Frik kafasına nazaran da daha az dolikodur. Yükseklik-uzunluk endisine göre (66.85) daha hypsikran yani daha yüksektir. Yükseklik-genişlik endisi 88, 15 olarak bulunmuştur. Bu, Akrokran bir kafayı işaret etmektedir. Bundan evvelki Frik kafası ise Akrokran'a çok yaklaşan bir metriokran'dır. Alın endisi 71.11 ile Eurymetop yani genistir. Dik olarak yükselmektedir. Glabella hafif mütebarizdir. Alın çıkıntıları belirlidir. Profilden bakıldığı zaman tıpkı bundan evvelki Frik kafasında gördüğümüz bariz bir hypsikranie göze çarpmaktadır. Dik olarak yükselen alından sonra kafanın median-sagittal çevresi kulak deliği hizasına kadar muntazam bir şekilde yükselmekte ve ondan sonra lambda bölgesinde bir düzlük göstermektedir. Bunu occipital kemiğin geriye doğru mütebariz bir şekilde devam eden muntazam inhinası takip etmektedir. Arkadan ve önden bakıldığı zaman kafa scaphoid bir şekil göstermektedir. Bu hali bundan evvelki Frik kafasında da tesbit etmiş bulunuyoruz. Mastoid'ler küçüktür. Kafa kemiğinde kas izleri barizdir. Kafa tazyik altında kalmaktan ileri gelen çatlaklıklar göstermektedir. Bariz bir asimetri bu kalada da görülmektedir. Kafa diğişleri hemen hemen silinmiştir. Yukarıdan bakıldığı zaman, parietal çıkıntıların yanlara doğru tebarüzüne rağmen daha ziyade ovoid bir biçim göstermektedir.

Alt çene : Elimizde sol yarımı bulunan bu alt çene zayıf bir yapı göstermektedir. Bunda üç ölçü alınmış ve yalnız çene kolu endisi hesap edilmiştir. 56.36 olarak bulunmuş olan bu endise göre bu ferдин alt çene kolu bundan evvelkine nazaran biraz geniştir. Alt çene açısı 115°dir. Menton mütebarizdir. Çene göv-

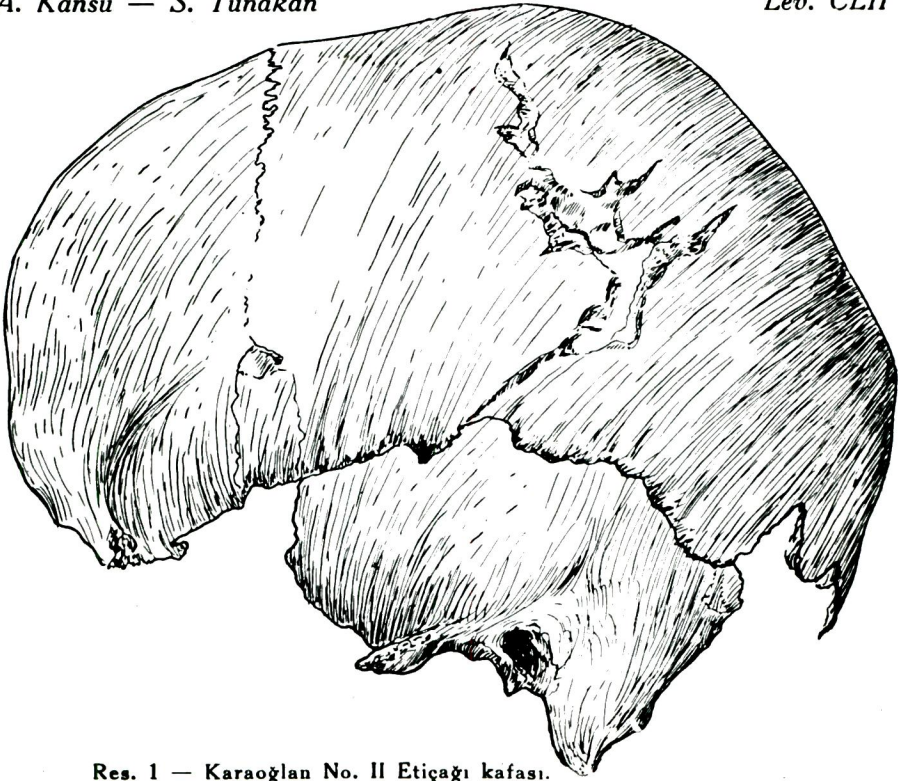

desinin iç ve dış reliefleri fazla belirli değildir ve bundan evvelki iskeletin alt çenesiyle mukayese edilirse bu fertte kas sisteminin zayıf olarak gelişmiş olduğu söylenebilir ki bu da burada bir cins karakteri gibi ele alınabilir. Çenede köpek dişi, birinci premoler ve ikinci molar muhafaza edilmiş diğerleri ise evvelden düşmüş olup yerleri tamamiyle kapanmıştır. Çenenin ufak yapısı az çok alveollerin kapanmasıyla de ilgili gibi görülmektedir. Dişler aşınmış bir durumdadır.

Ana hatlariyle kısaca gözden geçirdiğimiz VI numaralı Frik kafası resimlerde de görüldüğü gibi V numaralı Frik kafasına büyük bir benzerlik göstermekte ve tip bakımından da onunla birlikte Akdeniz ırkına girmektedir.

Araştırmamızı bitirmeden şunu ilâve etmek isteriz ki Krogman'ın incelediği Alışar ve bizim incelediğimiz Karaoğlan Frik çağı kafaları sayısı Frik'lerin antropolojisini tamamiyle açıklayacak kadar kâfi bir seri teskil etmemektedir. Enstitümüzde bulunan ve Krogman tarafından incelenmiş olan HE C-X2, HE C-X7 Alışar Frik kafalarının Karaoğlan Frik kafalarıyla karşılaştırılması bunlar arasındaki benzerliği ortaya koymakta, Karaoğlan kafalarının da Akdeniz ırkına bağlanabileceğini göstermektedir. Yalnız Krogman ile beraber Alışar'ın olduğu gibi Karaoğlan Frik kafalarının da Bakır çağı ve Kalkolitik devir kafalarına bir yakınlık gösterdiğini kabul etmek yerinde olacaktır. Çünkü bu kafalar serisinin özellikleri tipik Akdenizlilerinkinden biraz farklı olduğu gibi Anadolu Bakır ve Kalkolitik çağ uzun kafalarını hatırlatan karakterlere de sahiptirler. Burada sırası gelmişken Eskişehir'de, Yazılıkaya'da, bulunmuş olan Frik çağı kafasıyla Alışar ve Karaoğlan Frik kafaları arasında da bir karşılaştırma yapmak mümkündür¹. Yazılıkaya Frik çağı kafası gerek Alışar gerek Karaoğlan kafalarından tamamiyle farklı bir tip göstermektedir. Bu ayrılık bilhassa kafanın median-sagittal çevresinde göze çarpmaktadır. Alışar ve Karaoğlan kafalarında alından sonra görülen geriye ve yukarıya doğru yükseliş bize bu kafaların ayırıcı özelliklerinden biri gibi görünmektedir ve lambdoidal bir düzlük de bunun tamamlamaktadır. Halbuki yazılıkaya kafasında bu çevre çok ahenklidir ve kafada

¹ Prof. Dr. Aziz Kansu ve Dr. Seniha Tunakan, 1937-39 yıllarında Eskişehir'de Yazılıkaya'da yapılan kazıda çıkarılmış olan Frik çağına ait kafanın antropolojik incelenmesi. Belleten, Sayı 42, 1947.

Res. 1 — Karaoğlan No. II Etiğağı kafası.

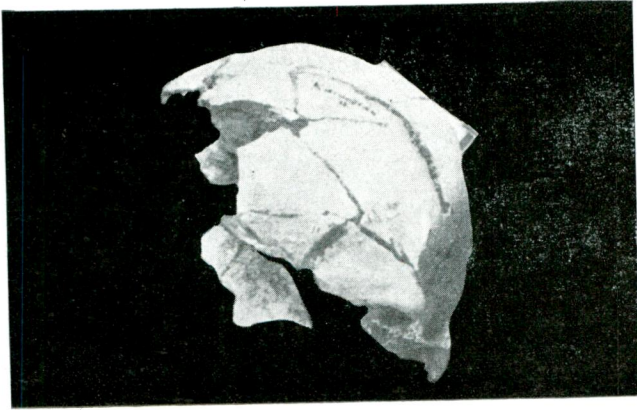
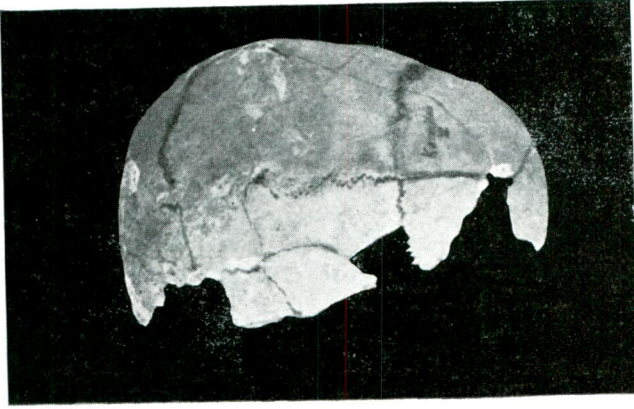
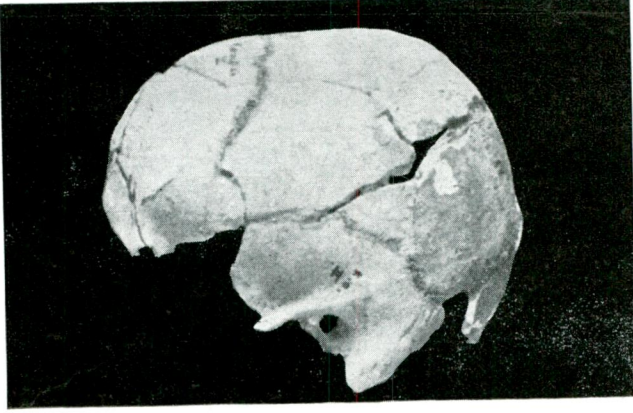
Res. 2 — Karaoğlan No. V Frik ęađı kafası.

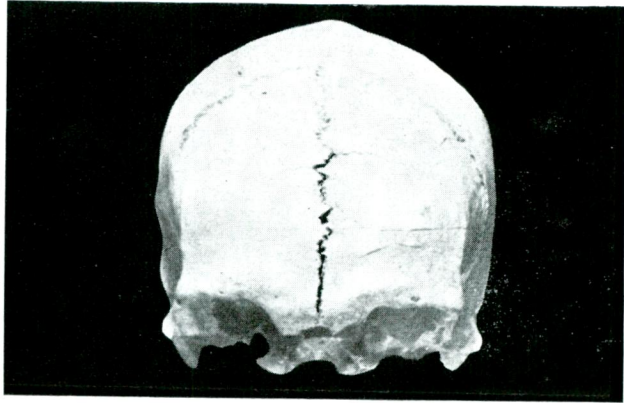
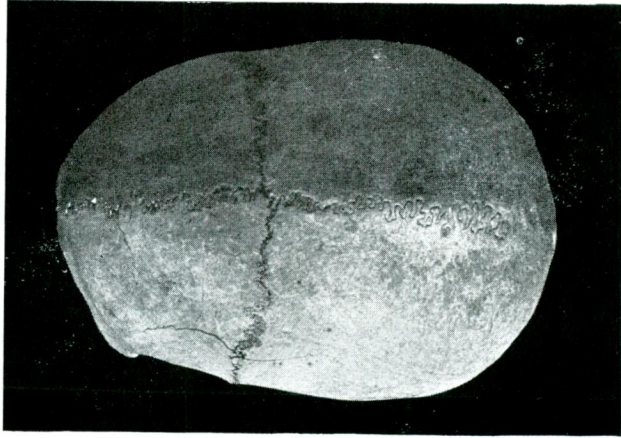

Res. 3 — Karaoğlan No. VI Frik ağı kafası.

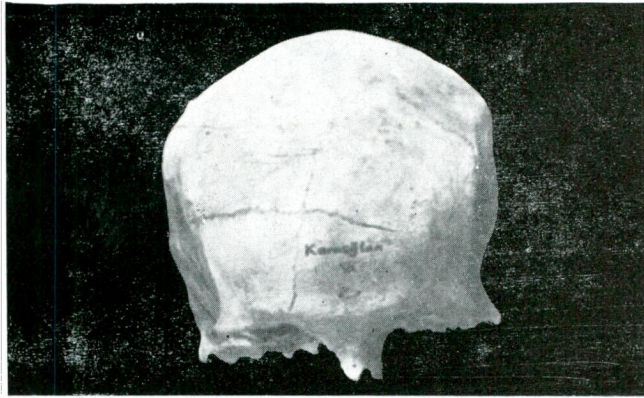
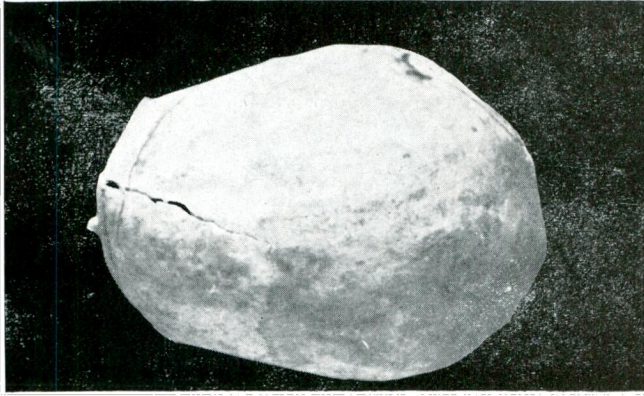

Levha 1, No. II — Karaoğlan Eti ağı kafası.

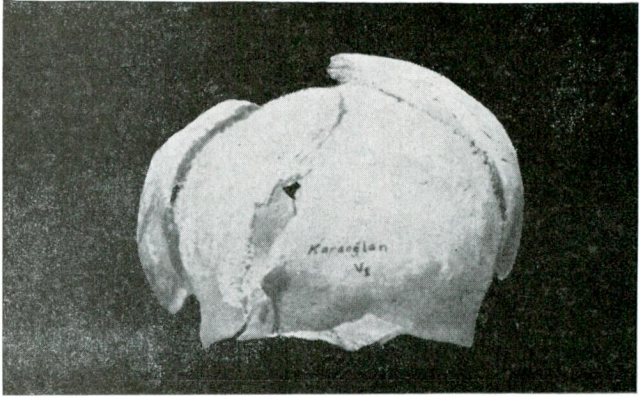
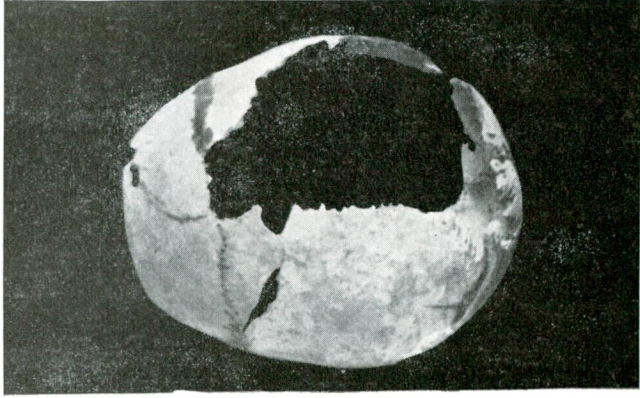
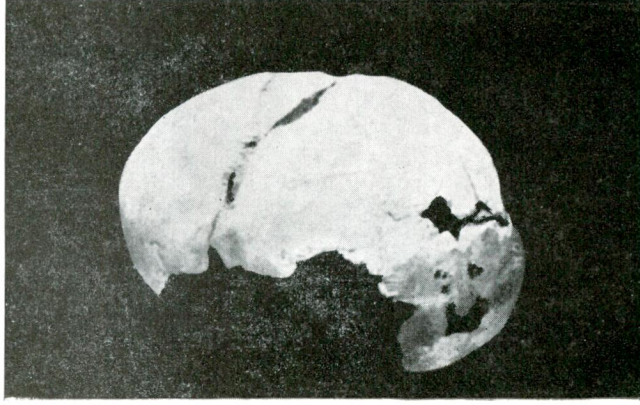

Levha 1, No. V — Karaoğlan Frik ağı kafası.

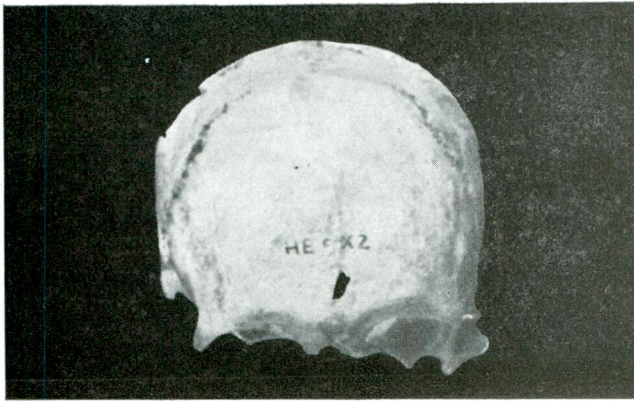
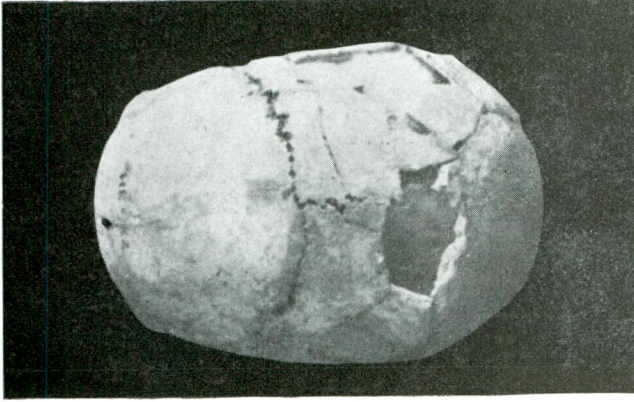
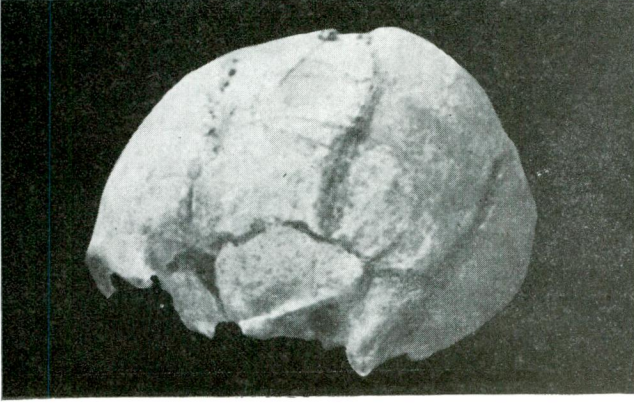

Levha 1, No. VI — Karaoglan Frik çağı kafası.

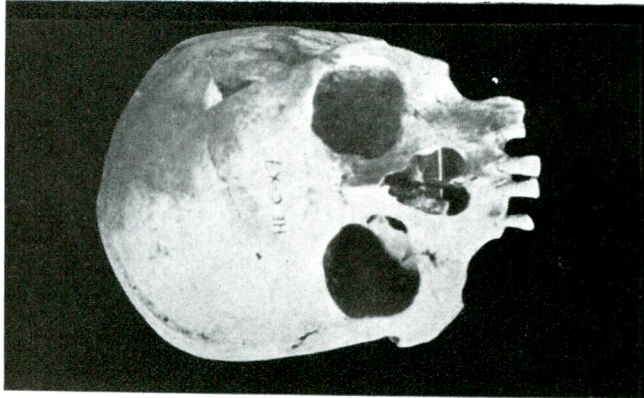
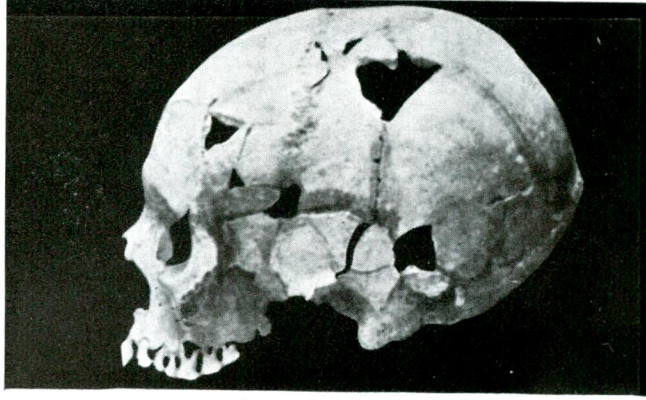

Levha 2, No. VI — Karaoğlan Frik ve Klâsik çağ çocuk kafası.

Levha 2. HE C-X2 — Alişar Frik çağı.

Levha 2, HE C-X7 — Alişar Frik çağı.

kulak deliği hizasında aşırı bir yükselme yoktur. Geçen sene incelediğimiz bu kafayı Friklerin kaynakları bakımından müelliflerin ortaya attıkları görüşleri göz önünde tutarak bir ihtimalle Nordik olabileceğini söylemiş fakat yeni buluntuların ancak bu görüşü destekleyebileceğini ileri sürmüştük. Bu gün azçok 7 kafa tarafından temsil edilen Frik serisine dayanarak Yazılıkaya kafasının A-ışar ve Karaoğlan kafaları yanında onlardan çok farklı ve daha tipik bir Akdeniz ırkı örneği olduğunu söyleyebiliriz.

No. V₁ Frik ve Klasik (?) çağ çocuk iskeleti :

Biraz şüpheli olarak Frik ve Klasik çağa ait olduğu bildirilen çocuk iskeleti, kafa, alt çenenin sol yarımı ve iskelete ait kırık parçalar halinde Enstitümüzde bulunmaktadır (Levha 2). 12 yaşlarında tahmin edilen bu çocuk iskeletinin kafası ancak takribî olarak ölçülebilmüş ve üç ölçü alınmıştır. Bu ölçülere göre kafa 85.79 endis ile brakidir. Alın da orta derecede geniştir. Kafanın muhtelif normalardan tetkiki bu çocuk kafasını doğrudan doğruya Alpli ırk içine koymamıza yardım etmektedir.

Tablo I

Kafa ölçüleri :	No. II Eti çağı	No. V Frik çağı	No. VI Frik çağı	No. V ¹ Frik ve Klâsik çağ
Kafa uzunluğu	—	182 mm	178 mm	161 mm (?)
Kafa genişliği	146 (?)	134	135	138
Kafa yüksekliği (Porion-Bregma)	108	115	119	—
Alın genişliği	—	102	96	93
Kafa çevresi	—	508	503	—
İki mastoid arası genişliği	—	104	101	—
Foramen magnum geniş.	—	30	—	—
Foramen magnum uzun.	—	32	—	—
Endisler :				
Kafa endisi	—	73.63	75.84	85.71
Yükseklik-uzunluk endisi	—	63.19	66.85	—
Yükseklik-genişlik endisi	73.97	85.82	88.15	—
Alın endisi	—	76.12	71.11	67.39
Foramen magnum endisi	—	93.75	—	—

Tablo 2

Alt çene ölçüleri	No. II	No. V	No. VI
	Eti çağı	Frik çağı	Frik çağı
İki lokma geniş.	—	117,8 mm.	—
İki açığı geniş.	90 mm.	91,6	—
Açı-çene noktası projektif mesafesi	77	79	—
Alt çene kolunun en dar geniş.	31	32	31
Alt çene kolu yüksek.	—	62	55 (?)
İncisura semilunaris genişliği	—	32	37
Çene gövdesinin II inci molar hizasında yüksek.	30,5	27	—
Kaynak yüksekliği	35	30	—
Çene gövdesinin çene deliği hizasında yüksek.	33	27	—
Çene gövdesinin kalınlığı (çene deliği hizasında)	12	11,7	—
İki çene deliği arası mesafesi	41	41	—
Kaynak açısı	69°	73°	—
Alt çene açısı	125°	120°	115°
Endisler			
Genişlik - uzunluk endisi (Thomson)	—	67.06	—
Alt çene yükseklik endisi	87.14	90.00	—
Alt çene genişlik endisi	—	77.75	—
Alt çene kolu endisi	—	55.17	56.36
Yükseklik - kalınlık endisi	36.36	43,33	—

Tablo 3

Humerus ölçüleri:	No. V	
	Sağ	Sol
Yukarı epifiz geniş.	— mm.	48 mm.
Diyafizin orta kısmının en küçük K.	22	22
Diyafizin orta kısmının en büyük K.	16	16
Diyafizin en dar çevresi	58	—
Humerus başının yüksekliği	—	44
Humerus başının genişliği	—	40
Endisler :		
Diyafizin orta kısmının en küçük K. X 100	72.73	72.73
Diyafizin orta kısmının en büyük K.		
Radius ölçüleri :		
En büyük uzunluk	237	237
Fizyolojik uzunluk	225	226

Diyafizin en dar çevresi	38	39
Diyafizin orta kısmının genişlik K.	14	13
Diyafizin orta kısmının ön-arka K.	10	10
Endisler :		
Diyafizin en dar çevresi X 100	16.89	17.26
Fizyolojik uzunluk		
Diyafizin ön-arka k. X 100	71.43	76.92
Diyafiz genişliği		
Ulna ölçüleri :		
Ulnanın en dar çevresi	34	34
Diyafizin yukarı geniş. (incisura radialis altında)	16	17
Diyafizin yukarı ön-arka K.	22	20
Endisler :		
Diyafizin yukarı geniş. X 100	72.73	85.00
Diyafizin yukarı ön-arka k.		

Tablo 4

Femur ölçüleri :	No. V Frik çağı	
	Sağ	sol
Diyafizin orta kısmının ön-arka K.	30 mm	28 mm.
Diyafizin orta kısmının genişlik K.	27	27
Diyafizin orta kısmının çevresi	88	85
Diyafizin trochanter altı ön-arka K.	24	—
Diyafizin trochanter altı genişlik K.	37	—
Epikondiller geniş.	78	77
Endisler :		
Pilastricus endisi	III. II	103.70
Platymericus endisi	64.86	—

Tablo 5

Tibia ölçüleri :	No. V Frik çağı		No. VI Frik çağı	
	Sağ	Sol	Sağ	Sol
Tam uzunluk	358 mm	362 mm	—	—
En büyük uzunluk	363	367	—	—
Yukarı epifiz geniş.	75	73	—	—
Alt epifiz geniş.	51	50	—	—
Diyafizin orta kısmının ön-arka k.	30	30	30	—
Diyafizin orta kısmının genişlik K.	22	24	20	—

F. nutricum hizasında di- yafizin ön-arka k.	31	32	34	33
F. nutricum hizasında ge- nişlik K.	24	24	22	21
Diyafizin orta kısmının çevresi	82	88	77	—
Diyafizin en dar çevresi	72	74	—	—
<u>Endisler :</u>				
Cnemicus endisi	77.42	75.00	64.71	63.64
Uzunluk-kalınlık end. (kuvvet endisi)	20.11	20.44	—	—
<u>Fibula ölçüleri :</u>				
En büyük uzunluk	343 mm.	343 mm		
Diyafizin en büyük K.	15	15		
Diyafizin en küçük k.	10	10		
Diyafiz orta kısmı çevresi	40	40		
Diyafizin en dar çevresi	28	28		
Alt epifiz geniş.	27	27		
Yukarı epifiz geniş.	25	25		
<u>Endisler :</u>				
Diyafizin orta kısmının en küçük k. X 100	66.67	66.67		
Diyafizin orta kısmının en büyük k.				
Uzunluk kalınlık end. (kuvvet endisi)	8.16	8.16		

ETUDE ANTHROPOLOGIQUE DES SQUELETTES DATANT
DES EPOQUES HITTITE ET PHRYGIENNE ET DE
L'ÂGE CLASSIQUE, PROVENANT DES
FOUILLES DU HÖYÜK DE KARAOĞLAN (1937-1938)

(RESUME)

Quatre squelettes extraits au cours des fouilles effectuées sous la direction du Mr. Remzi Oğuz Arık au Höyük de Karaoğlan entre les années 1937 et 1938, nous sont parvenus pour y être étudiés.

D'après le rapport de l'archéologue¹, le Höyük se trouve dans le village portant le même nom et situé à 25-27 km. au sud d'Ankara; on a découvert les vestiges des civilisations qui s'y sont succédé et constaté des traces d'établissement allant de l'âge chalcolithique à l'époque ottomane. Trois périodes de culture ont pu être définitivement mises au jour: la première est représentée par une couche mixte qui renferme des tessons de poterie relevant des époques hittite, phrygienne, hellénistique et romaine, byzantine et ottomane. La seconde couche est exclusivement faite de documents phrygiens. La dernière couche, enfin, se rapporte à l'époque hittite: séparée de l'antécédente par une couche d'incendie de 1 m. d'épaisseur, elle caractérise l'époque par sa riche et variée poterie, ainsi que par de nombreux objets de culture; en outre, un petit puits a révélé l'existence, en dessous, d'une couche de l'âge du Cuivre et d'une couche chalcolithique.

Voici, numérotés dans l'ordre chronologique, les quatre squelettes découverts au cours des excavations pratiquées dans les différentes couches du Höyük:

- No. II Squelette de l'époque hittite,
  - No. V Squelette de l'époque phrygienne,
  - No. VI Squelette de l'époque phrygienne,
  - No. V₁ Squelette de l'époque phrygienne et de l'âge classique
- (?).

¹ Remzi Oğuz Arık, Le Höyük de Karaoğlan, Belleten, T. III, No. 9. Ankara 1939.

1. Le squelette hittite, découvert à l'étage phrygien, se trouvait sur la pente nord-ouest de l'Acropole, à 3,60-3,90 m. de profondeur, gisant sur le dos dans la direction nord-est-sud-ouest, la face tournée vers l'occident; la partie inférieure de ce squelette, qui a été celui d'un homme entre 20 et 25 ans, n'a pas pu être retrouvée. Les os longs manquent. Aussi bien, étant donné, par ailleurs, l'absence du squelette facial et l'état détérioré de la boîte crânienne, est-il assez malaisé de se prononcer sur le type racial auquel on serait en droit de rattacher cet individu. On peut, néanmoins, considérant la brachycranie, l'absence de l'aplatissement plano-occipital, la tapéinocranie et la régularité de l'arête occipitale, signaler que le crâne présente une grande ressemblance avec les crânes hittites étudiés jusqu'à ce jour, et que l'on se trouve en présence d'un type de la *race alpine*.

2. Le squelette phrygien numéroté V fut trouvé dans la fosse ouverte au milieu de l'Acropole, à environ 1,80-2,30 m. de profondeur, entre des murs que l'on croit être de l'époque phrygienne, étendu face contre terre dans la direction sud-ouest—nord-est et regardant vers l'ouest; bien que brisé, ce squelette d'homme (25-30 ans) est presque complet. Avant d'avancer, en nous basant sur les données fournies par l'examen de ses caractères crâniens, quoi que ce fût quant au type racial dont relèverait ce squelette, qui a été l'objet d'une étude minutieuse—, il nous a semblé qu'il ne serait pas sans intérêt de comparer son crâne avec deux des quatre crânes phrygiens extraits au cours des fouilles d'Alişar (1930-1932) et étudiés par Krogman¹, crânes qui se trouvent dans notre Institut. Marqués respectivement C-X₂ et C-X₇, ces deux crânes sont considérés par Krogman comme devant appartenir à la race méditerranéenne. L'indice crânien est 72,4 pour le premier, 72,7 pour le second; l'indice du crâne phrygien étudié est 73, 63. En outre, il y a, du point de vue de la morphologie générale, une grande ressemblance entre ces trois crânes. Tout en notant que le nombre des crânes de l'époque phrygienne découverts à Alişar est trop petit pour qu'on puisse déterminer avec certitude le type racial dont ils

¹ H. H. von der Osten — W. M. Krogman, *The Alishar Hüyük, Season of 1930-1932*. Chicago 1937.

relèvent, Krogman fait remarquer que les dolichocéphales de cette époque se rapprochent du type méditerranéen plutôt que du type nordique et qu'ils sont encore plus proches de ceux de l'âge du Cuivre et de l'âge chalcolithique: un seul crâne de la série, le no. 3218, ferait exception et présenterait des caractères nordiques. La comparaison entre le crâne découvert à l'étage phrygien du Höyük de Karaoğlan et les crânes phrygiens C-X₂ et C-X₇ découverts au Höyük d'Alişar nous amène à constater la nette ressemblance de celui-ci avec ceux-là et plus particulièrement avec C-X₂. Le crâne en question relèverait donc de la *race méditerranéenne*; hypothèse en partie confirmée, du reste, par la taille du crâne au-dessous de la moyenne (163,95).

3. — Le squelette phrygien numéroté VI fut trouvé, écrasé, épars et incomplet, dans la paroi d'un puits percé au nord du Höyük de Karaoğlan (direction: nord-est — sud-ouest); il appartient à une femme âgée de plus de 50 ans. Le crâne, que nous avons étudié dans ses lignes générales, présente, comme on peut le voir sur les photographies, une grande ressemblance avec le crâne phrygien no. V et se rattache pareillement à la *race méditerranéenne*.

Avant de terminer, soulignons que les crânes phrygiens d'Alişar, étudiés par Krogman, et ceux de Karaoğlan, dont nous venons de parler, ne forment pas une série assez nombreuse pour qu'on puisse déterminer complètement l'anthropologie des Phrygiens. La comparaison entre les crânes phrygiens de Karaoğlan et les crânes phrygiens d'Alişar C-X₂ et C-X₇, étudiés par Krogman et se trouvant dans notre Institut, montre leur nette similitude et permet ainsi de rattacher les crânes découverts au Höyük de Karaoğlan à la *race méditerranéenne*, également. Il convient toutefois d'observer que, tout comme ceux d'Alişar, les crânes phrygiens de Karaoğlan présentent une certaine ressemblance aux crânes de l'âge du Cuivre et de l'âge chalcolithique: les particularités de ces crânes sont assez différentes de celles des crânes *typiquement méditerranéens*.

Incidemment, nous voudrions faire part ici de la conclusion à laquelle nous sommes arrivé en comparant le crâne phrygien, objet d'une précédente étude, découvert à Yazılıkaya (Eskişehir) avec les crânes de la série Alişar-Karaoğlan: — il en diffère tota-

lement. Cette différence est particulièrement manifeste sur la courbe mediano-sagittal. En effet, sur les crânes de la série Alişar-Karaoğlan le profil de la courbe présente une saillie assez prononcée vers la région du vertex et ensuite se continue en montrant une sorte d'aplatissement vers la région du Lambda. En outre sur cette série l'"Occiput," présente une forme chignoïdale. Or, à toute cette particularité de la courbure sagittal le crâne de Yazılıkaya s'oppose par son harmonieuse courbure median-sagittal. Nous référant aux hypothèses énoncées par certains auteurs sur les origines des Phrygiens, nous avons, dans notre étude, l'an dernier, avancé que ce crâne pouvait bien se rattacher à la race nordique, mais que seules de nouvelles données allaient permettre de se prononcer avec certitude là-dessus; aujourd'hui, à la lumière des données que nous a fournies sa comparaison avec les sept crânes de la série Alişar-Karaoğlan, nous croyons pouvoir dire que le crâne phrygien de Yazılıkaya, très différent de ceux-ci, appartient à un spécimen beaucoup plus typique de la *race méditerranéenne*¹.

4. — Le squelette no. V₁ que l'on présume dater de l'époque phrygienne ou de l'âge classique, celui d'un enfant d'environ 12 ans, est fait d'un crâne brisé, de la moitié gauche du maxillaire inférieur et de quelques autres ossements. Le crâne n'a pu, ainsi, être mesuré qu'approximativement; trois dimensions ont été prélevées. Brachycéphale (indice 86,79), il relève de la *race alpine*.

T A S H İ H

40 sayılı Belleten'in 546-547 inci sahifelerinde Alaca Höyük 1943-45 kazılarında çıkarılan iskeletlere ait raporumuzda A.F.No.I Bakır çağı kafasının sonradan ele geçen alt çenesinin tetkikinde iki süt molerinin mevcudiyetinin görülmesi bunun 11-12 yaşlarında bir çocuğa ait olduğunu göstermiştir.

---

¹. Şevket A. Kansu — Seniha Tunakan. Etude anthropologique d'un crâne phrygien. Belleten, No. 42, 1947.

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZESİNDE BULUNAN BEŞ ADET FİGÜRLÜ YUNAN VAZOSU

MÜKERREM USMAN

I. T. Ü. Mimarlık Fakültesi San'at Tarihi Asistanı

Bu yazımla İstanbul Arkeoloji Müzesine satın alınma yoluyla girmiş olan beş parça Yunan vazosunu ilim dünyasına tanıtmak istiyorum. Bu vazoları inceleyip neşretmeme müsaade eden İstanbul Arkeoloji Müzesi müdürü sayın Bay Aziz Ogan'a, son derece kolaylık gösteren Müze idaresine ve desen ve fotoğrafları hazırlayan arkeoloji öğrencilerinden Bayan Türkân Orkon ve Bay Nejat Arda'ya burada teşekkür etmeği bir vecibe bilirim.

Vazoların hepsi Batı Anadolu'da bulunmuş ihraç mallarıdır. Topraklarımızda nâdiren bulunan bu eserler, oldukça iyi muhafaza edilmiş vaziyette olduklarından ayrıca değer kazanmaktadır. Yalnız antikacılardan satın alındıklarından bulunış yer ve vaziyetleri bilinmemektedir. Şu halde bu buluntuları inceleyip tarihlendirebilmemiz için elimizde "benzer eserlerle mukayese, metodundan başka birşey kalmıyor.

Aynı zamanda elimizdeki parçaların herbiri çeşitli vazo tiplerinden birini ve vazo san'atının ayrı bir devrini temsil ettiğinden bunları tetkik etmekle eski Yunan boyalı keramik san'atını devirler boyunca gözden geçirmiş oluruz.

1. Lekythos veya Oinochoe. Inv. No. 7314 (Res. 1a - 1b). Birçok parçanın yapıştirılmasıyla imkân nisbetinde tamamlanmış olan bu vazo 28 sm. yüksekliğinde, 10 sm. kutrundadır. İnce bir kilden itinalı bir şekilde yapılmış ve pişirilmiştir. Bilhassa iç cidarında torna izleri çok bellidir. Vazonun kendi renginde yani pembemsi bir astarı vardır. Üzeri siyah-kahverengi bir boyanın ince bir fırça ile sürülmesi suretiyle siyah figür tekniğinde bezenmiştir. Teferruatın belirtilmesinde incision'dan istifade edilmiştir.

Vazonun boynunu Korint eserlerinde karakteristik olan şua şeklinde açılan hatlar kaplamaktadır. Omuzda, figürlü kısmın üze-

rinde, noktaların birleştirilmesinden yapılmış bordür ve lotus-palmetten ibaret (Res. 2) girift bir bitki motifi bulunmaktadır.

Hayvan figürleriyle süslenmiş olan karın kısmını ele alacak olursak; bütün figürlerin stilize edilmiş olduğunu ve şiddetli bir hareket motifinin gösterilmiş olmasına rağmen cansız resmedildiklerini görürüz. Kompozisyon tamamen simetrik. Ortada iki aslan figürü tarafından parçalanmış bir karaca veya geyik figürü bulunmaktadır. Hayvanın boynuzu yoktur; kulak, göz, boyun, ayak tırnakları mahkûk hatlarla gösterilmiştir.

Geyiğin iki tarafındaki aslanların başları vücutlarına göre biraz büyük ve ön ayakları anormal şekilde kısaltılmış olarak gösterilmiştir. Yele, göz, kulak, dişler ve tırnaklar, itinalı bir şekilde hakkedilerek belirtilmişlerdir. Kuyruklar büyük bir kavis yaparak geriye doğru kıvrılmaktadır. Aslanların arkasında, boşluğu doldurmak üzere, sırf dekoratif maksatla yerleştirilmiş bir rozet bulunuyor.

Aslanların gerisinde ortada, rozetin tam altında gayet kalın ve kaba yapılmış, kanatları açık, sola doğru uçan bir kuş vardır. Göz, gaga, kanat ve kuyruk tüyleri incision'la belirtilmiştir.

Biliyoruz ki M. ö. VII. yüzyılda Doğu san'atının ticaret yoluyla Yunan dünyasına tesir etmesi neticesinde san'atta Şarkkârî (Orientalisant) devre başlıyor. Bu devrede geometrik devrin düz çizgileri yerlerini yuvarlak çizgilere bırakır. Tasvirler daha çok hacim kazanır. Umumiyetle esas figür, vazanın en çok göze çarpacak yerine yerleştirilir. Siyah figür ve incision tekniği revaçtır. Vahşi hayvan resimleri, Doğudan gelme fantastik figürler ve lotus, palmet gibi Doğu nebatlarından müteşekkil girift bitki bezemesi büyük rol oynar. Bu devirde Yunan dünyasında muhtelif üslûplar taşıyan muhtelif merkezler vardır. Bunların başlıcaları Batıda pek fazla esans ve dolayısıyla vazo ihraç eden Korint, doğuda Milet, Samos ve Naukratis'dir. Attik keramiği ise daha henüz Korint vazoları kadar yayılmamıştır.

Bizim vazo üzerindeki motiflerin benzerlerini şu vazolar üzerinde buluyoruz:

a) Atinada bulunan siyah figürlü lekythos (E. Haspels, *Attic Black-figured Lekytoi*, lev. X, No. 1; lev. XII, No. 1) elimizdeki vazanın tamamen benzeri bir kompozisyon ihtiva etmektedir (Resim. 3). Bir geyiğe hücum eden siyah figür tekniğinde yapılmış iki aslan.. Gerek bu şekilde tertiplendirilmiş üçlü hayvan grupları

gerek antitetik vaziyette duran aslan resimleri bu devirde pek revaçtadır.

b) Louvre Müzesinde bulunan M. ö. VII. yüzyıla ait bir hydriakalpisin (E. Pottier, *Vases Antiques du Louvre*, s. 65, lev. 54, no. 734) üzerindeki bir boğayı omuzundan parçalayan iki aslan kompozisyonu, İstanbul Müzesindekinin tam bir eşidir. Bu vazo da siyah figür ve hâksetme tekniğinde yapılmıştır.

c) Delosda Heraion hafriyatında bulunmuş siyah figürlü bir Korint alabastronu (C h. D u g a s, *Les Vases de l'Heraion*, lev. XXX, LXV, res. 447) üzerinde antitetik vaziyette duran iki aslan, teknik ve işçilik bakımından bizim vazonun aslanlarına çok benzemektedir, yalnız burada dişi aslanlar resmedilmişlerdir. Bundan başka vazodaki boşlukları doldurmak maksadıyla yapılan lotus çiçekleri ve rozetler de aynıdır.

d) British Museum'da bulunan M. ö. VII. yüzyıla ait Attik menşeli Burgon krateri (E. P f u h l, *Malerei und Zeichnung der Griechen*, III, res. 82) kompozisyon, teknik ve bilhassa aslanların işlenişindeki benzerlik büyüktür. Vazodaki boşluklar bizim vazoda olduğu gibi rozetlerle doldurulmuştur.

Aslanların parçaladıkları geyik M. ö. VII. yüzyıl Rodos Kameiros vazolarında görülen geyik ve keçileri andırır.

Vazomuzun arka tarafında görülen kuşun benzerlerine de bu devir sanatında çok rastlanır.

e) Delos Heraion'unda bulunmuş siyah figür tekniğinde bir Korint alabastronu üzerinde (C h. D u g a s, *Les Vases de l'Heraion*, lev. XXIX, res. 412) karşılıklı duran iki sfenks arasında sağ tarafa doğru uçan bir kuş görülmektedir. Boşluklara birçok motifler sıkıştırılmıştır.

f) Louvre'da bulunan İtalya'dan gelme İyonya hydriası olup (E. Pottier, *Vases Antiques du Louvre*, lev. 52, no. 698) önünde aslan avı, arkasında işçilik itibariyle pek benzer bir kuş tasviri ihtiva etmektedir. Vazo, M. ö. VII - VI. yüzyıla aittir.

Vazomuzun omuz kısmında gördüğümüz lotus ve palmetlerden müteşekkil girift bitki motifi ise M. ö. VII. ve VI. yüzyıl bezeme sanatının tipik örneklerindendir ve sayısız benzerleri mevcuttur. Misal olarak şu eserleri gösterebiliriz:

g) Louvre Müzesinde bulunan san'atkâr Sophilos'a ait bir dinos (E. Haspels, *Eski Yunan boyalı keramiği*, lev. XVIII, no. 2).

h) Atina Milli Müzesinde bulunan Vruvadan getirilme bir lekanis (*Athenische Mitteilungen*, 1937, lev. 45).

İstanbul Müzesindeki vazo, teknik, işçilik ve motif bakımından M. ö. VII. yüzyılın sonu yahut VI. yüzyılın başı şarkkârî vazolarla aynı hususiyetleri taşır. Kilin rengi, yapılış, vazunun boyundaki şua şeklindeki hatlar, vazunun ithal malı olarak Anadolu'ya girmiş bir Korint eseri olduğunu isbat etmektedir. Benzer kaplarla mukayese neticesinde vazoyu M. ö. VII. yüzyılın sonuna yahut VI. yüzyılın başına tarihlendirmek mümkündür.

2. 14 sm. Basık *Lekythos*. Inv. No. 7153, (Res. 4a - 4b ve 5). 14 sm. yüksekliğinde olan bu iyi pişirilmiş ve itinalı yapılmış vazunun ayak kutru 4,8 sm. dir. Figürlerle bezenecek olan omuz ve karın kısmı turuncu bir astarla örtülmüş, kalan kısımlar ise parlak siyah bir boya ile karartılmıştır. Resimler, taslak çizgileri üzerine siyah boya ile siluet halinde yapılmıştır. Boyanın sürülüşü, çizgilerin kazılışı gayet temiz ve vazıhtır. Yalnız ağız ve kulp eksiktir.

Omuz kısmında ortada, vazo kulpuna tam karşı gelen yerde siyah-kırmızı boya ile yapılmış bir palmet ve iki yanında simetrik iki insan figürü vardır. Elbiseler uzundur ; boyun, yaka, etek ve elbisenin yan tarafında mahkûk hatlar göze çarpmaktadır.

Karın kısmında iyi hesaplanmış, simetrik bir kompozisyon buluyoruz. Siyah kısmı müteakip kırmızı bir zemin çizgisi üzerine basan beş figürden ortadaki profilden gösterilmiş, sola dönük bir hoplittir. Başında sorguçlu bir miğfer, sağ elinde ucu aşağıya dönük bir mızrak ve sol elinde vücudunu örten yuvarlak bir kalkan, bacaklarında ise dizlikler taşımaktadır. İki sıra mahkûk hat, üzeri tezyinatsız olan kalkanın dış kenarını tebarüz ettirmektedir. Muharibin yüzünde ve miğferde teferruat hâkkedilmiş çizgilerle gösterilmiştir. Orta figürün iki yanında antitetik bir şekilde konulmuş, uçları yukarıya dönük mızraklar taşıyan ikişer giyimli erkek figürü bulunuyor. Elbiselerin teferruatı belli olmamakla beraber yaka ve kollarda mahkûk hatlar göze çarpmaktadır. Ayaklar çıplaktır.

Lekythos (λήκυθος), içinde yağ taşınan bir şişe demektir. Yunan keramik san'atında *lekythos*, ilk defa M. ö. VII. yüzyılın sonunda ayaklı alabastron şeklinde ortaya çıkmıştır. Bunlar bazan

esans ve yağların muhafazası için günlük hayatta kullanılmakla beraber, esas itibariyle mezarda ölünün yanına bırakılırlardı. Bu devirde lekythoslar basık ve kabadır. Boyunları kısa veya hiç yoktur. Ağız ve ayak sonradan vazoya ilâve edilmişlerdir. M.ö.VI. yüzyılın ortalarında ise omuzlarında keskin bir açı meydana getiren, silindir şeklindeki gövdeleri aşağıya doğru birden yuvarlaklaşan narin lekythos tipi revaçtadır. İlk lekythoslar siyah figürlerle bezenmişlerdir. Kırmızı figürlü lekythoslar nâdirdir. M. ö. V. yüzyıldan itibaren üzerleri beyaz astarla kaplı, çizgi tekniğinde süslenmiş, daha ziyade mezar eşyası olarak kullanılan lekythoslar ortaya çıkmış ve ilk şekillerin yerlerini almışlardır.

İlk basık lekythos tipinde ağız, dışarıya doğru açılan düz bir kenar şeklindedir. Ayak da elimizdeki nümûnede olduğu gibi meyilli bir şekilde daralır ve yuvarlak bir kurs üzerine oturur. Elimizdeki parçanın hernekadar ağız mevcut değilse de çıkışından boynunun çok kısa olduğu anlaşılıyor.

Siyah figürlü lekythoslardan bazılarının omzunda, burada görüldüğü gibi palmetler bulunur. İnsan hayatından sahneler nakledenleri nâdirdir. Bu kabil vazolar daha ziyade hayvan ve nebat figürleriyle bezenmişlerdir. Bizim vazonun benzerleri şunlardır:

a) Bursa Müzesinde bulunan ve Çanakkaleden getirildiği söylenen vazo parçası. Inv. No. 787. (Res. 6). Kırık parça, inhina ve büyüklüğünden tahmin edildiğine göre bizimkine benzer bir lekythosa aittir. Aynı şekilde giyinmiş ve aynı şekilde sıralanmış muharip ve giyimli erkek figürleri ihtiva ettiği gibi, kilin ve astarın rengi, boyanın sürülüş tarzı, teknik ve teferruatın çizgilerle gösterilmesi vazo ile tevafuk etmektedir.

b) Fransada Compiègne'de Musée de Vivenel'de bulunan siyah figürlü basık Korint lekythosu (*Corpus Vasorum Antiquorum*, C. V, A., lev. III, no. 6). Aynı sarımtırak kilden yapılmış ve turuncu renkte astarla kaplanmış olan kabın şekli (Res. 7) İstanbul Müzesine çok benzer. Omuzda aynı palmet ve siyah figür tekniğinde yapılmış simetrik iki giyimli erkek resmi vardır. Karında sola müteveccih, profilden gösterilmiş, Korint miğferli, yuvarlak kalkan ve dizlikli iki hoplit ve karşısında uzun elbise ve manto giymiş, ellerinde mızrak tutan üç erkek figüründen ibaret beş figürlü bir kompozisyon bulunmaktadır. Muhariplerin mızrakları aşağıya doğru,

giyimli figürlerinkiler ise yukarıya doğru tutulmuştur. Figürlerin hepsi bir zemin çizgisi üzerine basmaktadırlar. Teferruatın belirtilmesinde incision ve kırmızı boyadan istifade edilmiştir.

c) British Museum'da bulunan M. ö. VI. yüzyıla ait siyah figürlü bir Attik amphorası (*Corpus Vasorum Antiquorum*, Great Britain, fasc. 4, lev. 45, no. 4 a) üzerinde Korint miğferi ve yuvarlak kalkan taşıyan iki hoplit, sola müteveccih olup mızraklarının başını aşağıya doğru tutmuş olarak ayakta durmaktadırlar. İki yanda bulunan uzun hiton ve kimaton giymiş erkek figürlerinin de ellerinde mızraklar vardır.

d) Amerikada Gallatin Koleksiyonunda bulunan siyah figürlü Attik amphorası (*Corpus Vasorum Antiquorum*, U. S. A. Gallatin Collection, lev. IV, no. 2) sorguçlu Korint miğferi giymiş, yuvarlak bir kalkan ve ucu aşağıda çifte mızrak taşıyan bir hoplit göstermektedir. Bunun yanında bir okçu ve etrafında aynı şekilde giyinmiş erkek figürleri vardır.

e) Aynı koleksiyonda bulunan siyah figürlü başka bir amphora tamamen bir evvelkine benzer bir kompozisyon taşımaktadır. (*Corpus Vasorum Antiquorum*, Gallatin Collection, lev. V, no. 4).

f) Amerikada Princeton'da bulunan M. ö. VI. yüzyıla ait siyah figürlü Attik amphorası arkasında (C. R. Morey, *The Arming of an Ephebe on a Princeton Vase*, American Journal of Archaeology, 1907, s. 143, lev. 11) sorguçlu miğfer, yuvarlak kalkan ve aşağıya doğru tutulmuş mızrağıyla bir hoplit ve yanında köpeği görülüyor. Bizim vazo ile birçok benzerlikler gösteren bu vazunun ön tarafında bir efebın silâhlendirilmesi gösterilmiştir.

Vazomuzun üzerinde gördüğümüz hoplit kıyafeti M. ö. VI. yüzyılda Yunanistanda taşınan kıyafet, silâh ve techizatın tipik bir nümunesidir. Bunu daha birçok benzer vazo üzerinde de tesbit etmek kabildir. Hattâ siyah figürlü bir VI. yüzyıl amphorasında (H. Bloesch, *Antike Kunst in der Schweiz*, lev. XIV, XVII) Heraklesin öldürdüğü Geryones adlı dev bile bu şekilde giydirilmiş ve silâhlendirilmiştir. Sorguçlu ve yanaklı miğfer esas itibariyle Korint şehrinde kullanılmışsa da başka Yunan şehirlerinde de giyilmiştir.

Muhariplerin mızraklarını aşağıya doğru tutmaları ve etrafıla-

rındaki sivil figürlerle konuşmaları, burada bir mücadelenin bahis mevzuu olmayıp belki bir harbe gidiş veya M. ö. VI. yüzyılda Yunanistan'da pek revaçta olan efebelerin ihtiyarlar ve halk meclisi huzurunda ilk defa silâhlandırılmalarını gösteren törenin resmedildiğine işaret eder. Uzun elbise ve üzerinde manto taşıyan sivillerin de ellerinde mızrak tutmaları, bu fikrimizi kuvvetlendirmektedir. Bu geleneğe antik kaynaklarda çok sık rastlanır.

Vazomuzda görülen kıyafetler, siyah figür ve incision tekniği, hattâ kabın tıknaz şekli bize bu eserin M. ö. VI. yüzyıla ait, pek muhtemel olarak Korint mamûlu olduğunu gösteriyor.

3. *Lekythos*. İnv. No. 7321 (Res. 8 - 9).

46,5 sm. yüksekliğinde, narin bir silindir şeklinde olan bu lekythosun ağız kutru 8,5 sm., ayak kutru 8 sm. dir. Bütün parçaları mevcut olup yapıştirilmiştir. Evvelâ vazunun karın kısmına beyaz bir astar sürülmüş, sonra parlak siyah boya ile boyun, ağız, omuz ve ayak karartılmıştır. Boya, satha mekanik bir surette, köşe ve kenar yerlere ise fırça ile sürülmüştür. İlk önce sivri uçlu bir fırça ve kırmızımtırak kahverengi bir boya ile figürlerin konturları yapılmış, çıplak kısımlar ve elbiselerin boyası sonradan konulmuştur. Desen bugün güç farkedilecek kadar siliktir. Renkler arasında aynı kırmızının muhtelif nüansları, açık mavi ve beyaz kullanılmıştır.

Boyun kısmında dekoratif bir bordür ve girift bitki süsleri, karında ise simetrik olarak tertiplendirilmiş bir ev içi (interieur) sahnesi vardır. Ortada sola müteveccih bir sandalya üzerinde ince kumaştan yapılmış hiton giymiş, mantolu bir kadın figürü oturmaktadır. Yüzü profilden, vücudu ise 3/4 cepheden gösterilmiştir. Saçları topuz halinde tepesine toplanmış ve bir şeritle bağlanmıştır. Yüz, göz, ağız ve bilhassa el gayet güzel, temiz ve doğru çizilmiştir. Hiton yuvarlak yakalı, kısa kollu, beyaz, manto ise kahverengine çalan kırmızıdır. Kucağına toplanmış elbisenin kıvrım kütleleri yere kadar sarkan kadın sağ elini omuz hizasına, öne doğru kaldırmış olup sol elinde bir çubuk veya buna benzer bir eşya tutmakta ve hizmetçilerinin yardımıyla tuvalet yapmaktadır. Önünde ayakta duran aynı şekilde giyinmiş bir kadın elindeki vazoyu oturan kadın figürüne uzatmaktadır. Alabastronun çizgi halindeki süslerini resimde farketmek mümkündür.

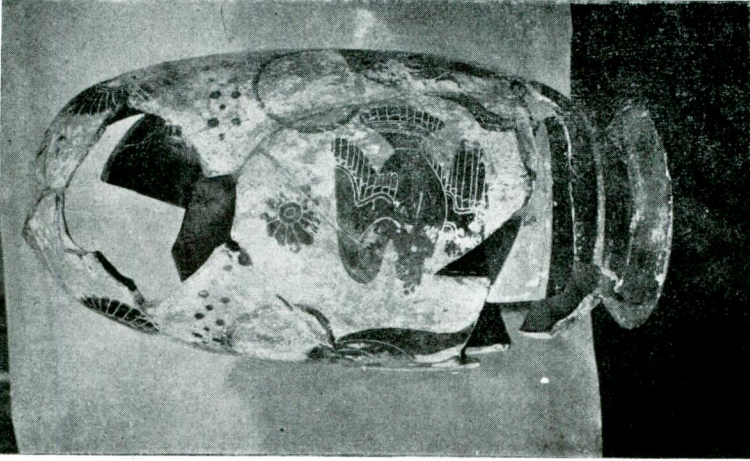

Bunun mukabilinde, oturan kadının arkasında duran, profilden resmedilmiş kadın figürü, uzun kollu hiton ve himation giymiş, saçlarını yukarıya doğru toplamıştır. Kulaklarında küpeler vardır. Bütün hitonların eteklerinde açık mavi boya kalıntıları göze çarpmaktadır.

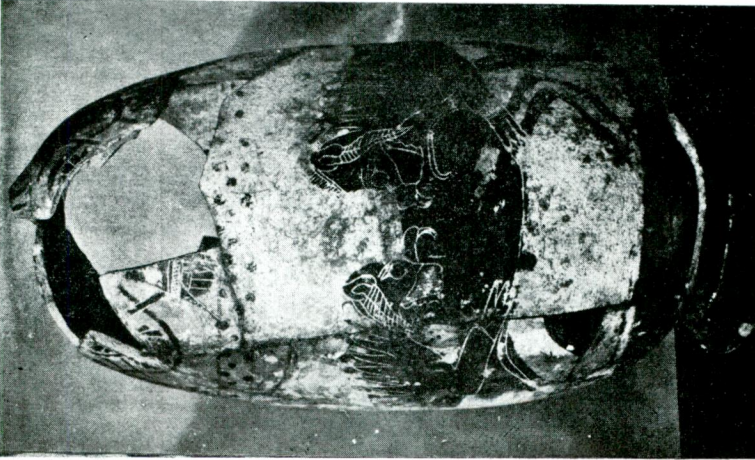
Üzeri beyaz astarlı çizgi tekniğinde bezenmiş lekythos tipi, M. ö. V. yüzyılın başında ortada görülmeğe başlamıştır. Kırmızı figürlü tip ise bunun yanında rağbet bulamamıştır. Mezar eşyası olarak kullanılan bu beyaz lekythoslar Attikte bütün V. yüzyıl boyunca pek çok miktarda imal edilmiş ve bunlar M. ö. IV. yüzyılın ilk on senesine kadar devam etmişlerdir. Bu vazolar çok defa yalnız süs olarak kullanılırlar. İnce kulpları, uzun şekilleri ve hafif ateşte pişirmekten mütevellit mesamatlı cidarlarıyla pratik hayatta yer alamazlar. Ekseriya kadınların buldukları dairelerde durduklarından, üzerlerinde kadınların hayatına ait sahneler ve V. yüzyılın ortalarından itibaren cenaze sahneleri görülür; erkeklere ait sahnelere pek tesadüf edilmez. Attikten başka yerlerde yapılmış olan lekythoslar (Eubeia, Sicilya, Rodos, Korint) tekniklerindeki kabalıktan dolayı hemen farkedilebilirler. Attik lekythosları ise bu devirde çok tutunmuşlar ve her yere ihraç edilmişlerdir.

Keramik üzerinde, figürlerin daha iyi görülebilmeleri için beyaz bir fon elde etmenin faideleri aşikârdır. Fakat bu iş için sarfedilen gayretler uzun zaman boşa gitmiştir. Çünkü vücuda getirilen kireçli sıva ince bir tabaka halinde kalıyor ve az zaman sonra bozuluyordu. Bu yüzden beyaz astar hususî surette imâl edilen ve gûnalük hayatta kullanılmıyan beyaz lekythoslar grubuna inhisar etmiştir. Beyaz astarın kullanılması takriben M. ö. 500 tarihlerinde başlamış ve iki yüz yıl devam etmiştir. İlk vazolarda bu astar kirlî sarı renkte olup, sathı gayet düzgün olmasına rağmen parlak değildir; geç nümünelerde ise, bizim elimizdeki nümünede olduğu gibi, sarımtırak beyaz ve parlak cilâh olup sıkı bir şekilde vazonun gövdesine yapışmıştır. Beyaz astar ve çizgi tekniği tabiatıyla birbiriyle son derece yakından ilgilidirler.

Elimizdeki beyaz lekythos, vücut yapısı bakımından M. ö. V. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Ağız ilk nümünelerde olduğu gibi düz bir kenar halinde değil, dışarıya doğru açılan bir çan şeklindedir. Boyun çok dardır. Gövde narin bir silindir şeklinde aşağıya doğru iner ve dipte yumurta şeklini alır. Ayak da ilk nümüneler-

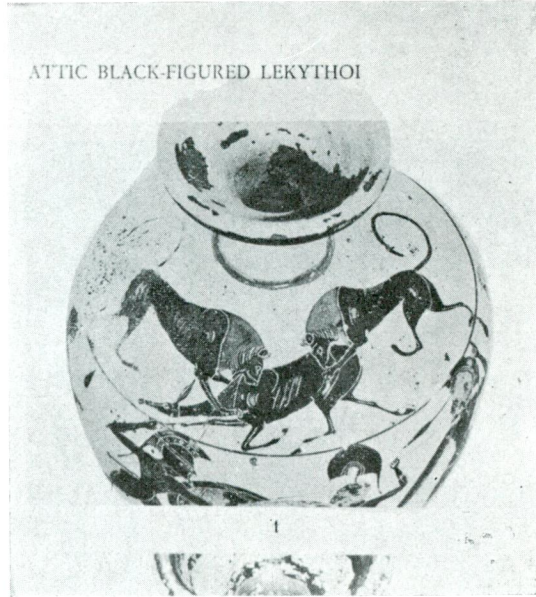
Res. 1 b — 7314 No. lu Lekythos veya
Oinochoe.
(Arka yüzü)

Res. 1 a — 7314 No. lu Lekythos veya
Oinochoe.
(İstanbul Arkeoloji Müzesi)

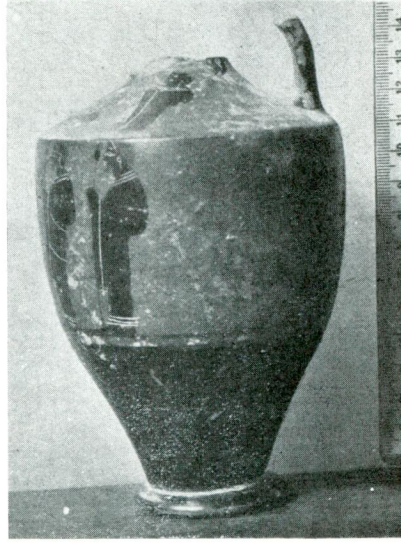

Res. 2 — İstanbul Arkeoloji Müzesi, 7314 inv. No. lu vazonun açılmış figürlü tezyinatı.

Res. 3 — Atina'da bulunan siyah figürlü Lekythos.
(E. Haspels. Attic Black-Figured Lekythoi, Lev. XII, 1)

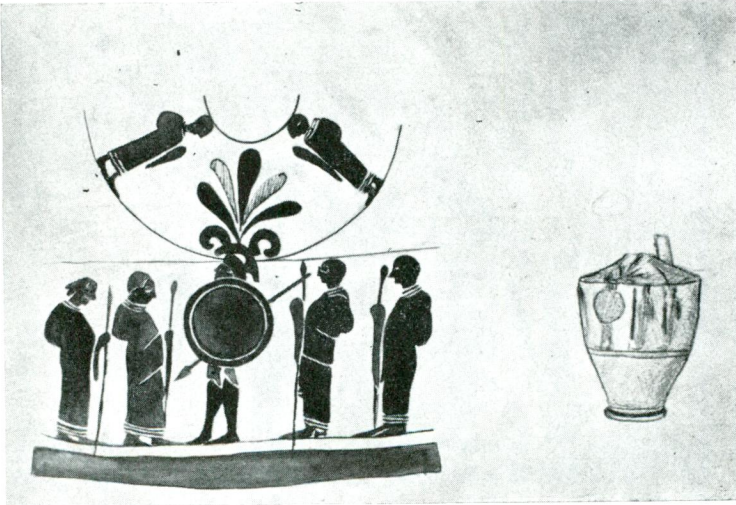

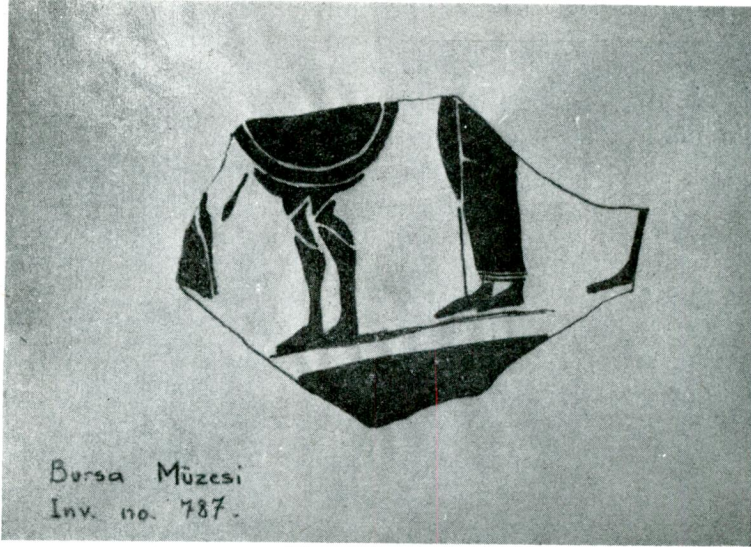
Res. 4 a.

Res. 4 b.

İstanbul Müzesindeki basık Lekythos.
(Inv. No. 7153)

Res. 5 — İstanbul Müzesi. Siyah figürlü basık Lekytho'sun tezyinatı.
(Inv. No. 7153)

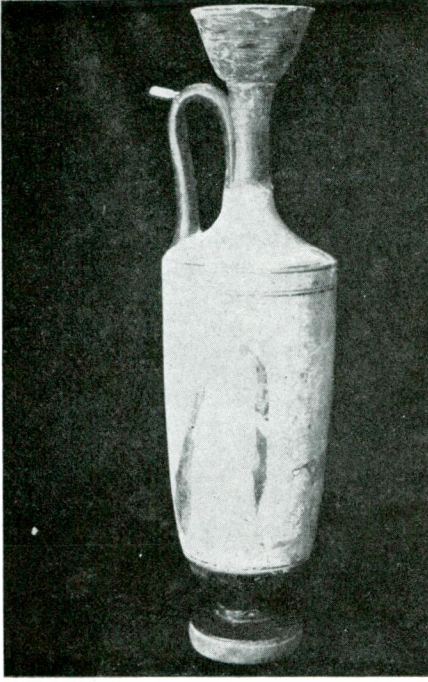

Res. 6 — Bursa Müzesindeki fragment.
(Inv. No. 787)

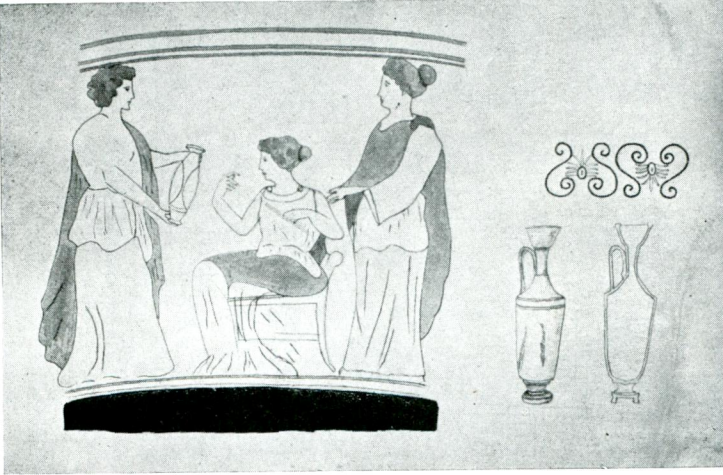

Res. 7 — Compiègne Müzesinde bulunan siyah figürlü baskık
Lekythos.
(C. V. A. France Musée de Compiègne Lev. 3, No. 6)

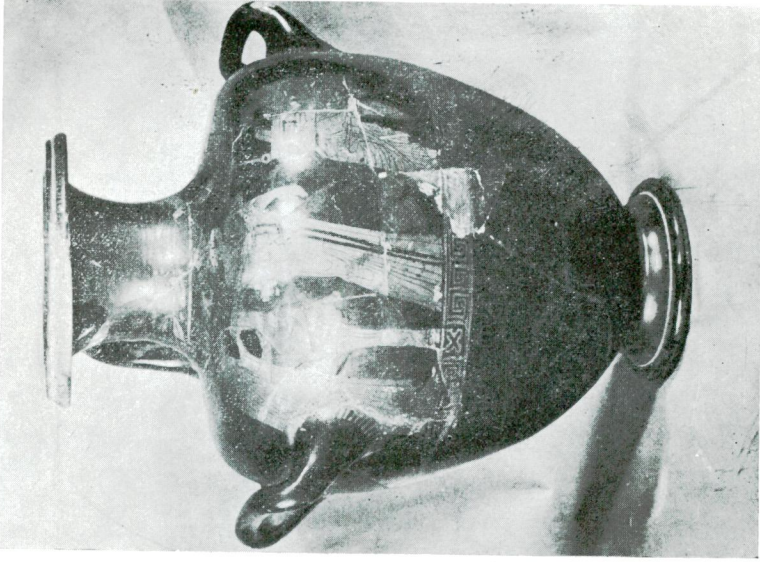

Res. 8 — İstanbul Müzesinde bulunan beyaz astarlı Lekythos. (İnv. No. 7321)

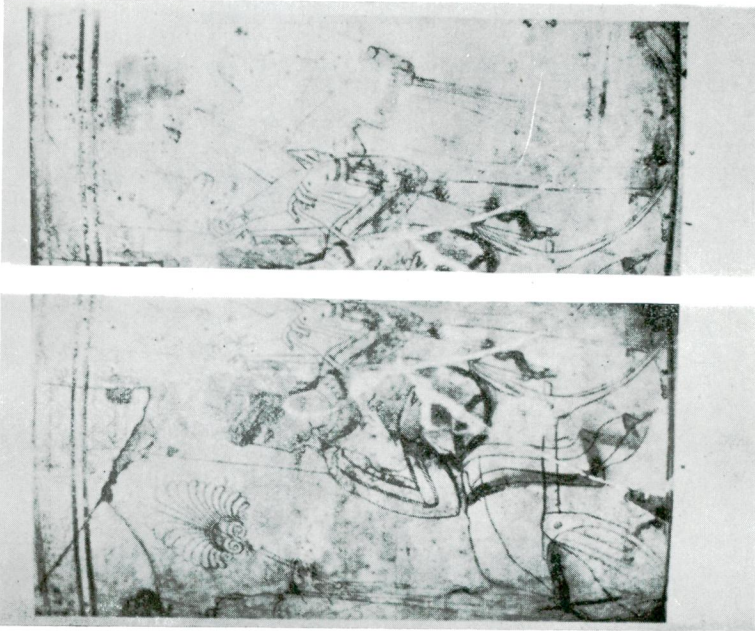

Res. 9 — İstanbul Müzesindeki beyaz astarlı Lekythos üzerinde polikrom tezyinat. (İnv. No. 7321)

Res. 11 — İstanbul Müzesindeki kırmızı figürlü
Kalpis.
(Inv. No. 7320)

Res. 10 — Louvre'da bulunan bir beyaz astarlı Attik
Lekythos.
(Encyclopedie Photographique de l'Art, cilt III, s. 46)

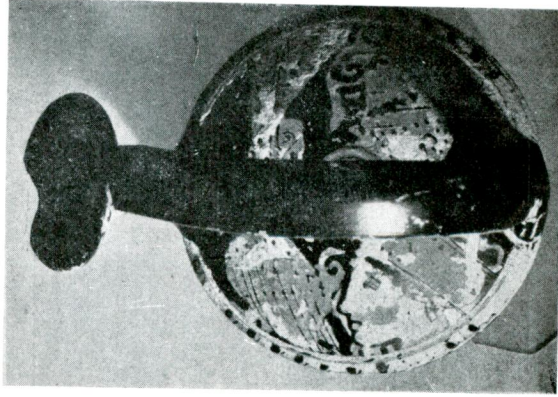
Res. 12 — İstanbul Müzesi 7320 İnv. No. lu Kalpis üzerindeki kırmızı figürlü tezyinat.

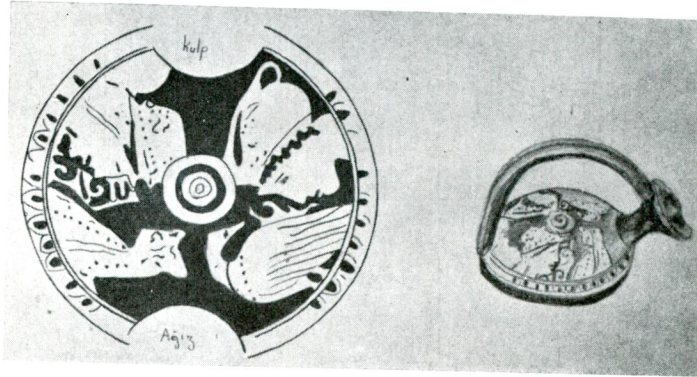
Res. 13 — British Museum'da bulunan kırmızı figürlü Attik Hydriasi.
(C. V. A. Great Britain. Brit. Mus. fasc. 6. Lev. 85/2).

Res. 14 — İstanbul Müzesinde bulunan askos.
(Inv. No. 7142).

Res. 15 — Aynı vazonun üstten görünüşü.

Res. 16 — Askos üzerindeki figürlü tezyinatın açılmış deseni.

de olduğu gibi hemen vücûda yapıştırılmamıştır. Ayağı teşkil etmek üzere ayrı bir yerde hazırlanan ortası delik bir kursun üzerine vazonun dibi oturtulmuştur. V. yüzyılın sonlarında bütün lekythoslarda yapıldığı gibi vazonun ayağı ve dibi arasına bir "toros" yerleştirilmiştir. Vazonun ayağının iç tarafının konkav olması da V. yüzyıl ikinci yarısının hususiyetlerindedir. Diğer Attik vazolarında olduğu gibi vazonun ağız, boyun, kulp ve gövdesinin aşağı kısmı siyaha boyanmıştır. Beyaz astarın siyah boyadan önce sürülmüş olduğu zannediliyor. Bu lekythosların geç nümûnelerinde sık sık görüldüğü gibi, bizim vazomuzda da tezyinatı havi kısım siyah kısımdan iki çift paralel çizgi ile ayrılmıştır. Yalnız omuzda ekseriya rastlandığı gibi palmet değil, başka bitki süsleri vardır.

Lekythoslar üzerinde pek sık bulduğumuz ev içi sahnelerinden kompozisyon bakımından bizim vazonunkine çok benzeyen birini görelim :

a) Louvre Müzesinde bulunan V. yüzyılın ikinci yarısına ait beyaz zemin üzerine çizgi tekniğiyle bezenmiş bir Attik lekythosunda bir kadın olan ölü (*Encyclopédie Photographique de l'Art*, III, s. 46) stelenin önünde bir sandalyada oturmakta, sağ eliyle iki kuş tutmakta, sol eliyle örtüsünü kaldırmaktadır (Res. 10). Önünde ve arkasında iki hizmetçi bazı vazolar, soldaki kadın ise yelpaze tutmaktadır. Saçlar, konturlar, kıvrımlar kırmızı ile gösterilmiştir.

Şu halde İstanbul Müzesindeki lekythos, vücut yapısı, teknik ve renk hususiyetleri, elbise ve saç modaları ve bazı teferruat bakımından M. Ö. V. yüzyılın ikinci yarısına ait bir Attik eseridir. Vazonun üzerinde oldukça nâdir rastlanan mavi rengin bulunuşu da bilhassa dikkate değer.

4. Kalpis. Inv. No. 7320 (Res. 11-12).

40,2 sm. yüksekliğinde, 16 sm. lik ağız kutru, 13 sm. lik ayak kutru olan bu vazonun bütün parçaları tam olarak yapıştırılmış ve iyi bir haldedir. Yapılış, pişiriliş ve boyanış mükemmeldir. Parlak siyah boya ile örtülmüş olan vazonun, yalnız ön tarafında kırmızı figür tekniğinde yapılmış figürlü sahne vardır. Teferruat çok ince bir fırça ile aynı renkte çizilmiştir. Ağız kenarında bir sıra "dil" motifi, vazonun boynunda yalnız ön tarafta zeytin dalını temsil eden yaprak ve yuvarlaklar bulunmaktadır. Vazonun

ön tarafında, yan kulplar arasında, omuz ve karın kısmında kırmızı figür tekniğinde yapılmış bir ev içi sahnesi göze çarpmaktadır.

Kompozisyonun iki orta figüründen birini teşkil eden oturmuş kadın figürü sola müteveccih ve profilden gösterilmiştir. Kucağında tuttuğu kapağı açık çekmecedan ziynet eşyası çıkarmaktadır. İnce kumaştan yapılmış kısa kollu bir hiton giymiştir. Zengin kıvrım kütleleri kucakta toplanarak aşağıya sarmaktadır. Kucağındaki örtü, manto, oturduğu iskemlenin şekli, gayet vazih olarak belli olmaktadır. Önünde sağa müteveccih ayakta duran bir figür vardır. Yüz profilden, vücut 3/4 cepheden gösterilmiştir. Başındaki sakkos'un kenarından saçlarının uçları çıkmaktadır. Kısa kollu beyaz bir hiton giymiş olan bu kadın, oturan kadına bir vazö uzatmakta veya ayna tutmaktadır. Bunun arkasında, içinde işlenmemiş yün bulunan bir kalathos ve sağa müteveccih ayakta duran ikinci bir kadın figürü vardır. Başu açık olup, saçları ensesine ve omuzlarına dökülmektedir. Elinde şekli pek belli olmayan bir eşya tutmaktadır. Noksan olan bu kısım bir vazö olarak restore edilmiştir, fakat kadının yün sepetinden dışarıya yün çıkarmış olması da ihtimal haricinde değildir.

Sağda, sola dönük ayakta duran bir kadın figürünün başu profilden, vücudu cepheden gösterilmiş, saçları toplanmış ve bir şeritle bağlanmıştır. Üzerinde ince kumaştan yapılmış kısa kollu bir İyon hitonu vardır. Sağ elinde bir alabastron, sol elinde bir iğ tutmakta ve önündeki oturmuş kadın figürünün tuvaletine yardım etmektedir.

Sahne, bir ev kadınının tuvaletini canlandırmaktadır. Bu nevi kompozisyonlara Attik san'atında pek sık rastlanır. Kırmızı figürlü vazö san'atının en ileri olduğu devirde yapılmış olan bu vazö, ince işçiliği ile temayüz etmektedir. Figürler tek tek ve büyük olarak yapılmışlardır. Dikkat edilirse bunlarda zamanın son derece ilerlemiş olan heykeltraşlık san'atının tesirleri görülebilir. Bilhassa çok zengin elbise kıvrımlarıyla âdeta plâstik olarak gösterilmiş olan oturan kadın ve karşısında ayakta duran hizmetçiye ait bacaklar ve elbise kıvrımlarının işlenişinde Phidias ve muakkiplerinin tesirleri bârizdir.

Vazoda desenin alt kısmının bordürü de vazonun tarihlendirilmesi için bir ip ucu vermektedir. Meandr motifi öteden beri vazolar üzerinde görülmekte ise de vazomuzda görüldüğü şekilde

kesikli olarak kullanılması, ancak V. yüzyılın ortalarında başlayan bir yeniliktir. Meandr arasına böyle haçvarf işaretler sıkıştırılması, ilk defa Duris ve Brygos tarafından Atina'da ortaya atılmıştır. M. ö. V. yüzyılın ikinci yarısında bu örneği ihtiva eden vazolar arasında şu misaller gösterilebilir :

a) Münich'te bulunan bir Attik vazosu üzerinde (Furtwängler-Reichold, *Griechische Vasenmalerei*, lev. XIX) kurban edilmeğe hazırlanan bir hayvan ve bir kaba su boşaltan bir Nike görülmekte ve bu sonuncu figürün bacak vaziyeti ve kıvrımları bizim vazonun figürlerine benzemektedir.

b) V. yüzyılın ikinci yarısına ait bir Attik lekythosu (E. Haspels, *Eski Yunan boyalı keramiği*, lev. 56/2).

c) Bostonda hıfzedilen V. yüzyıl sonlarında yapılmış Attik menşeli bir krater üzerinde de aynı bordür vardır. (E. Haspels, *Eski Yunan boyalı keramiği*, lev. 49).

d) British Museum'da bulunan V. yüzyılın sonlarına ait olan kırmızı figürlü Attik hydriasi üzerinde aynı bordüre rastlıyoruz. Res. 13 (*Corpus Vasorum Antiquorum*, Great Britain, British Museum, fasc. 6, lev. 85/2).

Gördüğümüz misallerin bu sonuncusu, şekil, yapı, dudağındaki dil motifi, tezyinatının yalnız bir tarafta oluşu ve resmin kompozisyonu bakımından incelediğimiz kalpise son derecede benzenmektedir. Ortada, sağa müteveccih, uzun kollu hiton giymiş oturan bir kadın elinde çeleak tutmaktadır. Önünde yerde ve arkasında bizim kalpiste olduğu gibi içerisine işlenmemiş yün konulan kalathos'lar bulunmaktadır. Oturan figürün önünde kendisine çekmece uzatan, arkasında tuvaletine yardım eden birer hizmetçi figürü durmaktadır.

e) Gene British Museum'da bulunan benzer Attik kalpislerinden bir başkasının (*Corpus Vasorum Antiquorum*, Great Britain, fasc. 7 lev. 82/2) üzerinde aynı dil ve meandr motiflerini ve mümasil bir kompozisyon buluyoruz. Bu vazonun da yalnız bir tarafı bezenmiştir. Bizim kalpiste olduğu gibi bir sandalya üzerinde oturan, sola müteveccih bir kadın figürü ellerini ileriye doğru uzatmıştır. Kanatlı bir Eros kendisine doğru uçmaktadır. Kadının önünde yerde, İstanbul Müzesindeki kalpiste olduğu gibi yün sepeti bulunmaktadır.

f) Sonuncu vazonun tamamen benzeri bir kalpis (*Corpus Vasorum Antiquorum*, Great Britain, fasc. 7, lev. 82/3).

g) Amerikada Gallatin koleksiyonunda mevcut kırmızı figürlü Attik hydriasında ise (*Corpus Vasorum Antiquorum*, U. S. A. Gallatin Collection, lev. 24/2) uzun kollu hiton, himation, başına sakkos giymiş bir figür, çekmeceyi, önündeki ikinci bir kadın figürüne uzatmaktadır.

h) New - York Metropolitan Museum'da bulunan 12 cm. yüksekliğindeki kırmızı figürlü pyxis (G. Richter, *Three Vases in the Metropolitan Museum illustrating women's life in Athens*, American Journal of Archaeology, 1907, s. 417, res. 1, 2, 3) üzerinde, İyon sütunundan da anlaşılacağı gibi, bir ev içi ve muhtelif işlerle meşgul kadınlar resmedilmiştir. Evvelâ, sola dönük olarak bir iskemle üzerinde oturmuş, profilden gösterilmiş bir kadın figürü göze çarpmaktadır. İskemlesi, uzun kollu hitonu ve üzerindeki mantonun işlenişi İstanbul Müzesindeki kalpiste oturmuş kadın figürünü andırır. Kadın karşısında ayakta duran hizmetçisiyle birlikte yerdeki yün sepetinden aldığı yünü sarmaktadır. Arkasında ayakta duran başka bir hizmetçi vardır. Bunların elbiseleri kısa kolludur. Bilhassa bu üç kişilik grubun duruş vaziyeti elimizdeki vazonun kompozisyonunu son derece hatırlatmaktadır. Bu üç kişiden sonra aynı şekilde giyinmiş, elinde yün tutan oturmuş bir figür ve ayakta yün saran bir hizmetkâr gelmektedir, En nihayet, oturmuş, yalnız başına yün ayıran bir kadın buluyoruz. Bu vazoda görülen kadın kıyafetleri de İstanbul vazosundaki kıyafetlere çok benzemektedirler.

Analoji olarak gösterdiğimiz pyxis ve kalpisler hep V. yüzyılın ikinci yarısında, ev içi sahnelerinin revaçta olduğu devreye aittirler.

Şu halde elimizde bulunan M. ö. V. yüzyıl ikinci yarısına tarihlendirdiğimiz bu parça ile İstanbul Müzesi bu seriden yeni bir eser kazanmış oluyor.

5. Askos. Inv. No. 7142 (Res. 14, 15, 16).

13 sm. yüksekliğinde, 5,5 sm. lik ağız kutru, 12 sm. lik ayak kutru olan bu vazo, yalnız ağzın kenarındaki ufak kırık hariç, tamam bir vaziyettedir. Bezenmiş olan madalyonundan başka her ta-

rafı parlak siyah boya ile boyanmıştır. Üzerine sonradan yapışmış olan sıva bakiyeleri yüzünden desen vazih olarak görünmüyor.

Grekçe askos (ἄσκος) kelimesinin manası deriden yapılmış torba veya tulumdur. Umumiyetle antik mehazlarda bu kelimeye pek sık rastlanmaz. Bu nevi vazolara verilen askos ismi ise moderndir. Eskilerin bu kaplara ne dediklerini bilmiyoruz. Fakat yassı ve yuvarlak olup, yanda ağızları ve üstte bir kulpları bulunan bu vazolar eskiden beri yapılıyorlardı. Bu şekle biz "kanonik askos," diyoruz. Kanonik askoslar ilk defa arkaik devrin sonlarında M. ö. 480-460 senelerinde görülmeğe başlarlar. Atinada arkaik devirle klâsik devir arasındaki intikal devresinde çok görülür ve M. ö. IV. yüzyılda da devam ederler.

Attik askoslarında en çok görülen bezeme şekli, bir veya iki tarafa yerleştirilmiş tek figürlerdir. İnsan figürleri vazunun inhinasına uygun olarak kıvrılır. Bazan yalnız insan başları ve hayvanlar görülür.

Elimizdeki askosta tezyinat iyi hesaplanmış bir şekilde vazunun madalyonunu tamamen doldurmaktadır. Açık pembe zemin üzerine figürlerin yerleri açık bırakılarak, siyah, parlak bir boya sürmek suretiyle iki yarım daire halinde figürlü bezeme yapılmıştır.

Madalyonun birinci yarım dairesinde profilden gösterilmiş sağa dönük bir kadın başı vardır. Başında, üzerinde çivi başları olmaları muhtemel noktacıları havi madenî bir miğfer taşımaktadır. Bunun yanından kumaş veya deri parçası olması muhtemel, ne olduğunu iyice kavrayamadığımız bir kısım aşağıya doğru sarmaktadır. Burada Tanrıçe Atena ve mukaddes hayvanı baykuş gösterilmiştir. Baykuş figürü ile Atena arasındaki münasebette, bu kadar yakınlıklarına rağmen karanlık kalmış noktalar pek çoktur.

Prehellenik devrede yalnız olarak baykuş figürünü pek sık görüyoruz. Baykuş, Dor istilâsından sonra da mistik kuvvetini muhafaza etmiş ve Attik ile Korint tarafından benimsenilmiştir. M. ö. VII. yüzyılda Atena ile beraber tasvir edildikleri pek nâdirdir. İlk defa bir Korint alabastronu üzerinde bunu görüyoruz. E. Pottier, *La Chovette d'Athene*, Bulletin Correspondence Hellenique, XXXII, 1908. s. 29 v.d. da ileri sürdüğü gibi M. ö. VI. yüzyılın ikinci yarısında ise beraber görülmeleri sıklaşmıştır. 550 tarihlerine ait Peisistra-

tos'dan sonraki Attik sikkelerinde Atena başı ve baykuş yanyana resmedilmişlerdir. Bu hayvan Atina akropolünde çok eskiden beri mevcut Atena Ergane ve Atena Polias kültleriyle de çok ilgilidir; fakat ilk defa baykuşu attribut olarak alan ilâhe, Atena Promakhos'tur.

Yalnız olarak baykuş, Attik keramiğinde çok görülen bir motiftir. British Museum'da sayısız küçük skyphos (*Corpus Vasorum Antiquorum*, Great Britain, fasc. V, lev. XXXII, no. 1-10) ve kantaros'lar (*C. V. A.*, Great Britain, fasc. V, lev. XXXI, no. 8) baykuş ve zeytin dalı motifleriyle süslenmişlerdir. Attik kayalık ve zeytinliklerinde çok baykuş bulunması da bu işte rol oynar. Bazen baykuşun muska ve fetiş olarak kullanıldığı da vakidir. Louvre, Korint, Munich müzelerinde plâstik olarak baykuş şeklinde yapılmış vazolar mevcuttur. Sayıları pek az olduğundan bunlar çok kıymetlidirler.

Vazomuzdaki Atena başı ve baykuşa analogi olarak British Museum'da bulunan siyah figürlü geç bir hydriayı gösterebiliriz (*Corpus Vasorum Antiquorum*, Great Britain, fasc. VI, lev. 97/11). Ön tarafındaki metopta sorguçlu miğfer ve aegis giymiş sola müteveccih bir Atena büstü ve bunun yanında baykuş bulunmaktadır.

Bilhassa M. ö. VI. yüzyıl vazolarında Atena ve baykuş harcı-âlem olmuştur. Elimizdeki askos da bu kabil Attik vazolarının tipik bir nümunesidir.

İkinci yarım daire içinde profilden gösterilmiş sola dönük bir kadın başı bulunmaktadır. Saçlarının uçları başındaki sakkos'un kenarlarından dışarıya çıkmaktadır. Önünde bulunan başını geriye doğru döndürmüş kuğu kuşu, bu figürün Afrodite olması muhtemel kılmaktadır. Birçok vazo resimlerinde ölüm ilâhesi Afrodite'nin başında bu şekil bir örtü taşıdığı görülmektedir.

Bu başa analogi olarak Amerikada Gallatin Koleksiyonunda bulunan kırmızı figürlü bir Attik lekythosunu gösterebiliriz (*Corpus Vasorum Antiquorum*, U. S. A. Gallatin Collection, lev. XXVI, no. 2). Vazonun önünde bir yanda sakkos giymiş Afrodite başı ve bizim nümünede olduğu gibi boşluğu doldurmak için konulmuş tezyini mahiyette bir kıvrım (spiral) vardır.

Tanrıçe Afrodite'nin yanında kuğu kuşunun yerini incelemek istersek: En eski san'atta kuğu kuşu beyazlığından dolayı ışıkla

ilgili tutulmakta ve Apollon ile beraber görülmektedir. Sonraları ise Afroditin kutsal hayvanı olmuştur. Birçok tasvirlerde Afrodit onu binek hayvanı olarak kullanır. Kuğular tarafından çekilen araba motifi ise Romalılar zamanında ortaya çıkmıştır.

Elimizdeki askosda kuğu kuşu, kadın başının Afrodit'e ait olduğunu belirtmek için sıkıştırılmış, ikinci derecede bir figür olarak kalmıştır. Vazonun madalyonunda niçin iki ilâhe başının birleştirilmiş olduğu merak edilecek bir mes'eledir; fakat burada bu suali cevaplandırabilecek durumda değiliz. Vazonun M. ö. IV. yüzyıla ait olması çok muhtemeldir.

TROIS VASES GRECS A FIGURES DU MUSEE
D'ARCHEOLOGIE D'ISTANBUL
(RESUME)

L'article ci-dessus se propose de faire une analyse stylistique de cinq vases grecs, en se basant principalement sur une comparaison effectuée avec un grand nombre d'objets similaires de provenances diverses.

Ces vases, importés en Anatolie, et que l'on rencontre rarement dans notre pays, se trouvent actuellement en assez bon état, et chacun représente un type différent:

1. *Lekythos* ou *Oinochoe*, Inv. No. 7314, Fig. 1a, 1b.
  2. *Lekythos*, Inv. No. 7153, Fig. 4a, 4b et 5.
  3. *Lekythos*, Inv. No. 7321, Fig. 8 - 9.
  4. *Kalpis*, Inv. No. 7320, Fig. 11 - 12.
  5. *Askos*, Inv. No. 7142. Fig. 14, 15, 16.
-

İLK TÖLES BOYLARI

Ugur, Ting-ling ve Kao-ch'ê'ler

Dr. BAHAEDDİN ÖGEL

D. T. C. Fakültesi Genel Türk Tarihi Asistanı

Shih-chi¹, Mao-tun'un Kuzey seferinden bahsederken Hun-yü, Ch'ü-shê, Ting-ling, Ko-k'un ve Hsin-li boylarını hâkimiyeti altına aldığını kaydediyor. Metin bu meseleye geçerken "Kuzeye döndü ve ... hâkimiyet altına aldı," demektedir. Fakat bundan evvel hiç bir seferden bahsetmemektedir. Bu sefere kadar olan kısımlar Hunların âdet ve anânelerine hasredilmiştir. Bundan evvelki kısım da Tai-lin şehrinden bahsetmektedir². Fakat bu da sırf sonbaharda sefere çıkacaklarını ve bu yerde toplandıklarını kasdetmek içindir. Bundan dolayı bu seferin nereden başladığını tespit edemiyoruz. Bu taarruzun Shan-yü'nün esas merkezinden başlaması çok muhtemeldir. Çünkü bu harp bir nevi iç vahdetin tamamlanmasıdır. Kaynaklarımız bu boyların hâkimiyete girişinden sonra bütün Hun şeflerinin de Mao-tun'a boyun eğdiklerini ve Shan-yü'lüğünü tanıdıklarını ilâve ediyorlar³. Demek ki bu boylar da Hun hegemonyasına tabi veya komşu bir vaziyette idiler.

Hun-yü oymağı hakkında De Groot'un ileri sürdüğü nazariyenin bizim tarafımızdan da kabulü meselesinde mütereddidim⁴. De Groot bu sözü Orhon kelimesiyle birleştirmek istiyorsa da bu, çok şüpheli bir fikirdir. Zaten fikirleri de söz benzerliğinden başka delillerle desteklenmiş değildir. De Groot bu suretle onları Orhon yakınındaki Hunların meşhur Lung şehri

¹ Shih-chi, 110, 4a-b; Han-shu da bu meseleden bahseder. Metin, hemen hemen her noktada Shih-chi ile mutabakat gösterirse de yalnız Hun-yü ve Tingling boylarının yazılışı ayrı karakterle bulunmaktadır (Han-shu, 94a, 4a). Han-shu tarihi Hunyü ile Hsin-li'nin başka variantlarını da göstermektedir.

² Bk. Shih-chi, 110, 4b; Han-shu, 96 A, 3b.

³ Shih-chi, 4a; Han-shu, 5a.

⁴ Bk. De Groot, Die Hunnen, 61.

civarına yerleştiriyor⁵. Han-shu'yu şerh eden Çinli ise birinci hecenin Hu, ikincisinin ise I olarak yazılması ve okunması icap ettiğini söylüyorsa da bununla ne kastedilmek istendiğini bilmiyoruz⁶. Bu oymağın Selenga vadisi boylarında olması çok muhtemeldir. Tahminimize göre biraz Batıda da olabilir.

Ch'ü-shê meselesi herhalde De Groot'un zannettiği gibi Kuça olmasa gerektir. Zira Kuça Kuzeyde değil Batıdadır. Hattâ Büyük Hun devletinin merkezine nazaran Güney-batıdadır. Bu duruma göre Mao-tun evvelâ Kuzeyi tedip etmiş ve ondan sonra da Batıya ayrı bir sefer yapmış demektir. Halbuki bundan sonra gelen kavim isimleri, meselâ Kırgızlar tamamen Kuzeydedir. Kuzeye ait boy adlarının içinde Güney-batıdaki bir şehrin isminin de bulunmasını hiç varit görmüyoruz. Büyük sinoloğu şaşırtan gene isim benzerliği olmuştur⁷. Bugünkü Altayla Tangnu Ola dağları arasında bulunmaları icap ediyor. Belki biraz daha Kuzeyde bulunabilirlerdi.

Ko-k'un şimdiye kadar hep Kırgız'lar olarak kabul edilmiştir. Wên-hsien-t'ung-k'aoda Kırgızların eski adının Chien-k'un olduğunu kaydediyor⁸. Kırgızlarla Ting-ling'lerin komşu olmaları gerekmektedir. T'ang-shu bize bu hususta henüz şimdiye kadar hiç bir Avrupalı âlimin kullanmadığı bazı enteresan bilgileri vermektedir.

"Onların nesli Ting-ling'lerle karışmıştır. Daha sonra Hsiung-nu'ların Batı hudutlarında idiler. Hsiung-nu'lar Hanların (Çin devletinin) teslim olan generali Li Ling'e Sağ Hsien kiralığı ve Wei Lü'ye de Ting-ling kiralığı zeameti veril-

⁵ Ongin nehri kenarında olan bu şehir Hermann'a göre Hoşungit manastırının civarında olmalıdır (Die Gobi im Zeitalter der Hunnenherrschaft, Tilmägnad Sven Hedin, 142).

⁶ Bk. Han-shu, 94 A, 4 a.

⁷ Bu şehrin isminin yazılışları hakkında bk. P. Pelliot, Statues en laque seche dans l'ancien art Chinois, Journal Asiatique, 1923, 184; keza aynı müellif, T'oung-pao 1923, 126. Bu birleştirmeyi O. Maenchen-Helfen de beğenmektedir (Harvad Journal of Asiatic Studies, 1939, 78 not 8).

⁸ Wên-hsien-t'ung-k'a o, 348, 2724 a.

mişti. Sonradan Chih-chih Shan-yü⁹ Chien-k'un'u mağlup etti."¹⁰

Burada bizim için önemli olan Kırgızların Ting-ling'lerle karışması meselesidir. Böyle bir karışma için de hudut veya komşuluk mevzubahis olmalıdır. De Groot Ting-ling'lerin Baykal gölü civarlarında olduğunu Çin elçisi Su Wu'nun başından geçen hâdiselerle tespit ediyor¹¹. Su Wu, Kuzey denizi'nin gayrı meskûn bir yerine yerleştiriliyor. Ting-ling'ler Su Wu'nun sürülerini yağma ediyorlar. Bu hâdise İsadan önce 101 ile 96 arasında vukubulmuştur. Maenchen-Helfen sebepsiz olarak bunların daha Batıda bulunması icap ettiğini söylüyor¹².

Bu meselenin aydınlanmasında gene T'ang-shu'nun kaydı bize yardım etmektedir. M. ö. 100 de Wei Lü Kuzeydeki Hunları tedip için gönderiliyor. Bu suretle Hunlar nezdine iltica etmiştir. Wei Lü, Su Wu ile bir konuşmasında "Bay Su Wu, ben sizin tarafınızdan Han sülâlesinde gözden düşürüldüm ve Hunlara iltica ettim. Bana burada çok büyük bir teveccüh gösterildi. Ve bana bir kıraliyet ünvanı hediye edildi. Ve onbinlerce kişilik bir ordunun emrime verilmesine itimat gösterdiler. Bu suretle dağ kadar hazine yığdım. Zenginim ve şeref sahibiyim. Şunu da diyebilirim ki bay Su Wu, sabah olunca tamamen maglup olmuş olacaksın. Se-

⁹ Chih-chih Şanyü Avrupa'daki Attila Hunlarının atasıdır. Çünkü Avrupa Hunları bu şefin emrindeki Hsiung-nulardır. Bu husustaki olayları Kırgızların yerini tesbit ederken vereceğiz. Şimdilik bk. Die Hunnen, 220-222.

¹⁰ Chin karakterinin eski telaffuzu Karlgren'e göre kien'dir. Grammata Serica, 368 c. İkinci karakter de Kuen'dir. 417a. Eğer sondaki dental «t» ye ifrağ edilebilirse Kırgız kelimesiyle birlik temin edilebilir. Yalnız T'ang devrine ait yazılışlarla Kırgız kelimesi tam olarak tespit edilebilir. Bu hususları Kırgızlar hakkındaki ayrı bir etüdümüzde inceleyeceğiz. Yalnız Chieh-ku şeklinin (T'ang-shu, 217 B.) Chieh = Kiet (Karlgren, Grammata Serica, 393 F) Ku = Kuet (Karlgren, aynı eser, 486 a). Sondaki «t» ler genel olarak yabancı dillerdeki «r» lere karşılıktır. Bu husus için bk. Die Hunnen, 47.

¹¹ De Groot, Die Hunnen, 162. Bu metnin tamamıyla efsanevi vaziyeti, vesikanın kıymetini azaltmaktadır.

¹² Otto Maenchen-Helfen, Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol. 4, Num. 1, 78. Biz de aynı fikirdeyiz. Yalnız bizim fikrimiz müellifinki gibi delilsiz bir tahmin değil; delile dayanan bir görüştür. Yoksa Ting-ling'lerin oturduğu sahanın Batıya doğru uzanabileceğini bu devirle uğraşan herkes tahmin edebilir.

nin lâşen burada çimenleri gübreliyecek, „mahiyetinde sözler söylüyor. İşte bu Wei Lü o sırada Ting-ling kiralı bulunuyordu. Ve nihayet bütün bu konuşmalardan sonra Wei Lü şu kanaata varıyor ki Su Wu'da Hunlara taarruz edecek cesaret yoktur. Bunun üzerine Hun Şanyü'süne hakimiyet altına girmek istediğini haber veriyor ve bu suretle Su Wu'ya yukarda bahsettiğimiz Kuzey denizi yanında gayri meskûn saha veriliyor. Bu duruma göre Wei Lü'nün karargâhı o kadar Batıda olmasa gerektir ¹³. Çünkü Su Wu'nun elçileri daima Ting-ling'lerle hali münasebette kalabilmişlerdi. Yalnız Wei Lü'nün arazişi biraz daha Batıya uzanabilir. T'ang-shu'nun verdiği bilgi zaten Kırgızlar'la Ting-ling'lerin komşu olduklarını haber vermekle kıymet kazanıyor ¹⁴. Hattâ bazı müellifler bundan cesaret alarak Ting-ling'lerin de bir İndo-german kavmi olduğunu ileri sürüyorlar ¹⁵. Delilleri de T'ang-shu'nun Kırgızların kırmızı saçlı, mavi gözlü olduğu hakkındaki raporudur ¹⁶. Bu husus şimdilik bizi ilgilendirmemektedir.

Bizim için ehemmiyetli olan nokta Kırgızların o zamanki yerleridir. Bu suretle Ting-ling'lerin Batı hududunu tespit etmiş olacağız. Yoksa Aral gölünün Kuzeyinde Kırgızları ve onların biraz batısında da Ting-ling'leri farzederek bir neticeye varmak imkânsızdır ¹⁷.

Bir defa şu iki noktayı dikkatle göz önünde tutmak lâzımdır:

1. Kırgız ve Ting-ling'lerin Altayda ve Kem kenarlarında buldukları zaman:

Terminus ante quem : M. e. 61

Terminus post quem : M. e. 49

2. Kırgız ve Ting-ling'lerin batıya geçişleri:

Terminus post quem : M. e. 49

¹³ Wei Lü aslen Batı Şanside bugünkü Lan-tien-hsien'deki Ch'ang-shui'den yabancı yani Çinli olmayan bir aileye mensuptur.

¹⁴ Wên-hsien-t'ung-k'ao, 348, 2724 a.

¹⁵ Grun-Grçimaylo, Opisaniye puteşestviya v zapadnyy Kıtay, 1907, III. v; Leimbach, Landeskunde von Tuwa, Gotha, 1937, 98; Franke, Geschichte, 1, 81 vs.

¹⁶ Wên-hsien-t'ung-k'ao, 348, 2724 b.

¹⁷ Bk. A. Hermann, Historical and commercial Atlas of China, Harvard, 17.

Eğer bu kronolojiyi göz önünde tutmak istemezsek hatalar bizi her taraftan sarar. Nitekim Ma en chen - H e l f e n M. e. 49 a ait Han - shu'nun metnine¹⁸ dayanarak Ting-ling'lerin yerini tespit ediyor ve tabii olarak ta Krasnoyarska yerleştirmek mecburiyetinde kalıyor. Esasen Sibirya orman ve Taygalarının başladığı bir yer olması sebebiyle burada Ting-ling'ler gibi göçebe kavimler yaşayamaz diye bir fikir de ilâve etmek mecburiyetinde kalıyor¹⁹. Farzedelim yaşiyabilselerdi Krasnoyarsktaki kavimlerle Hunlar bildiğimiz Ting-linglerle olan siyasi münasebetleri kadar temasa gelebilirler miydi?

Fikrimize göre Kırgızları birinci devrede Kem kenarlarında kabul etmek gerekmektedir. Zira T' a n g devrinde de buradaydılar²⁰. Sayan dağlarının güneyinde Tanu Ola'nın kuzeyinde Kem vadisinde Tanu Tuwa'da idiler. Asıl mesele Su Wu, Hsiung-nu'lara yaptığı bir seferde Hsiung-nu'lardan evvel Ting-ling'lerle karşılaşmasıdır. Li Ling'in takip ettiği yol bellidir ve mağlûp olduğu yer de azçok tahmin edilebilir²¹. Takip ettiği yol Nanshan üzerinden Gaşun Nor cihetiyledir. Bu durumda Han - hai dağlarına çıkar ki Ting-ling'lerin de hiç olmazsa Han - hai'in Kuzeyinde olmaları lâzımdır. Netice olarak *Ting-ling'ler, Khangai'in Kuzeyile Kosso göl arasındaki Selenga havzasında idiler. Batıda bulunan Tanu Tuwa'da, Kırgızlar bulunuyordu. Orhon ile Selenga arasındaki dağlar belki de Hunlar'la bir hudut teşkil ediyordu.*

Gene Han - shu 94 A, 15 a 'ya göre bu devirdeki Kuzey kavimleri hakkında şu bilgimiz vardır :

"Bu zamanda Ting - ling'ler (devletin) zayıflamasından istifade ederek (Hunlara) taarruz ettiler ve (memleketlerinin) Kuzeyini aldılar.,²²

Wu - huan'lar Doğudan, Wu - sun'lar Batıdan girdiler. Bu hâdise M. ö. 69 'da meydana gelmiştir. Bu bakımdan da Her-

¹⁸ Han - shu, 97 B.

¹⁹ Asiatic studies, 80.

²⁰ Kırgızların yerleri için bk. shf.?

²¹ Han - shu, 54, bu hususta oldukça efsanevi bazı hadiseler anlatmaktadır, Bilhassa Su Wu'nun ilâhi marifetlerini anlatmakta ve sonra Li Ling'in Baykal gölüne kadar çıktığını ve orada Su Wu'yu gördüğünü yazıyor. Tabii bu hadiselerin hepsinin tarihi değeri şüphelidir (De Groot, Die Hunnen, 155, 157).

²² Han - shu, 94 A aynı yer.

mann ve Maenchen - Helfen'in nazariyelerinin ne kadar çürük olduğu görülüyor.

Han - shu 96 A, 15b de şöyle diyor :

"M. ö. 63 den sonraki²³ üç sene zarfında Ting - ling'ler Hsiung - nu'ların (memleketine) girerek haydutluk ettiler. At ve hayvanları sürüp gittiler. Bunun üzerine Hsiung - nu'lar on binden fazla süvari gönderdilerse de birşey elde edemediler."²⁴

Diğer boylarla birlikte ismi geçen Hsin - li boyunu Hsien - pi'lerle birleştirenler varsa da bu oldukça şüphelidir²⁵. Bu hakkında şimdilik fazla bir şey söyleyemeyeceğiz. M. e. 176'da Hunların büyük Şanyüsü Çin imparatoruna çok hakimane bir mektup yazıyor. Bu mektubun hemen hemen tam bir metni Shih - chi 110 'da vardır. Shan - yü yaptığı işlerden bahsettikten sonra hâkimiyet altına aldığı boyları sayıyor ve "Yüe - çi'leri ezdikten sonra 26 kiralıklıkla birlikte Lo - lan, Wu - sun, Ho - chieh'i eğemenliğime aldım," diyor. Sonuncu boy çok tetkike şayandır. Bir defa aynı kavim Bizim Uygur'ların mensup olduğu Kao - ch'ê hegemonyasında da mevcuttur²⁶. Ho karakterinin eski telaffuzu gwa idi. Kao - ch'ê'lardakinin ilk karakteri de gwak, gwek'dir²⁷. Hun devrindekinin ikinci karakterinin eski telaffuzu g'iat, g'iet'dir. To - pa devrindekinin karakteri kuet'dir²⁸. Kao - ch'ê'larınkinin birinci karakterinin sonundaki guttural ikincinin initial gutturalile birleşeceğinden bir kıymeti yoktur. Sondaki "t," ise yabancı dillerdeki "r," karşılığıdır²⁹. De Groot bunları Uygur olarak yazıyor. Halbuki Uygur kelimesi ancak Göktürkler devrinde meydana çıktı. Hem, T'ang devrindeki Çin kaynakları Uygur'ların Dokuz Oğuz'lardan bir boy olduğunu

²³ Metin saltanat devresini vermektedir.

²⁴ Han - shu, 96 A, 15 b; Maenchen - Helfen, Asiatic Studies, 79.

²⁵ k. Wang Jih - wei, Shih - hsüeh chi - k'an, 2, (Oct 1936); Haloun, ZDMG, 1937, 297, 4.

²⁶ Bk. shf. 812.

²⁷ Birincisi için bk. Karlgren, Grammata Serica, 8e; ikinci karakter için : aynı eser, 789 k.

²⁸ Karlgren, Grammata Serica, 486 a.

²⁹ Bunu ilk d - fa ilmi olarak ispat eden Hirth'dir (Chinese equivalents of the letter «r» in foreign names, JRAS, China br. XXI, 217). T'ang devri için bk. Pelliot, JA, 1934, 32; keza bk. Einige Bemerkungen... OZ, 1916 - 18, 84. De Groot, Die Hunnen, 47.

kaydediyorlar. Bununla beraber Göktürk yazıtlarında bir de Uy-hur oymağı geçiyor. Fakat ancak bir defa geçen bu oymak o kadar önemi de haiz değildir. Bu hususları yerleri geldikçe derin olarak inceleyeceğiz. Yalnız şunu söylemek istiyoruz ki De Groot'un yaptığı bu birleştirme oldukça tehlikelidir. Hem birinci karakterinin eski telaffuzu da bir gutturalle başlamaktadır. Bunu izale de o kadar kolay değildir. Bununla beraber "U," ile başlayan bir diğer varyant da elimizdedir. Fakat T'ang devrinde ve daha evvel gene inisyel guttural ile yazılmasına karşı ne diyebiliriz? Bütün bu problemler bizi De Groot gibi peşin neticelere varmadan alıkoymuyor. İsadın sonraki devirlerde, ta altıncı yüzyıla kadar Güney Rusya tarihini işgal ve temsil eden birçok Türk boyları görülmektedir. Bunlar, birbirini takiben güney Rusya'yı işgal etmişlerdi. Bunlardan birincisi Hun'lardı. Bunların Chih-chih Şanyünün emrindeki Hsiung-nu'lar olduğu malûmdur. Onların doğusunda bulunan ve Attila devletinin inkirazından sonra faaliyete geçen Saragur, Kutrigur, Onogur, Ogur gibi Gur la nihayetlenen birçok boylar vardır.

Chih-chih Hunlarının doğusundaki kavimler arasında da Ho-chiehler vardı. Bu Türk boyunun son eki de -Gur'dur. Bu sebeple Çin kaynaklarıyla batı kaynaklarının donnelerini birleştirerek bu kavme ve ona bağlı boylara Ugur diyebileceğimizi ümit ediyorum.

A — Töles boylarının dağılması ve Batı boyları

M. e. 50 ve 49 senelerinde Ho-han-yeh ile Chih-chih Shan-yü arasındaki mahut anlaşmazlık neticesinde Orta asya boyları birbirine karışıyor. Bir kısmı Chih-chih Shanyü ile batıya, diğer kısımlar ise Ho-han-yeh ile Çin hâkimiyetine giriyorlar. Bu devirdeki kabilelerin yayılışının tespiti bize bir çok ip uçları vermekteyse de maalesef elimizde pek az malzeme vardır.

1 — İlk Ugur'lar ve diğer boylar

Chih-chih Shan-yü evvelâ Wu-sun'ları hâkimiyeti altına alıyor³⁰. Han-shu 94 B bu hususta şöyle diyor:

³⁰ Han-shu, 94 b, 2 b.

"... Chih-chih (shan-yü) Wu-sun'ların askerlerinin çokluğunu gördü; fakat elçisini geriye almadı ve askerlerini sevkederek bir girişle taarruz yaptı ve Wu-sun'ları mağlûp etti. Bundan sonra da kuzeye döndü ve Wu-chieh'lere taarruz etti. Wu-chieh'ler teslim oldular. (Sonra) kendi askerlerini idaresine alarak Batıya (yollandı) ve Chien-kun'lara taarruz ederek hakimiyet altına aldı. (Ondan sonra) kuzeye döndü ve Ting-ling'leri (hakimiyet altına aldı). Bu üç memleketi hakimiyet altına aldıktan sonra bir kaç defa asker göndererek Wu-sun'lara taarruz etti³¹ ve mükemmel zaferler kazandı. Doğuda Chien-k'un'dan Shan-yü'nün sarayına 7000 lidir.

Güneyde Ch'ü-shih'e³² 5000 li dir,,.

Chih-chih Shan-yü'nün sarayı Talas vadisinde 71 tul ve 43 arz dereceleri üzerindedir³³. Bu duruma göre Wu-sun'larla Güneydoğudan komşu bulunuyorlardı. Wu-sun'lara ait etüdümüzde bu hududu şöyle çizmiştik: Özkent, Jum göl, Son göl ve bu gölün batısındaki silsileleri takiben Suyap nehrinin Pamirden çıkan kolunun Isıg göle en yakın yeri, Suyap, Aladağlar ve bu dağları takip eden silsilelerdi. Bu duruma göre Wu-chieh'lerin ili havzasında olmaları lâzım gelir. De Groot onları Tarbagatai, Semipalatinsk ve Kobdo'ya yerleştiriyor. Kırgızların da İrtiş bölgesinde olabileceklerini ümit ediyor³⁴. Artık bu devirdeki Ting-ling'lerin yerleri Gerek Hermann ve gerekse diğerlerinin tesbit ettikleri sahalardır. Bizim bu devir hakkında hiç bir tenkidimiz mevcut değildir. Yukarda da bu meseleyi geniş olarak izah etmiştik.

Konumuz bakımından Wu-chieh boyu birinci derecede önemi haizdir. Bu sözün birinci karakterinin eski telâffuzu U o veya U'dur³⁵. Bu karakter, bundan evvelkilerine nazaran biraz de-

³¹ Maenchen-Helfen'in tercümesinde «müteaddit defalar» kelimesi eksiktir (Asiatic Studies, 59). De Groot'un tercümesi çok mükemeldir. (Die Hunnen, 221).

³² Doğu Türkistandaki Çin merkezi.

³³ Bk. De Groot, Die Hunnen, 229; Dubs, American Journal of Phil. 62, 3, June, 19, 322.

³⁴ De Groot, Die Hunnen, 221; Bahaeddin Ögel, Wu-sun'lar ve sınırları, D. T. C. Fakültesi dergisi, Sayı 4 (1948).

³⁵ Karlgren, Analytic dictionary, 1288; Grammata Serica, 61 a.

gişiktir. İkinci karakterin eski telâffuzu g'iet, g'iat'dır³⁶ Son-
daki "t,,lerin genel olarak yabancı sözlerdeki "r,,lere tekabül
ettiğini biliyoruz. Bu vaziyette Ukır veya Ugur şeklinde bir ke-
limeye kalbetmek güç ve çok tehlikeli bir iş olmayacaktır. Yoksa
De Groot'un zannettiği gibi Uygurlar'la aynı değildir. Zira
Uygur kelimesi muahhardır. Ugur'lar malûm olduğu üzere Attila
Hunlariyle Avrupaya geçmişlerdi. Hun'lar önden gidiyorlardı. Bu-
rada da en batıdaki kavim Chih-chih Hunlarıdır. Ugor'lar onların
doğusunda bulunuyordu. 463 de Ugor'lar Sabirlerin doğudan it-
mesile Onogurlarla birlikte Volgayı geçiyorlar³⁷. Marquart,
bu Ugor'ların Uygur'lar olduğunu söylüyorsa da³⁸ bunların
Uygur devletini kuran kabile ile aynı olmayacağını esas tölesleri
incelerken göstereceğiz, Kavimler muhaceretinden ve Attilanın
devletinin yıkılışından sonra -gur son ekli bir çok kavimler
ortaya çıkıyorlar³⁹. Bütün bu boyları tek birliğe idhal imkân
dahilindedir.

Ugurların Ho-Han-Yeh'in egemenliğine girmeleri :

M. ö. 35 tarihlerine doğru hatta biraz daha sonra Ho-han-
yeh Shan-yü'yü kuvvetlendiren Çinliler Chih-chih Shan-yü üzerine
sevkediyorlar. Ho-han-yeh Chih-chih'i püskürtüyor ve Hu-
chieh, Chien-k'un ve Ting-ling'leri hâkimiyeti altına alı-
yor⁴⁰ Burada Ugur saydığımız kavim gene eski yazılışıyla yazıl-
mıştır. Artık bundan sonra bu üç kavim hep bir arada zikre-
dilecektir.

Ugurlar (Wu-chieh?) hakkında M.ö. 57 tarihlerine ait çok önemli
diğer bir kayıt daha vardır. Bu da Han-shu 94 B dedir :

³⁶ Karlgren, Grammata Serica, 31a n; Analytic dictionnary, 73.

³⁷ Marquart, Die Chronologie der alttürkische Inschriften, 88.

³⁸ Chronologie, 26; Bahaeddin Ögel, Apurım, Belleten, 33, s. 63. vd.

³⁹ Bu hususta bak. Bahaeddin Ögel, Apurım, aynı yer.

⁴⁰ Meşhur Çin generali Chên-t'ang 36 senesinin son baharında Chih-
chih Şanyü'yü bertaraf etmek üzere yola çıkar. Ve bu suretle Chih-chih şanyü
mağlup olur. Yukarıdaki hadise Chên-t'ang'ın seferinden evvel olmuştur. Chih-
chih şanyü Ho-han-yeh'in arazisine saldırmıştı. Hakikaten Ho-han-yeh de bu
zamanda Çin hakimiyetine girmiş bulunduğundan çok zayıf bulunuyordu. Fakat
Çin efendileri Ho-han-yeh'e oldukça fazla bir yardım yaparak Chih-chih'i mağlup
ettirdiler (De Groot, Die Hunnen, 226).

“Bu zamanda (M. ö. 56)⁴¹ Batı bölgelerindeki Ho-chieh kralı I-li Tan-ho'su ile gelerek Sağ Hsien prensinin (beylerbeyi) Wu-chia Shan-yü'sü olmak istediği (iftirasiyle) gözden düşürmek için ithamda bulundular. (Bunun üzerine) T'u-ch'i Shan-yü, Sağ Hsien kraliyle oğlunu öldürttü. Sonradan kendisinin hata ettiğini anladı ve derhal I-li Tan-ho'sunu öldürdü. Ho-chieh kralı korkarak kaçtı ve isyan etti. Kendisini Ho-chieh Shan-yü'sü ilân etti. Sağ Wu-chien (Orhon) prensi bunu işitti. Ve derhal kendini Ch'ê-li Shan-yü'sü ilân etti. Wu-chia Tu-wei' kendisini Wu-chia Shan-yü'sü ilân etti ve bu beş Shan-yü birleştiler⁴². T'u-ch'i Shan-yü ordusunu bizzat emrine aldı ve doğuda Ch'ê-li Shan-yü'ye taarruz etti. Tu-lung-ch'i de Wu-chia'ya⁴³ taarruz etti. Wu-chia ile Ch'ê-li tamamen mağlûp oldular. Ve kuzey batıya kaçtılar. Ho-chieh Shan-yü ile kuvvetlerini birleştirerek 40,000 kişi yaptılar. Ho-chieh Shan-yü ile Wu-chia Shan-yü, Shan-yü'lük ünvanından vazgeçtiler. Hepsi kuvvetlerini birleştirdiler ve Ch'ê-li Shan-yü'ye tâbi oldular. T'u-ch'i Shan-yü bunu işitti ve Sol büyük general ile Tu-wei generali 40,000 süvari ile birlikte (memleketinin) Doğu kısmının âsâyişini teminle meşgul oldu. Ho-han-yeh Shan-yü idaresine bizzat 40.000 süvarilik bir ordu alarak batıya doğru Ch'ê-li'ye taarruz etti. Ch'ê-li Shan-yü tam birmağlubiyete uğradı ve kuzey batıya kaçtı. T'u-ch'i Shan-yü bu sırada güney batıdan çekildi ve Hsi-tun'da yerleşti⁴⁴.”

Çinceden Türkçeye tercüme ettiğimiz bu çok önemli vesika Büyük Hun devletinin parçalanış ve kardeş kavgaları sıralarına aittir. Tercüme ettiğimiz bu vesikanın mahiyetini o zamanı iyi bilmiyenlerin ve hattâ hususî olarak çalışmayanların anlamaları oldukça müşküldür. Ho-han-yeh Shan-yü 58'de bir seferden döndükten sonra Ho-t'u-wu-szu'yu ki büyük kardeşidir - yeni bir

⁴¹ Ho-han-yeh Shan-yü 58 de T'u-ch'i vesairenin tayiniyle meşguldür. Kışın bu işleri yapar. Han-shu'da ertesi senenin sonbaharı deniyor ki bu, 56 nın sonbaharıdır. Mevzubahs hâdise bu zamanda oluyor. Bk. 94 A, 1 a.

⁴² Shan-yü'ler şunlardır: 1. Ho-chieh; 2. Wu-chien; 3. Ch'ê-li 4. Wu-chia; beşinci Shan-yü'yü bilmiyoruz.

⁴³ Bu adam aslen Çinlidir. Bu hususta bk. De Groot, 204,

⁴⁴ Han-shu, 94 B, 1 a - b.

mevkiye geçiriyor. Bundan sonra Ho - t'u - wu - szu, Sağ Hsien pirenisini öldürmek istiyor. İşte bu niyetten sonradır ki iki grup meydana geliyor. Birincisi Ho - han - yeh ve kardeşidir. Diğeri ise Sağ Hsien pirenisi, Tu - lung - ch'i ve Chi - chu pirenisi idi. Chi - chu pirenisini T'u - ch'i yapıyorlar ve bu zat Ao - han - yeh'i mağlûb ediyor. Vesikamızda da sık sık ismi geçen bu zat epey rol oynamıştır. Shan - yü'lük bu zata geçer.

Bu duruma göre Ch'ê - li, Orhon bölgesinde bulunuyordu ve T'u - ch'i'nin Doğu bölgesini teşkil ediyordu. Tu - lung - ch'i de Sol Ch'ia - chü idi. Bu durumda onun da Doğuda bulunması ve dolayısıyla Wu - chia'nın da Doğuda aranması lâzım gelmektedir. ⁴⁵

Chih-chih Shan-yü'nün Wu-chieh'lerle olan münasebetlerini incelerken Wu-chieh'leri belgelerin durumu icabı İli nehri civarına yerleştirmiştik. M. ö. 56 da bir İli eyaleti mevcut olduğuna göre *Wu-chieh'lerin daha kuzeyde yani Çungarya ile Semipalatinsk arasında olmaları icabeder.* Bundan başka Wu-chieh'lerin Sağ Hsien pirenisiyle uğraşması da bunu teyid eder. Zira bu prensin yeri Altay'dadır.

2 — Kuzey ve Çin Ting - ling 'leri

Yukarıda Ting-ling'lerin bir parçalanış ve dağılış devri kabulü lüzumu üzerinde durmuş ve bir çok delillerle bu görüşü müdafaa etmiştik. Batı ve Doğu Ting-ling'leri olmak üzere iki zümre meydana gelmişti. Bunları ayrı ayrı inceleme zarureti vardır. İncelemelerimizi gene Batı boylar üzerinde devam ettirecek olursak bilhassa Wei-lüeh'de Ting-ling ve komşuları hakkında çok enteresan bilgilere rastlıyabiliyoruz. Chavannes'in Fransızcaya çevirdiği bu belgenin yeniden tercümesini fazla ve lüzumsuz buluyoruz. Yalnız şunu da ilâve etmek isteriz ki Ting-ling'ler üzerinde monografi yapan müellifler bu metinden tam olarak istifade etmemişler ve hatta Chavannes'in tercümesini tamam okuma zahmetine bile katlanmamışlardır. Bunların başında herhalde Maenchen Helfen gelir ⁴⁶.

⁴⁵ Lu-lung-chi için bk. root, De G204, 208.

⁴⁶ Wei-lüeh metninden De Groot da istifade etmişse de bu bu istifade ancak metnin tercümesi suretiyle olmuştur. Yoksa tahlil ve tetkik yapmış

Wei-lüeh'e göre Ting-ling'lerin devleti Kang-chü'nün (kuzeyinde)⁴⁷ idi. 60 bin seçme askerleri vardı. (Halk) çobanlıkla geçiniyor ve sürülerini takip suretiyle yer değiştiriyorlardı. Tanınmış zerdeva kürkleri ve diğer neviden mavi-beyaz ve beyaz kürk-ler ihraç ediyorlardı. Üç devletten biri olan -ki bu devletler Chien-kun, Hu-tê, Ting-ling'dir - Chien-kun onların ortasında bulunuyordu. Hepsi An-hsi nehrinden 7000 li uzaklıkta idiler⁴⁸. Orada Hsiung-nu Shan-yü'sünün sarayı bulunuyordu. Güney tarafta Chü-shih'in⁴⁹ altı kiralığına 5000 li uzaklıktaydılar. Güney batıda bu üç devlet Zerefşan K'ang-chü hududuna 3000 li uzaklıktaydı. Batıda K'ang-chü kıralının merkezine 8000 li uzaklıktaydı⁵⁰. Metin, çok enteresan şu bilgiyi de veriyor:

değildir. bk. De Groot, Die Hunnen, O. Maenchen-Helfen metni tam okuyamamıştır. Eğer okusaydı iktibas ettiği metinden sonra Ting-ling'ler hakkında Monografi yapan bir bilgin gözünden kaçması imkânsız bilgiler vardı. Bk. Harvard Journal, of Asiatic Studies, 80.

⁴⁷ K'ang-chü Han devrinde, sonradan T'ang devrinde olduğu gibi Semerkand'la aynı değildir. Daha ziyade Sir Derya'nın güneyini ifade ediyordu. Bu husus için bk. (De Groot, Westlande, 103); K'ang-chü'nün tarifi ve bu bölgenin esaslı coğrafyası için bk. (Hirth, Über die Wolga Hunnen und Hiung-nu, S B A W, 1899, 245 vd.) Türkoloji bakımından, (Nachworte, Radloff, Die Inschriften, II, 86 n.); Bilhassa Marquart'ın Yakınşark kaynaklarıyla mukayeseli olarak yaptığı çalışmalar çok kayde değer (Untersuchungen zur Geschichte von Eran, II, 83 vd.; OZ VIII, 292; Die nicht slawischen, Ausdrücke in der bulgarischen-Fürstenliste, T'P', XI, 661). Göktürk yazıtlarındaki kayıtlara göre gene bk. Marquart, Die chronologie der Alttürkischen Inschriften. Shiratori ise bu kelimeyi Peçenek'lerin Kenger kabilesinin ismiyle birleştiriyor (A Study on Su-tê or Sogdiana, Toyo Bunko, No. 2, 84-90, Chapter I, K'ang-chü distinguis hed from Sogdiana). Toharistanla tefriki için bk. Marquart, Eranşahr, 214 vd.

⁴⁸ İkinci karakterin değiştirilmesi suretile Wei-lüeh'de kaydedilen bu nehir, fikrimize göre An-hou'dur. Han devri tarihlerinde An-hou kelimesi Orhon için kullanılmıştı (De Groot, Die Hunnen, 61, 178; A. Hermann, Die Gobi im Zeitalter der Hunnenherrschaft, Hyllningsskrift Tillägnad Sven Hedin, 140).

⁴⁹ Barköl ve Turfan bölgesile bu yerlerin kuzey bölgesini ifade eden coğrafi bir tabirdir. Bk. Hermann, Atlas, 24; bu kelime için bk. De Groot, Die Westlaude, 25-26. Mana ve mefhum için bk. Franke, Eine chinesische Tempelinschrift aus Idikutşahri bei Turfan, APAW, 1907, 30.

⁵⁰ K'ang-chü'nün merkezi meselesi oldukça karışık ve münakaşalıdır. Bk. Shiratori, A study, Toyo Bunko, II, 90; keza bk. De

"Bazıları Wu-sun'ların Batısında bulunan bu Ting-ling'leri Kuzey Ting-ling'leriye aynı sayarlar. Fakat onlar ayrı kavim olmalıdırlar. Bundan başka Hsiungnu'ların Kuzeyinde Hun-yü, Chü-shih, Ting-ling. Ko-kun, Hsin-li kırallığı da vardır. Kuzey denizinin hemen hemen güneyinde bulunan Ting-ling'lerin Wu-sun'ların batısında bulunan Ting-ling'lerle aynı olmadığı aşikârdır.,⁵¹

Wei-lüeh'in bu veciz ve modern fikirleri nedense takdirle ele alınıp gözden geçirilmemiştir. Bundan sonra Wei-lüeh'in bu kaydına dayanarak doğudaki Ting-ling'lere Kuzey Ting-ling'leri diyeceğiz.

Yaptığımız incelemeler neticesinde Wu-chieh'lerin M. e. 56 da İrtiş ve Semipalatinsk boylarında; M. e. 49 da ise İli boylarında yaşadıklarını tespit etmiştik. Wu-chieh'lerin batısında Kırgızlar bulunuyordu. Kırgızların Kuzeyinde de Ting-ling'ler vardı⁵². M. e. 49 a ait olan bu tasvire göre Kırgızlar Kazakistan bölgesinde idiler. Zira bu tarihte Wu-chieh'ler İli ve Balkaş kenarında idiler. Hermann meşhur atlasında bunları biraz daha kuzey batıya yerleştirmiştir⁵³. Wei-lüeh'in kaydı M. s. 3. asrın ortalarına aittir. İki ve hatta üç asra yakın bir zaman zarfında bu boyların batıya kaymaları normaldir. Kırgızların batılarında bulunan Chih-chih Shan-yü'ye mensup Hun'lar takriben M. e. 45 senelerinde

Groot, Westlande, 103, 107. Civardaki devlet merkezleriyle de karıştırıldığı görülür. Bu merkezlerin münakaşası için bk. S. Lévi, Notes sur les Indo-schytes JA, 1897, 119. E. Specht, Les Indo-Schytes, JA, 1897, 158 vd. Klasik kaynaklara göre A. Berthelot, L'Asie Ancienne, centrale et Sud-orientale, 1930, 191 vd.

⁵¹ Chavannes, Les pays d'Occident d'après le Wei Lio, T'P', 1905, 560.

⁵² Han-shu, 94 B, 2 b. Çin kaynakları coğrafi tariflerde batısında şu vardı, doğusunda şu vardı diye sayar. Fakat bunları hiçbir zaman muayyen bir yeri göstermek için belge olarak saymak doğru değildir. Yüzlerce kilometrelik boş veya başka boylarla iskân edilmiş bir araziye sükûtle geçebilir. Bir boya ait arazi diğer boyun kuzeyinde uzadığı gibi doğusunda da bir kısım bölgeyi kaplayabilir. Bu sebeple muhtelif yönlerden inceliyerek hudutları çizmeğe çalışmalıdır.

⁵³ Atlas of China, 27, 2; Ting-ling'leri Semipalatinsk'e yerleştirir. Hu-chieh'ler ise Çungarya güneyindedirler, Bizim incelemelerimize göre sonuncu iskân yanlış tesbit edilmiştir.

Yayık nehri boylarına ve Hazar denizi Kuzeylerine geçmişlerdi⁵⁴. Arkadan gelen daimî tazyik, onları Chih-chih'in arazisine atmıştı. İtil ve Yayık boylarındaki Hunlar ancak M. s. 300 den sonra siyaset sahnesinde görünüp 375 de Balkanlara indiklerine göre Kırgız ve Ugor grupları da üçüncü asrın ortasından evvel mevzubahs bölgelerden Hazar kenarlarına çıkamazlardı. Bu duruma göre Kırgızların batısında yani *Ting-ling'ler*, *Balkaş gölünün Kuzeylerinde oturuyorlardı*.

Herhalde *Ting-ling*'lerin Doğu hudutları Altaya kadar uzanıyordu. Ancak bu suretle Chü-shih'in Kuzeyinde olabilirler. Orhona 7000 li uzaklıkta, Chü-shih'e ise 5000 li de idiler. Bu sebeple Çungaryada da bulunamazlardı. Zira bu bölge Chü-shih'e 5000 li uzaklıkta değildi. En yakın oldukları yer K'ang-chü hudutlarıdır. Buraya 3000 li mesafede idiler.

San-kuo-wei-chi'nin Kuzey *Ting-ling*'leri diye bahsettiği *Ting-ling*'lere Çin'in Kuzey kısımlarında büyük rol oynamış olan boyları da katacağız. Bunlara ayrıca Batı *Ting-ling*'leri diye bir ad takmayı fazla buluyoruz. Bu zamanda kuzeyde ve Baykal kenarlarında *Ting-ling*'lerin bulunup bulunmadığından haberimiz yoktur. Bu sebeple Batı grubu diye üçüncü bir grup meydana çıkarmak doğru olmayacaktır.

Çin'in Kuzey kısımlarında rol oynayan *Ting-ling*'ler hakkında Maenchen-Helfen biraz çalışmış ve bir miktar malzeme bulmuştur. Fakat mevzubahs bilginin malzemesi tam değil ve oldukça noksandır. Sayın Prof. W. EBERHARD bu boy hakkındaki not ve fiş muhtevalarını vermek lutfunda bulundular. Bu iki malzeme birbirini tamamlamaktadır. Genel duruma bakarak ve büyük siyasî olayları da ihmal etmiyerek bu boyların tarihini yeniden yazmak bize düşmektedir. Bu sebeple bizim rolümüz nihayet bir sentez yapmadan ileriye geçmiyecektir.

Maenchen-Helfen'de bulunmayan ve Çin'in Kuzeyindeki *Ting-ling* boylarına ait bilgiler Hou Han-shu'dadır. Kuzey Hsiung-nu'lardan bahsedilirken Hsien-pi ve *Ting-ling*'leri ür-

⁵⁴ Hunların Avrupa'ya geçiş tarihleri için bk. Hirth, Ueber Wolga-Hunnen und Hiung-nu, Sitz. d. Bayerisch. Akad., 1900, 245. Bundan başka birçok tarihsel ve kültürel etüdler de vardır. Şimdilik ana eser olarak Hirth'inki başıdır.

küttüklerinden bahsederler⁵⁵. M. s. 150 de Hsiung-nu'ları bir nevi hakimiyetlerine alan Hsien-pi'ler daha evvel Jao-lo suyu kenarlarında idiler⁵⁶. Bununla beraber bu kaydın Kuzey Ting-ling'lerine ait olabileceğine çok ihtimal vermiyoruz. Zira bu sırada Kuzey Hunlarının Batısında Ting-ling'ler, Doğusunda ise Hsien-pi'ler bulunuyordu. Ting-ling'ler, Wang Mang zamanında Çine geliyorlar ve general Yen Yü onları Tai-chün'e yerleştiriyor⁵⁷.

Kuzey Şansi ve Güney Cahar bölgesinde uzun zaman kaldılar. Ting-ling'lerin nerelerde oturduklarını tespit edebiliyoruz.

Pao-ting civarındaki Chun-shan'da oturan Ti La⁵⁸ isimli bir Ting-ling, Shih-lo'ya isyan ediyor. Çünkü bu sırada Lo'nun arazisindeki bütün mahsul çekirge tarafından tahrip edilmiş ve kıtlık başlamıştı. Buna rağmen Lo süvarilerle taarruz ederek kız ve kadınlarını tutsak olarak alıyor⁵⁹.

M. s. 232 de Êrh-chan isimli bir Ting-ling⁶⁰ Hsien-pi'lerle birlikte Çin sarayına geliyor ve imparatora atlar takdim ediyor⁶¹.

Hsien-pi şeflerinden Mu-jung Chün ile müttefik idiler⁶². Bununla beraber Ting-ling ve Töles'lerin M-ujung arazisini istilâ ettiklerinden bahsedilir⁶³. Malûm olduğu üzere Fu-chien isimli Tibetli Şef uzun mücadeleler neticesinde Mu-jung'ları mağlup etmişti⁶⁴. Ting-ling'lerin Ti-pin adlı şefi Fu-chien'e tabi oluyor. Fu-chien de onu T'ien-chin'in kuzey batısında Hsin-

⁵⁵ Hou Han-shu, 119, 5 b.

⁵⁶ Hou Han-shu, 268, 110 b c, keza bk. Hermann, Atlas 22-23.

⁵⁷ Bu hadiseler için bk. Hou Han-shu, 120, 2 a; H. H. Stange, Die Monographie über Wang Mang, 272, 274 vs.

⁵⁸ Bu şefin isminden Maenchen-Helfen bahsetmemiştir: s. 84; Chin-shu. 104: 1357 a. ayrıca bir de Ti Liao vardır ki bu zat Chin sülâlesine müthiş bir taarruzda bulunmuştu. Kendisi Ting-ling'di, Bu iki şahıs birbirine karıştırılmamalıdır (Chin-shu, 74: 1275 c).

⁵⁹ Bu tutsakların taarruz ve harple alındığını zannetmiyoruz. Her halde Ting-ling'lerin karargâhta bulunmalarından istifade edilmiştir.

⁶⁰ San-kuo-Wei-chih, 3, 3 b.

⁶¹ Bu zatın hangi Ting-ling'lere mensup olduğunu bilmiyoruz. Yalnız Hsien-pi'lerle geldiğine göre batılı olmasa gerektir. Bu mesele şüphelidir.

⁶² Bu şahıs için bk. Franke, Geschichte, II, 78; III, 248.

⁶³ Chin-shu, 110: 1368.

⁶⁴ Bu zat için bk. Franke, Aynı eser, II, 80 vd.

an'a yerleştiriyor⁶⁵. Ch'in devletinin yıkılmasıyla Lo-yang'daki Ting-ling'ler şefleri Ti-Pin idaresinde isyan ettiler. Mujung Ch'ui ile birleşerek Chin ordusunu mağlup ettiler. Ti-pin kendini Ho-nan kralı ilân etti. Bilâhere Mujung'ların da kafa tutması üzerine Ch'ui tarafından öldürüldü. 392 de Ti-pin'in oğlu Ti Shao Ch'ui tarafından mağlup edildi⁶⁶. Ting-ling'lerin içinde Çinli kaçaklar vardır⁶⁷. Maenchen-Helfen'in Toba devrine ait malzemesi hemen hemen hiç denecek derecededir. Esasen diğer malzemenin de Wang Jih-wei'in etüdünden çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Prof. Eberhard'ın notları bu boşluğu doldurmaktadır. 397⁶⁸ ve 399⁶⁹ da olmak üzere Toba devrinin başlangıcından sonra Liu Yü ile birleştirdikleri görülür⁷⁰. 447 de 3000 kadar Ting-ling ailesinin Anchou'dan kaldırılarak hükümet merkezine yerleştirildiklerini biliyoruz⁷¹. 451 e ait bir kayıтта T'ai-wu An-hui'deki Hsü-i'yi elde ettikten sonra Ting-ling'lerden ne kadar çok katledilse o derecede memnun olacağını izharla bu suretle Chung-shan'daki Chao eyaletini⁷² haydutlardan kurtaracağını söyledi⁷³.

⁶⁵ Chin-shu, 113: 1374 a: aynı zat için bk. 114: 13-76 a; Ti-pin kelimesini Toba kabilesi Tou-pin ile birleştirenler vardır (Maenchen-Helfen, 86).

⁶⁶ Bu zat için bk. Franke, Geschichte, II, 102; 376 senelerinde yaşamış olan diğer bir Ti-chao'nun sarayında ise bir harem bulduğu da kaydedilmektedir (Shou-shen-Hou-chi, 9, 1a).

⁶⁷ Chin-shu, 124: 1394 c.

⁶⁸ Wei-shu, 2: 1906 b.

⁶⁹ Wei-shu, 2: 1907 a.

⁷⁰ Liu Yü için bk. Franke, Geschichte, III, 271; bu hâdise için bk. Wei-shu, 3: 1908 d.

⁷¹ Wei-shu, 4 b: 1913 a.

⁷² Ho-peï'nin batısındaki Chao-hsien'dir. Ting-ling neslinden gelenlerin hemen ekserisinin isimlerinin başında Ti vardır. Prof. Eberhard'ın lütfettiği notlarda şunlar vardır: Ti Tu, Ti Ch'iao, Ti Chiu, Ti Mêng-ch'iao, Ti Min vs. Liao-tung'da Ting-ling Wei isimli bir şahıs rastlamaktayız (Shou-shen Hou-chi, I, 1a). Prof. Eberhard'a göre bu, Ting Ling-wei şeklinde de olabilir. Çünkü bu sıralarda Liao-tung'da Ting soyadı çok revaçta idi.

⁷³ Bk. Maenchen Helfen, 85.

400 ile 450 arasında sık sık isyanların baş gösterdiğini görüyoruz. Muhtelif şehirlerinde yerleşmiş bulunan Ting-ling'ler isyan ediyorlardı ⁷⁴. Bu şehirlerin hemen hepsi Şansî'dedir.

Kansu da bile Ting-ling'lere raslamaktayız ⁷⁵. Sung sülâlesi zamanında da Ting-ling'lerin bazı rollerine şahit olabiliyoruz. Fakat bizim konumuz için enterasan ve alâka çekici vasfını kaybettiğinden artık fazla bilgi vermeği lüzumsuz buluyoruz. Esasen muahhar Ting-ling'ler Mao-tun devrindeki hususiyetlerinden çok uzaklaşmış ve bizim Töles gruplarile de ilgileri kalmamıştı.

Netice olarak diyebiliriz ki Töles gruplarının bir kolu olan *Ting-ling'ler, hsiung-nu'larla birlikte çine girmişler ve uzun zaman varlıklarını koruyabilmişlerdi.*

B — Kao-ch'ê'ler

Etüdümüzün başlangıcında Ting-ling'leri incelemiş ve bu boyların mahiyet ve tarihini devre devre görmüştük. Aynı boyların tarihi, bir zaman sonra Kao-ch'ê ismiyle Çin tarihlerinde anlatılmağa başlanmaktadır. Daha sonra aynı oymak grupları Töles adile adlandırılacaktır. Zaten Wei-shu 91 ve Pei-shih 98 bu hususta sarîh bilgi vermektedirler:

"Kao-ch'ê'ler eski Kırmızı Ti'lerin neslinden, ⁷⁶ geri kalan kısımlarındandırlar. Onların ilk adları Ti-li ⁷⁷ idi. Kuzey bölgelerde (iken adları) Ch'ih-lo idi ⁷⁸. Bütün Çinliler onları Kao-

⁷⁴ Bk. Wei-shu, 5: 1914 b; 33: 1979 a vs.

⁷⁵ Chin-shu, 87: 1308 c; San-kuo Wei-chih, 15, 16 a. Şanside oturdukları şehirler Wei-shu'nun şu bentlerindedir: Ching; 5: 1914 b; Chao-hsün: 26: 1965 d; Mi-Chou ve Wên-chou: 29: 1970 c; Ting-chou: 30: 1973 d; Hsi-shan: 51: 2013 d vs.

⁷⁶ İsadan önce onuncu asırdan sonra meydana çıkan bu boyadları kuzeydeki bir kısım Türk kitlelerine toptan verilen bir isimdi. Chou devrinde sık sık Çin'e taarruz ederler; meselâ: Ch'un-ch'iu, Hsüan, 16.

Kırmızılık onun, cihetine göre verilmiş bir zyklus tabiridir. Nitekim beyaz Ti'lere de rastlamaktayız (Ch'un-ch'iu, 8). Bu Ti'lerin Çine çoğu zaman galebe çaldıkları da olurdu (Tso-chua'n Hsüan, 6).;Bu tasnifler, etnik bakımdan üzerinde iyi çalışılmadıkça bize faydalı olmaktan uzaktır. Bk. Çin'in Şimal komşuları, s. 117 vd.

⁷⁷ Ting-ling sözünün bir ayrı varyantıdır.

⁷⁸ Töles sözünün bir varyantıdır.

ch'ê veya Ting-ling sayarlar. Onlar, Hsiung-nu'larla aşağı yukarı aynıdır. Fakat zamanla küçük farklar meydana geldi. Onların atası Hsiung-nu'ların yeğeni idi,⁷⁹.

Bu belge, bizim başlangıçtan beri ispata çalışageldiğimiz iddialarımızı teyit etmektedir. Ting-ling veya Töles grubu Hun grubundan ayrı idi. Aynı ayrılığa Göktürklerle Uygurlar arasında da rastlıyoruz. Çağatay lehçeleriyle Oğuz lehçelerinin arasındaki farklar nereden geliyor? İşte bu iki grubun derin olarak tetkiki bize bu problemlerin de aydınlanmasına imkân verecektir. Burada yeğenden ziyade "damat," kelimesini kullanmak daha yerindedir. Wei-shu devamla şöyle diyor:

"Bu ırkın aileleri şunlardır: Ti, Piao-ho, Hu-lü, Chieh-pi, Hu-ku, I-ch'i-chih'dir,".

Kaynaklarımız Kao-ch'ê'lerin o zamanki iktisadî ve içtimaiî durumunu şöyle anlatıyorlar:

"Onlar, beğendikleri su kenarlarında ve meralarda dolaşırlar. Elbiseleri deridir. Et yerler. Sığır ve koyun gibi hayvanları Juan-juan'larınkilerle aynıdır. Yalnız arabaları yüksek ve tekerlekleri büyüktür.

Bunlardan çoğu göçerek Lu-hun denizinin Kuzey-batısına 109'dan fazla li uzaklıkta bulunan bir yere geldiler. Kabileleri kuvvetli ve çoktu. Juan-juan'larla daimi olarak düşmanlık güttüler. Bundan başka Çin⁸⁰ devletinde daimî olarak haydutluk ettiler⁸¹,

Yukardaki belgeden öğrendiğimize göre Wei yani Toba devrinden evvel Kao-ch'ê'ler Lu-hun denizi kenarlarında oturuyorlardı. Lu-hun kelimesinin Lukçun'la aynı olabileceğini ümit ediyorum. Lukçun kelimesi Han devrinde de geçmektedir⁸². Kao-ch'ang 640 dan sonra bu adla anılmıştır⁸³. Bugünkü Turfanın yanında. Marco Polonun Çin edisyonu Cing'in ile aynı yer olduğunu söylüyor⁸⁴. Kao-ch'ê'ler da esas itibari-

⁷⁹ Wei-shu, 91. 2131 a; Pei-shih, 98, 3027 a.

⁸⁰ Pei-shih'de Wei yani Toba devletinde denmektedir.

⁸¹ Wei-shu, aynı yer, 2131 b; Pei-shih, 3047 b.

⁸² Han devrindeki Lukçun için bk. De Groot, Westland, 170.

⁸³ Chavannes, Documents, 310.

⁸⁴ Charignon, Livre de Marco Polo, 1, 144. Ta-la kelimesini de Töles'le birleştirmektedir ki bu ayniyetin doğruluğuna pek inanmıyorum. Bk. aynı eser, 1, 145.

le Kao - ch'ang civarlarında rol oynuyordu. Kao - ch'ê grubu esas itibarile göçebe olduklarından muayyen bir yer tespiti imkânsızdır. Bununla beraber şunu da söyleyebiliriz ki Kao - ch'ang, bir nevi Juan - juan'larla Kao - ch'ê'lar arasında hudut şehirligi yapmıştır. İki nüfuz daima burada çarpışmıştır. Kao - ch'ang bu günkü Turfan demektir.

1 — İlk haberler

Onlar hakkında ilk tarihî kayıtlar şöyledir :

"T'ai-tsu onlara bizzat raarruz etti⁸⁵. Ve bütün kabilelerini büyük bir bozguna uğrattı. Bundan sonra T'ai-tsu tekrar Jo-lo suyunun batısına geçti⁸⁶ ve Lu-hun denizine kadar ilerledi. Arabadan inerek hafif süvari ile kuzey batıya geçip 100 li'den fazla yürüdü. Taaruz etti ve onları mağlup etti. İnsan, at, sığır, keçi olarak 200 binden fazla yağmada bulundu. Onların geri kalan halklarını da Kurt dağında cezalandırdı⁸⁶. (Hepsini) büyük bir mağlûbiyete uğrattı. İmparator buraları gezerek şerefliendirdi. Doğu ve batı yollarını ayrı ayrı takip etmelerini generallerine emretti. T'ai-tsu da altı orduyu bizzat hareket ettirerek orta yoldan gitti.

"100'den fazla li uzaklıkta bulunan bir yere geldiler. Kabileleri kuvvetli ve çoktu. Juan - juan'larla daimî olarak düşmanlık güttüler. Bundan başka (Çin) devletinde daimî olarak haydutluk ettiler.

"T'ai-tsu onlara bizzat taarruz etti. Ve bütün kabilelerini büyük bir bozguna uğrattı. Bundan sonra T'ai-tsu tekrar Jo-lo suyunun batısına geçti. Lu-hun denizine kadar ilerledi. Arabadan inip hafif süvari ile kuzey batıya geçip 100 li den fazla yürüdü. Taarruz ederek onları mağlup etti. İnsan, at, sığır, keçiden 200 binden fazlayı yağma etti. Onların geri kalan haklarını da kurt

⁸⁵ Wei-shu'da Wei Tao-wu denmektedir.

⁸⁶ Jo-shuei Çinlilerin meşhur Shu-ching'inde geçmektedir. (Yükung, Mémoires Historique I, 13, n. 4, Legge, Chinese classics, III, 132-133). Bu su T'ang devrinde So-i suyu ile aynıdır. Bu su Baktiryan civarında veya Udyanadır (Chavannes, Documents, 150). Tabiidir ki metnimizde geçenle bunun arasında bir münasebet yoktur. Bu zamanda T'o-pa devleti Tun-huang'a kadar uzanıyordu.

dağında cezalandırdı⁸⁷. Onları büyük bir mağlûbiyete uğrattı. İmparator buraları gezerek şereflendirdi. Doğu ve batı yollarını ayrı ayrı takip etmelerini generallerine emretti. T'ai-tsu da bizzat altı orduyu hareket ettirerek orta yoldan gitti. Chia o- jan suyunun⁸⁸ batısında bulunan onların kabilelerini çabucak hırpaladı⁸⁹. Bütün ordular aynı zamanda bulut gibi birleştiler. Onların ayrı halkalardan müteşekkil⁹⁰ 30'dan fazla birliğini mağlûp ettiler. Ayrıca Wei prensi İ de generalleri idaresine alıp kuzey batıya doğru giderek Gobi çölünün (içine) binden fazla Li girdi⁹¹. Geriye kalan ve dağılmış olan yedi kabileyi yeniden mağlûp etti. Kao-ch'ê'lar bundan sonra çok ürktüler. Bütün oymaklar korku içinde titremekte idiler. T'ai-tsu Niu- chua n'ın güneyinde bir av şenliği tertip ettiği zaman, Kao-ch'ê'leri çevirme yapan süvariler olarak kullandı. süvariler ilerlediler ve çevresi 700 li den fazla olan bir çenber yaptılar. Muhtelif cins hayvanlar bunun ortasında kaldılar. P'ing- ch'êng'e kadar sürdüler. (Bu muvaffakiyet üzerine T'ai-tsu) Kao- ch'ê'lerin halkı için bir geyik bahçesi yaptırdı. (Bu bahçe) güneyde T'ui-yin'i takip ederek; kuzeyde: Çin duvarından biraz uzakta Doğuda: Tai-têng'i içine alır. Batı dağlarına gider. Kısa bir zaman sonra Kao-ch'ê'lardan Chih-li-ho⁹², Mo- fu Ts'ih- Li- chien de bizzat 900 den fazla birliği⁹³ sevk ederek Çin hakimiyetine girdi.

⁸⁷ Bu dağın yerini tespit edemedik. Fikrimize göre bu adın Türk aslından geldiği muhakkaktır.

⁸⁸ Chia o- Jan suyunun yerini tespit çok [müskül bir şeydir Metindeki yazılışında biraz ayrılık bulunmasına rağmen Chia o- ho ile bir yakınlığı bulunacağını ümit etmekteyim. Esasen Chia o- ho, T'ang devrinde Kao- ch' ang'ın merkezî idi. Bu sebeple Kao- ch'ê'larla ilgisi bulunabilir.

⁸⁹ Bu kelime biraz argoya kaçıyorsa da daha münasibini bulamadığımızdan şimdilik bununla iktifa ettik.

⁹⁰ «Muhtelif kabileler» demek istiyor.

⁹¹ Bu Çince kelime «geçmek» karşılığıdır. Biz burada girdi kelimesiyle tercümeyle daha münasip gördük.

⁹² Ho'nun esas kelimeden ayrı olup olmadığını tespit biraz güçtür, Karabalgasun kitabesinde bu gibi kelimeler al p karşılığı olarak kullanılıyorsa da burada hiç bir şey söylemeyeceğiz. Mo- fu ise sonraki Türk-Uygur ünvanlarından Ba ga'dır. Eski telâffuzuna gelince birinci karakter Ma k'dır. (Karlgren, Grammata Serica, 638), ikinci karakter ga'dır (aynı eser, 342). Bu durumda Ma k ga, Ba g ga olur ki bizim Türk ünvanıyla ayniyeti ispat edilmiş olur.

⁹³ Bir nevi Çin ölçüsüdür.

Ts'ih-li-chien, kuvveti yaya olan general ve Szu-ma Tsan-chün (yani askeri müfettiş, tayin edildi. vs.,

2 — Chieh-pi oymağı

Göktürk devrinde oynadıkları büyük rollerini göreceğimiz bu kabile T'o-pa devletinde de görülür. Ve bir nevi T'o-pa oymağı olarak sayılmıştır. Wei-shu ve Pei-shih'in Kao-ch'ê bahisleri başlangıçta dağınık olarak nüfuzu fazla olan boylardan bahseder. Bundan sonra devlet denecek siyasi boy birliklerine geçer. Ts'ih-li-chien'in faaliyetinden sonra Chieh-pi'lerin rolünü şöyle hülâsa eder:

“Bundan sonra Kao-ch'ê'lerden Chieh-pi Mo-fu Fan-tou-chien yeniden kendi kabilelerinden 30 dan fazla birliği sevk ederek geldi ve Çin hakimiyetine girdi. Uzaklara kuvvet gönderen general ünvanını aldı. Ve (ayrıca) Szu-ma Tsan-chün de tayin edildi. İmparator onlara maaş ve yiyecek de verdi,”⁹⁴.

Bu metnin değeri T'o-pa ve Kao-ch'ê kabilelerini mukayese ederken kendini göstermişti. Bu asırdaki Türk oymaklarının şefleri isim ve ünvanlarının başına oymak isimlerini de ilâve ediyorlardı. Mo-fu daha sonraki Baga ünvanının müteradifidir. Bahsedilen Çin hakimiyeti Toba devletinden başka bir şey değildir. Demek ki bu oymak bu zamanda Toba hakimiyetine giriyor.

3 — Hu-lü oymağı

Kaynaklarımız Chieh-pi kabilesinden sonra Hu-lü oymağına geçmekte ve şöyle demektedir :

“Juan-juan'ların şefi Shê-lun mağlup edildikten sonra boylarını ve diğer birliklerini toplayarak gobinin kuzeyine gitti. Hu-lü oymağı şefi Pei-ho-li onlara acıdı ve şöyle dedi :

— Shê-lun'nun yeniden topladığı askerler aciz ve atları da azdır. Onun işine bakmak şimdi kolaydır.

“Halkını seferber ederek gizlice onların memleketine ve boylarının arasına bir giriş yaptılar. Kao-ch'ê'lar⁹⁵, bu kolay zaferi görerek körleştiler. Başlarına gelecek felâketi düşünmediler. On-

⁹⁴ Pei-shih, 98 = 3047 b; Wei-shu, 103: 3132.

⁹⁵ Wei-shu, 91: 2131-2.

ların çadırlarını ve evlerini dağıttılar. Karıları ve kızlarla evlenerek rahat bir uykuya daldılar. Ve uyanmak (hatırlarına bile) gelmedi. Shê-lun yüksek bir yere çıktı. Bu vaziyeti gördü. Kaçan ve dağılan tebaasını çağırarak topladı. Ve bu suretle 1000 kişi kadar elde etti. Sabah olunca baskınla onların hepsini öldürdü. Kaçan ve kurtulabilenler onda iki ile onda üçtü. Bu vaziyetten sonra Pei-ho-li gelerek çine (Tobalara) teslim oldu. Ona Mêng-tu kontluğu aselet ünvanı olarak verildi.

“Pei-ho-li şahsen dürüst ve kahraman bir (insandı). Teberiler olarak harp hatlarına girdiği zaman bütün insanlardan bambaşka bir (hususiyet gösterirmiş). Ağlıyan çocukları korkutmak için “— Pei-ho-li geliyor,, derlermiş. Ve çocuk derhal susarmış. Bekâr kızlar şarkı söyledikleri zaman söyle derlermiş:

“İyi bir koca arıyorsanız, (aradığımız) Pei-ho-li gibi olsun,,

“Saadet ve felâketin gelip gelmeyeceğini doğru olarak söylemiş. Halk üzerine bu kadar büyük bir tasir bırakmış. Ve “elli fal çubuğunu,, çok iyi kullanmış. Bundan dolayı Çin sarayında büyük bir itibar kazandı. Hediye olarak kendisine yeniden değerli eşyalar verildi. Ve kendisinin küçük oğlu olan Ho-tang'ın saray hizmetine girmesi için müsaade edildi.

“Pei-ho-li ölünce T'ai-tsu buna çok müteessir oldu. Cenazesinin Çin töreniyle defnedilmesini ve posthume isminin de Ch'ung-chuang (yani sadık ve kuvvetli) kiral olmasını emretti „.

Belgenin son kısımları o kadar büyük bir önemi haiz değildir. Yalnız bir hakikat varsa o da Pei-ho-li'nin çok kudretli ve akıllı bir şef oluşudur. Oymağıyla birlikte Tobalara iltica ediyor. Topalar, iltica eden oymakları Ortaasyadaki Türk oymak sistemine göre tanzim ediyorlar.

Diğer önemli bir problem de Juan-juan'larla bunların münasebet derecesi idi. Wei-shu'nun Juan-juan'lar hakkındaki bahsinde şöyle deniyor:

“T'êng-kuo saltanat devresinin (386-396) ortasında (Juan-juan'lar) cezalandırıldılar. Juan-juan'lar boylarını alarak kaçtılar .... Wên-ho-ti'nin oğlu Ko-to-kan'ın büyük kardeşi Chieh-kuai, Shê-lun Hu-Lü vs. birkaç yüz kişi bü-

tün kılanlarıyla birlikie esir edildi. Bunlar taksim edilerek diğer bütün T'o - pa boylarına eş olarak verildi .....”⁹⁶.

Bu metinde geçen Hu - lü kabilesinin Shê-lun'la ilgisi ne olabilir? Benim kanaatıma göre Hu - lü kabilesi başlangıçta Shê-lun'un emri altındaydı. Daha doğrusu Hu - lü kabilesi zea- met olarak Shê-lun'a verilmişti. Bu bir faraziyeden ibarettir. Bunu gittikçe takviye etmeğe çalışacağız. Shê-lun'un mücadelelerinde Hu-lü oymağına dayandığı olayını da biliyoruz. Nitekim şu belge bu hususu biraz açıklamaktadır :

“(T'êng-kuo saltanat devresinin) dokuzuncu senesinde (M. s. 395) Ko-t'o - kan'la birlikte Shê-lun oymakları halkını idarelerine alarak babalarını terkettiler. Ve batıya gittiler. Chang - sun Fei hafif süvari ile onları takip etti. Shang-chün⁹⁷ Pa - na dağına geldi. Ve Ko-t'o - kan'ın başını kesti. Teb'asını tamamen yok etti. Shê-lun'la birlikte birkaç yüz kişi P'i - ho - pa'nın yanına kaçtı. P'i - ho - pa, onları güney hududuna yerleştirdi. Kendi başkentine⁹⁸ 500 li uzaktadır. Kendi dört oğluna onları kontrol etmek için emir verdi. Bunun üzerine Shê - lun taraftarlarını topladı. P'i - ho - pa ile dört oğlunu yakalattı. İsyân (bayrağını) çekip P'i - ho - pa'nın bütün oğullarını geri kalan halklarıyla birlikte yakalattı. O yeri terkederek başka bir yere gitti. *Kao - ch'ê Hu - lü kabilesine dayandı. Shê - lun zalim ve kurnaz bir adamdı ve otoritesi çok kuvvetliydi ....*”⁹⁹.

Sonradan düşmanlığa kalbolan bu dayanma nereden geliyor? İşte en mühim problemlerden birisi. Kao-ch'ê'ların tarihinin aydınlanmasında birinci derecede rol oynayan diğer kaynağımız da Wei - shu'nun Juan-juan bahsidir. Shê-lun'un, Kao-ch'ê'leri hâkimiyet altına nasıl aldığını şöyle anlatıyor :

“T'ai-tsu, Ts'ai-kuan generali Ho-t'u'yu Ch'u-fu Su-ku-yen'in kabilelerine taarruz etmesi için gönderdi. Shê-lun, Su-ku-yen'e yardım etmeleri için süvarilerini gönderdi. (Ho)-t'u onların bu taarruzuna karşı gelerek (hepsini) mağlup etti. Shê-lun uzaklaştı ve çölün kuzeyine kaçtı. Kao - ch'ê'lere

⁹⁶ Wei - shu, 91: 2129 d-2139 a.

⁹⁷ Bu günkü Ortostadır.

⁹⁸ Bu başkentin nerede bulunduğunu bilemiyoruz; yalnız Altay veya Orhon üzerinde olduğunu tahmin ediyoruz.

⁹⁹ Pei - shih, 91: 3044 d.

taarruz ederek onların memleketinin derinliklerine girdi. Ve bütün oymakları birleştirdi. Bu suretle onun korkunç kuvveti (tam manasile) olgunlaşmıştı. Kuzeye gitti ve Jo-lo suyuna vasil oldu. Yeni bir ordu nizamı kurdu...¹⁰⁰.

Bu olayların hepsi T'ai-tsu zamanındadır. Herhalde bu hareket hemen hemen bütün Kao-ch'ê oymaklarına şamildi.

4 — Uygur Oymağı

Biz bu etüdümüzde Yüan-ho adlı Kao-chê oymağını Uygur boyu olarak kabul ediyoruz. Çünkü karakterlerin yazılış ve okunuşu bu birleştirmeyi hemen hemen % 85 kat'ileştirmektedir. Bu oymağın ismi on iki Kao-ch'ê oymağı arasında geçmemektedir. Yalnız General I-wei'in seferi dolayısıyla bahsedilir. Ve Wu-pin oymağı ile beraberdirler. Metin şöyledir:

"Bundan sonra¹⁰¹ general I-wei 20 bin süvariye kuzeye sevk ederek Kao-ch'ê'ların geri kalan boylarından Yüan-ho ve Wu-pin'lere taarruz etti. Ve onları parçaladı. Fakat Kao-cn'ê'lar çok kaba ve vahşi bir ırk oldukları için itaat altına alınmazlardı. Bundan dolayı muhtelif yeni kabileler teşkil edildi."¹⁰²

Burada oymakların parçalanmasından ve yeni oymakların teşekkülünden de bahsedilmektedir ki bu, Orta Asya Türk soysal bünyesinin esaslarını teşkil eder. Unagan Bogol vs. denen bu kabile iktanın en güzel numunelerini Cengiz devrinde görmekteyiz.

5 — Juan-juan'larla münasebetleri

M. s, 410'dan sonra Hu-lu adlı bir Juan-juan şefi de kaynaklarda geçmektedir. Ve bu zat Shê-lun'un küçük kardeşi idi. Shê-lun'un ölümüyle 411'de tahta çıktı. Ve Ho-ku-kai ünvanını aldı. Bu adamın hususî ismi niçin Hu-lü idi? Bunu Hu-lü oymağını incelerken izah etmiştik. Bu zatın büyük kardeşinin de isminin sonunda bir Hu-lü eki vardı.

Juan-juan'lar bahsinde, 413'den sonra Juan-juan'larla Kao-ch'ê'lar arasında geçen münasebetler kaydedilmektedir.

"Evvelce Kao-ch'ê'lardan Ch'ih-lo-hou, kendi başkalarına isyan etmişti. Shê-lun'a refakat ederek (Kao-ch'ê'lerin) bü-

¹⁰⁰ Pei-shih, 91: 3044 d.

¹⁰¹ Yani Pei-ho-li'nin ölümünden sonra.

¹⁰² Wei-shu, 103: 2132 a; Pei-shih, 98: 3047 b.

tün kabilelerini mağlûp etti. Shê-lun ona bir lutuf olarak (Kao-ch'ê'ların) başkanlığını verdi, Pu-lu-ch'ên, Shê-lun'un oğlu Shê-pa ile birlikte Ch'ih-lo-hou'un evine gidip, küçük karısıyla gayrı meşru münasebette bulundular. Ch'ih-lo-hou'un karısı, Pu-lu-ch'ên'e kocasının Ta-tan'ı (Juan-juan) tahtına çıkarmak istediğini söyledi. Ta-tan'ın itimat alâmeti olarak altın at dizgini gönderdiğini de anlattı. Pu-lu-ch'ên bunu işitince geri döndü ve emrine 8000 süvari aldı. ¹⁰³ Ve Ch'ih-lo-houyu kuşattı. Ch'ih-lo-ho bütün eşyasını yaktı ve kendisini de bıçakla öldürdü. Pu-lu-ch'ên gizlice Ta-tan'a da bir pusu kurdu. Ta-tan ordusunu seferber ederek Pu-lu-ch'ên ve Shê-pa'yı yakalattı ve iple boğdurttu, ¹⁰⁴.

Juan-Juan'ların hâkimiyeti altına giren Kao-ch'ê şefinin âkibeti de böyle oluyor.

Pei-shih'in Shih-tsu, Wei-shu'nun T'ai-wu dediği imparatorun icraatı dolayısıyla kao-ch'ê'ler mevzubahs edilmektedir :

"Bundan sonra Shih-tsu (424 - 452), Juan-juan'lara taarruz ederek onları mağlup etti. Fakat geriye döndüğü zaman Kao-ch'ê'ların doğu oymakları I-ni-po isimli yerde bulunanların nüfusunun ve hayvanlarının çok olduğunu ve kendi ordusundan 1000 li'den fazla uzakta bulunduğunu haber aldı. Sol P'u-i generali Anyüan vs. yi onları cezalandırması için gönderecekti. Fakat Szu-t'u, Chang-sun Han, Shang-shu Ling ve Liu Ch'ivs. (tehlikeden dolayı) Shih-tsu'yu ikaz ettiler. Shih-tsu onları dinlemedi. Yüan vs. yi gönderdi. Yeniden Çin hâkimiyetine giren Kao-ch'ê'ları birleştirerek seferber etti. On bin süvari topladı. I-ni-po'ya kadar geldiler. Kao-ch'ê'lar Çin ordusunu görünce hemen teslim oldular. Teslim olanlar bir kaç yüz bin birliği geçiyordu. Elde edilen at, sığır ve koyunları da bir milyondan fazlaydı. Bunların hepsini sevk ederek çölün 1000 li güneyindeki bir yere yerleştirdi. Kao-ch'ê'ler su ve mer'aları takip ederek hayvanlarını otlattıklarından (ve harp olmadığından) rahat ettiler. Bir kaç sene sonra yavaş yavaş hububat yemeği öğrendiler ve her sene muntazaman gelerek haraç taktiminde bulun-

¹⁰³ Pu-lu-ch'ên, Hu-lü'nün büyük kardeşinin oğludur.

¹⁰⁴ Pei-shih, 98: 3044 d - 3045 a.

dular. Memleketlerinde atlardan başka sığır ve koyunlar da ucuzladı. Keçe ve deri (stokları) çoğaldı.¹⁰⁵

İ-ni-po'nun neresi olduğunu tesbit edemedik. Bu belgedeki enteresan kayıtlardan birisi de "Doğu Oymakları," diye bir tâbirin geçmesidir. Esasen Kao-ch'ê oymaklarının bir kısmının İli boylarında, hatta Sirderya'ya kadar uzadıklarını biliyoruz. Bu sebeple böyle bir tasnifin bugün için bile lüzumlu oluşu belgenin sıhhatini teyid eder. Bu guruplar herhalde Turfan'ın güney ovalarındaki boylardır. Yoksa Toba devletinin hâkimiyeti hiçbir zaman İ-li boylarına veya Tarbagatay'a kadar uzamadı. Fakat Çin kumandanlarının Ko-ch'ê'lara karşı çekingen davranması ve insan sayısının da bir kaç yüz bin birlik olması, bu Türk gruplarının ne derece kuvvetli olduklarına delildir. Bir kaç yüz bin birlik taş çatlarsa 500.000 den aşağı değildir. Derhal teslim oldular tabiri de biraz şüphelidir. Çin kaynaklarının üslubundan anlıyanlar bilirler ki bir devlet Çine hediye gönderdi mi derhal Çin lisanında onun adı "haraç," olur. Kendilerinin mukabil hediyesi lutuf ve hediyedir. Buradaki teslim oluş tabiri Çin zihniyeti dir. Bütün dünya Çine tâbidir.

428 e ait kayıtlarda Avar devletile¹⁰⁶ Kao-ch'ê'lerin mü-nasebetleri hakkında bazı bilgiler elde edebiliyoruz.

"Shên-chia saltanat devresinin ilk senesinde (M. s. 428), sekizinci ayda Ta-tan, onbinden fazla süvariye oğlunun idaresine vererek gönderdi. Çinin sınır halklarını soydurttu ve öldürttü, kaçtı. (Çinliler) tabi memleketlerden Ko-ch'ê'ları göndererek Juan-juan'ara taarruz ettirdiler ve onları mağlûp ettiler. Kuang-ning geri dönerek onları takip etti, fakat kavuşamadı."¹⁰⁷

Bu metinden Çinlilerin Kao-ch'ê'leri Avar'lar üzerine saldırdıkları anlaşılmaktadır. Esasen bu iki kavim arasında eskiden beri bir intikam ve kan kavgası mevcuttu. Çinlilerin tahriki bunu biraz daha alevlemiş ve böyle bir sefere müncer olmuştu.

430 daki Avar seferinde de kat'i neticeyi Kao-ch'ê'ların aldığı muhakkaktır. Ta-tan'ı esas mağlûp edenler Kao-ch'ê'lardır. Avar'lara karşı yapılan Kao-ch'ê ve Çin seferinin teferruatı Juan-juan bahsinde şöyledir:

¹⁰⁵ Pei-shih, 98: 3047 b.

¹⁰⁶ Juan-juan'lar sonraki Avrupa Avarlarıdır.

¹⁰⁷ Wei-shu, 91; 2130 a.

“İkinci senede (M. s. 430), dördüncü ayda Shih-tsu askerlerine (...) de bir talim (resmi geçit) yaptırdı. Ta-tan'a taarruz edecekti. Fakat kontlar, mazırlar ve daha büyük nazırların hepsi buna razı olmadılar. Sihirbazlar yıldız bakarak, taarruzu durdurmasını söylediler. Shih-tsu, Ts'uei-heo'nun pilânını takip ederek yürüdü. Chiang'ın güneyine henüz gitmişti. Bu sırada (başka yere göndermiş olduğu elçi geri geldi). Ve (Sung) Liu Í-lung'un Ho-nan'a akın yapacağını haber verdi ve şöyle dedi:

— Sen, acele geri dönerek T'o-pa başkanına haber ver ki bizim Ho-nan bölgesini terkederek çekilsinler. Eğer çekilmezler se ordumun kuvvetini sonuna kadar kullanacağımı!

“İmparator bunu işitince kahkaha ile güldü. Nâzırlara ve kontlara şöyle dedi:

— Bu kaplumbağalar! Bu çocuklar! Kendi kendilerini kurtarmağa vakitleri (kuvvetleri) yokken nasıl böyle bir şey yapmağa (cesaret edebiliyorlar)? Onlar bize sarkıntılık yaptıkları sırada, biz (Avar tehlikesini) ortadan henüz daha kaldırmamış bulunursak (Avarların) haydutlarını (her zaman için) oturup bekliyoruz demektir. Düşmanla hem önden ve hemde arkadan (harbi kabul etmek) iyi bir plân sayılmaz. Bizim bu (seferimiz) ve kararımız kat'idir. Bunun üzerine imparator doğru yoldan giderek Kara dağa çıktı¹⁰⁸. P'ing-yang kralı Chang-sun Han batı yolundan giderek Ta-yo dağına ulaştı. Haydutların (yani Avarların) otağ yerinde toplanacaklardı. Beşinci ayda çölün güneyinde ordugâh kurup, ağırlıklarını bıraktılar. Ve (Avarlara) taarruza geçtiler. Li suyuna kadar geldiler. Ta-tan, ulusunu alarak batıya geçti. Küçük kardeşi Pi-li doğu kabilelerini kontrol etmekteydi. Kaçarak Ta-tan'ın yanına gidecekti. (Fakat) yolda Han'ın orduşile karşılaştı. Han'ın süvarileri ilerliyerek ona taarruz etti. Ve büyük adamlarından bir kaç yüz kişiyi öldürdü. Ta-tan bunu işitinçe yıldırımla vurulmuşa döndü. Bütün boylarını (ve ailelerini) idaresinde topladı. Ve çadırlarının hepsini yaktı. Bütün izleri yok etti. Batıya gitti. Ve nereye gittiği de bilinmedi. Bundan itibaren (Avarlar) dört bir tarafa yayıldılar. Dağ vadilerine sığınıp saklandılar. Hayvanları ve malları kırdan dağınık olarak (sahipsiz) kalmıştı. Hiç

¹⁰⁸ Bu dağın nerede olduğunu bilmiyorum.

kimse onlara el bile sürmedi ve bakmadı. T'ai-wu, Li suyunun batısını takip ederek yürüdü. Han generallerinden Tou-hsien'in eski karargâhından geçti. Altıncı ayda imparator T'u-yuan suyunda karargâh kurdu. (Burası) P'ing-ch'êng'e 3700 li den fazla idi. Ordu etrafa dağıtıldı. Araştırma yaparak ve cezalandırarak ilerlediler. Doğuda Han-hai'in batısına kadar gittiler. Chang-yeh suyunun kenarından geçti. Kuzeyde Yen-ja'n dağını geçti¹⁰⁹. Doğu ve batıda bin li'den fazla, kuzeyle güney arasında da 3000 li olan (geniş bir alanda icraat yaptı),¹¹⁰

Yukardaki metne göre Toba devletine ait ordu, Orhon bölgesini hatta Kırgızların memleketine kadar uzanan sahayı tamamen ziyaret etmiştir. Halbuki Avar şefi Batıya kaçmıştı. Batıdaki bölgeleri kendi nüfuzu altında tutan Kao-ch'ê'ler onun takip işini üzerlerine almışlar ve bu işi başarmışlardı. Metin şöyle devam ediyor:

"Kao-ch'ê'lerin oymaklarının hepsi (birleşerek) Ta-tan'ı¹¹¹ mağlûp ettiler. Onun (yani Ta-tan'ın) soyu yavaş yavaş (doğuya) geri dönerek (Tobalara) gelip teslim oldular. 300 bin kişiden fazla idiler. Pek çok baş da (harp alanında kesilmişti). Bir milyondan fazla at elde edilmişti,"¹¹².

Aynı senenin — yani 430'un — 8 inci ayında Kao-ch'ê'lerle Çinlilerin mücadelesine ait kayıtlar da mevcuttur:

"Sekizinci ayda T'ai-wu (424-452) işitti ki doğu oymakları I-ni-po'ya karargâh kurmuşlar. Uluslarını ve mallarını toplayarak Çin ordusundan bin li uzak bir yere gitmişler. Bunun üzerine imparator, şol Pu-shih Anyüan vs. yi onları cezalandırmak için gönderdi. (Bunlar) I-ni-po'ya varınca Çin ordusunu gören Kao-ch'ê'lerin bir kaç yüz bin tutan oymaklarının hepsi gelip teslim oldular. Ta-tan'ın oymakları yavaş yavaş sarsılarak zayıfladılar. Ve bundan dolayı Ta-tan hastalandı ve öldü,"¹¹³.

Hafızamızı yoklıyacak olursak bu hâdiseler bize hiç de yabancı değildir. Aynı hâdiseyi Wei-shu ve Pei-shih'in

¹⁰⁹ Bu dağ Uygur memleketindedir.

¹¹⁰ Pei-shih, 98: 3047 a. Gobi çölünün hemen bütün kuzeyini gezmiş.

¹¹¹ Avar (Juan-Juan) hükümdarı.

¹¹² Pei-shih, 68: 3047 a, 2.

¹¹³ Pei-shih, aynı yer.

Ka o - ch 'ê 'lara ait metinlerinden tercüme ile vermiştik. (bk. shf. 819) Yalnız tercüme ettiğimiz o metin tarih vermiyordu. Burada aynı hâdiseyi 440 tarihine koyma gibi bir imkânla karşı karşıyayız.

6 — Piao-ho oymağı ve siyasî rolü

Ka o - ch 'ê 'lere ait metinde 430 da olan hâdiseden sonra bir sükût başlamakta ve en az 471 e kadar devam etmektedir. Metniniz ancak İmparator Hs i a o - w ê n zamanında dile gelmeğe başlar:

“Ka o - t s u n g zamanında (471 - 500) beş kabile Ka o - ch 'ê 'leri toplanarak göğe bir kurban verdiler. Bir kaç on bin kişilik büyük¹¹⁴ bir kalabalığı (ihtiva eden) bir toplantı yapıp (bu arada) at yarışları da tertip ettiler. Kurban kestiler ve gezinerek şarkılar söylediler. Bu, hoş ve neşe veren bir adettir. En eski atalardan beri bile böyle büyük bir bayram yapılmadığını söylerler. İmparator da bizzat bayrama şeref verince herkes sevindi.”

Bayramın anlatılışı ve tasviri o kadar şâhânedir ki kolay kolay yabancıları beğenmiyen Çinlilerin ve Çinli tarihçilerin bu hareketinden dolayı hayreti gizlemek elden gelmez. Demek ki bu bayram Çinlileri bile bitaraf yapacak kadar bir azamet taşıyordu. Tarihi hâdiseler şöyle anlatılıyor:

“Bundan sonra imparator Ka o - ch 'ê 'lere Güneyi cezalandıracak olan (orduyu) takip etmelerini emredince (Harp için) güneye gitmeği istemediler. P i a o - h o ailesinden Sh u - ch ê 'yi kendilerine başbuğ yaparak kuzeye çıktılar ve isyan ettiler. Çin Tu-tu'su¹¹⁵ onları takip etti ve mağlubiyete uğrattı. Ondan sonra geriye döndü. P'ing-pei generali Chiang-yang Wang (veya kıralı) Yüan chi'ye onları mağlûp etmek için bir valilik verildi. P i a o - h o Sh u - ch ê evvelâ Juan-juan'ların hakimiyetine girdiyse de sonradan pişman olarak halkile birlikte geldi ve teslim oldu. Ka o - ch 'ê 'ların bunlardan başka daha on iki soyu vardır.”¹¹⁶

Bu olay 471'den evvel olmamıştır. Demek ki P i - a o - h o oymağı bütün Ka o - ch 'ê 'leri hâkimiyetinde toplayacak kadar asalet ve kudrete sahipti.

¹¹⁴ Bir kaç on bin kişi bir Çin tabiridir.

¹¹⁵ Bu Tu-tu'nun bir çok uzun ünvan ve isimleri vardır. Fakat bu uzun ve boş adların tercümesini lüzumsuz buluyoruz.

¹¹⁶ P e i - s h i h, 98 : 3047 c.

7 – İlk siyasi birlik ve Fu-fu-lo oymağı

Ka o - ch 'ê'ların ilk siyasi vahdet ve kudreti bu oymağın bayrağı altında meydana geldi. Wei - shu bu oymak hakkında söze şöyle başlıyor :

“Fu - fu - lo oymağı Juan - juan'lar tarafından hakimiyet altına alındılar. Tou-lun zamanında Juan - juan'ların devlet ve kabileleri karışarak parçalandılar. Bunun için de A - fu - chih - lo ve amcası oğlu Ch 'iung - ch 'i ile birikte, Ka o ch 'ê'ların 100 binden fazla birliği hakimiyet altına girdiler.,”

Bu olaylar, Juan - juan'lar bahsında verilen bilgilere göre 456 senesinden sonraya konulabilir¹¹⁷. Bu sırada Juan - juan'larla birlikte yaşıyorlardı. Metin devam ediyor :

“Tai - ho saltanat devresini 11 inci senesinde (M. s. 479) Tou - lun Çine taarruz etti. A - fu - chih - lo vs. şiddetle buna itiraz ettilerse de (Tou-lun) dinlemedi. Buna sinirlenen (A-fu-chieh lo) oymaklarını alarak batıya gitti ve (Juan-juan'lara) isyan etti.,”

Tou - lun, bu hadiseden evvel kendini hükümdar ilân etmişti. Tarihi 486'dır. Yukarda kaydettiğimiz 456 tarihi Çinlilere mağlup olduktan sonra Ka o - ch 'ê'lere iltica tarihi de olabilir. Bu noktanın da ısrarla gözönünde tutulması lâzımdır¹¹⁸ A-fu-chieh-lo batıda bir devlet kuruyor Bu kuruluşu da kaynağımız şöyle anlatıyor :

“Ön kısımlar Chien - pu'nun kuzey batısına kadar geldiler. Bu (zamandan itibaren) orada bir devlet kurdular. (Devlet başkanının) adına Hou - lou - pu - lo denir. T 'o - pa dilindeki Ta T 'ien - tse (yani büyük imparator) demektir. Ch 'iung - ch 'i'nin ünvanı Hou - pei'dir. T 'o - pa dilinde nâzır demektir. Bu iki kişi anlaştılar ve kolaylıkla oymaklarını iki bölüme ayırdılar. A - fu - chieh - lo kuzeyde oturarak hüküm sürdü. Ch 'iung - ch 'i ise güneyde idi. Tou - lun onları takip ederek cezalandırdı. (Bununla beraber) bir kaç defa A - fu - chieh - lo tarafından mağlup edildi. Bundan sonra da (Tou - lun) halkını alıp doğuya gitti ,” .

Bu belgedeki Ka o - ch 'ê'lerle Juan-juan'lar arasındaki mücadele, Juan-juan bahsinde daha mufassal olarak anlatılmaktadır.

¹¹⁷ Pei - s ih, Juan-juan chuan, 98 : 3045 c.

¹¹⁸ Pei - shih, aynı yer.

Juan-juan ordusu iki kısma ayrılıyor. Bunlardan birisinin başında Na-ka¹¹⁹ vardır. İkinci tetkike değer nokta da devletin ikiye ayrılması; birinde hükümdarlık vasfını haiz bir diğer kimsenin bulunması keyfietidir. Aynı vaziyet Göktürk devletinde Kagan'lık ve Yabgu'luk şeklinde tezahür eder. Büyük Hun devletinde de Kagan'lık ve Veliahd'lık şeklindedir. Yalnız bu sonuncularda Batı suretinde tezahür eder.

"Fu-fu-lo devleti bu zamanda Batı ile tam manasile münasebettedir. Yalnız bu münasebetler daha ziyade ticarî bir mahiyettedir. Henüz daha siyasî bir münasebete inkilâp etmiş değildir. Malûm olduğu üzere Çin'le Yakın-şark arasında ticarî münasebetleri temsil eden mümessiller soğdu tüccarlardı ve bu tüccarlara ait kervanlar, transit olarak Kao-ch'ê'lerden geçiyordu. Bu hususta 491 tarihine ait kayıda da rastlıyoruz:

"(T'ai-ho) saltanat devresinin 14 üncü senesinde (491) A-fu-chih-lo, Soğud'lu tüccar Yüeh-chu'yü Çin başkentine gönderdi. İki ok ve haraçlar takdim ederek şöyle dedi:

— Juan-juan'lar Çin imparatorunun arazisinde haylı haydutluk yaptılar. Onları tehdit ettikse de dinlemediler. (Bunun üzerine biz de) isyan ettik. (Ve bu suretle) buraya geldik ve bu (tarihten) itibaren tam olarak bağımsız kaldık. Şimdi (Çin imparatoru) için Juan-juan'ları cezalandırarak bertaraf etmeliyiz.

Fakat Kao-tsu (bu teminat ve laflara) o kadar inanmadı. Vaziyeti tetkik etmek için Yü-t'i'yi onlara elçi olarak gönderdi. A-fu-chih-lo ile Ch'iung-ch'i kendi elçileri Pu-chieh'i Yü-t'i'nin refakatında olarak Çine gönderdiler ve haraçlar taktim ettiler. İmparator, fahri San-ch'i-shih-lang Ko-tsu-hun Ch'ang-shang'in Yü-ti'nin refakatında Kao-ch'ê'lere elçi olarak gönderilmesini emretti. Ve her birine işlemeli pantolon ve ceketten birer takım ve her nevi 100 top¹²⁰ verilmesini emretti.,¹²¹

Yukardaki metin Çinlilerle yani o zamanki Toba devletiyle Kao-ch'ê'ların müstakil devleti arasında geçen olaylardır. Komşu hükümdara ok gönderme meselesi Türk Kültür ve siyasî tarihinin çok tanınmış bir alâmetidir. Kao-ch'ê'lerin Türk karakterini tam

¹¹⁹ Aynı esr.

¹²⁰ Wei-shu da «top», Pei-shih'de «parça» deniyor.

¹²¹ Pei-shih, 98 : 3047 c. d.

manasile belirten bu sembol bütün Türk devletlerinde görülmektedir ¹²².

Kao-ch'ê ve Akhun münasebetleri :

İlk olarak güney devleti Akhunların taarruzuna maruz kalarak yıkılır. Kuzeydekiler, bir müddet daha müstakil yaşarlarsa da onlar da Akhunların tazyikine dayanamazlar. Ve nihayet yıkılırlar. Bu çok önemli tarihi olaylar hakkında haynağımız şöyle diyor :

“Bundan sonra Ch'iung-ch'i Yeh-ta'lar tarafından öldürüldü. Oğlu Mi-wu-t'u vs. de esir edildi. (Ch'iung-ch'i'nin) halkı da parçalanarak dağıldı. Bazısı da kaçıp gelerek Çin hakimiyetine girdi. Bazıları da Juan-juan'larla birleştiler. Hsüan-wei generali, Lü-lin muhafız kıtaları komutanı Mêng Wei'e (Kao-ch'ê'ların) teslim olan (kısımlarının) Kao-p'ing-ch'eng'e yerleştirilmesini emretti,,.

Bu metin Güney kısmının nasıl yıkıldığını anlatmaktadır. Mevzubahis olaylar Terminus ante quem 491 ile 500 veya 510 arasında vuku bulmuştur.

Bilindiği üzere Akhun'lar ve Eftalit'ler M. s. 400 senelerinde Çungarya steplerinde Avar'ların hâkimiyetinde Hua isimli oymaktan menşelerini alırlar. Yani bu oymak göçederek Horasan'a gelir ve beşinci asrın yarısına doğru gittikçe kuvvetlenmeğe başlar. Asya'nın en korkunç kuvvetlerinden biri haline gelir. Amu ve Sirderya'nın münbit ovalarında yerleşerek Baktiryandaki Kuşan devletini de ortadan kaldırırlar. Kao-ch'ê'lara taarruzlarından 10 sene kadar evvel yani 484 'de meşhur Sasani hükümdarı Firuz'u bir harp ile mağlup ve itlâf bile etmişlerdi. Tarım ovasındaki bütün devletçikler Yarkent ve Tso-mo'ya kadar Heftalitlerin hâkimiyeti altında bulunuyordu. Doğuda Tu-yü-hun ile hem hudut idiler. Meşhur Çinli seyyah Sung Yün'ün anlattığına bakılırsa güneyde Tie-lo ve kuzeyde ise Ch'e-le'lerden haraç alıyorlarmış. Doğudaki hudutları Hotan'da imiş ¹²³. Burada bir tezat derhal göze çarpmaktadır, Güneyde Töles'lerin yani Kao-ch'ê'ların ne işi olabilir. Kuzeyleri Töles oymaklariyle kaplıdır. Bu bir gerçek-

¹²² Bu husus için bk. Dr. Osman Turan, Belleten, IX, 305.

¹²³ Chavannes, Voyage de Song Yun dans l'Udyana et le Gandhara, BEFEO, 1903, 402 vd.

tir. Halbuki Hindistan'da Töleslerin bulunduğuna inanmak gayri mümkündür. Bu meselede Pelliot imdadımıza koşmakta ve Tie-lo kelimesinin Tegin'den bozularak bu hale geldiğini teklif etmektedir. Çin kaligrafisinde böyle bir karışmanın yeri vardır ¹²⁴. Liang-shu'nun Yüan-wei (386-494) devrine ait kayıtlarında Sarıkol'daki Taşkurgan, Gandedhar, Karaşar, Kuça, Kaşgar, Aksu ve Kökyar'ı hâkimiyetleri altına alarak büyük bir devlet kurduklarını kaydediyorlar ¹²⁵. Bu kayıtla Akhun devletinin hudutları daha iyi teresüm etmektedir.

Bu duruma göre Kao-ch'ê'lerin güney devletine yapılan taarruz Kao-c'hang ve Turfan üzerinden olmuştur. Bununla beraber İli havzasında ve Isıg göl civarlarında da Töles kabilelerinin bulunduğunu kaydetmeği ihtiyat olarak faydalı buluyoruz.

Kao-ch'ê'ler ve Asya transit yolu :

Çin ile Yakın-Şark arasındaki ticaret yollarının Avar'lar tarafından kesildiğine ve Çin harici siyasetinin felce uğradığına da şahit oluyoruz. Bu hususta Çin İmparatorunun şu söz çok kıymetli bir belge değerini taşır :

“Shih-tsu onlara emir yolunda şöyle dedi :

— Siz (Gobi) çölünün dışında yaşıyorsunuz. Bir kaç defa samimiyet ve bağlılık gösterdiniz. Bize sadık bir gözle baktınız ve hürmet gösterdiniz. Ben, bilhassa bundan memnunum. Juan-Juan'lar T'u-yü-hun'lar ve Yeh-ta'larla ilgili bulunan bütün ticaret yolları Kao-ch'ang'dan geçer. Siz ise her iki tarafla münasebetsiniz. Şu anda Kao-ch'ang Çin hakimiyetine girmiş ve elçi göndermiştir. Juan-juan'lar ise oraya girdiler. Gidip gelme yollarını kestiler. Böyle karışık bir vaziyete müsaade edilemez. Küçüklerin haydutluk etmesine ve Saiwang'ların hal-kına tazyik edilmesine göz yumamam.,,

Kao-ch'ê bahsindeki bu vesika o zamanda üç büyük kuvvetin birbirile mütemadi mücadele halinde olduğunu göstermektedir. Birincisi Eftalit, İkincisi Avar (?), üçüncüsü ise Çin yani

¹²⁴ Bk. Pelliot, BEFEO, 1903, 441.

¹²⁵ Wei-shu, 103 : 2132.

Toba'lardı. Töles'ler üzerinde birinci derecede nüfuz sahibi olanlar Eftalit'lerdi. Dolayısıyla transitin imtiyazı da onların elinde bulunuyordu. Çin kaynakları durumu daima fazla mübalâğa ile kendi lehlerinde göstermeğe çalışırlar. Halbuki tarihi tenkit, vaziyetin hiç de kendi lehlerine olmadığını göstermektedir. Güney Kao-ch'ê devletini yıkan Eftalitler Kuzey devletini de kendi nüfuzlarına almak için fırsat kolluyorlardı. Kuzey devletinde bir karışıklık meydana geldi. Kaynağımız durumu şöyle tasvir ediyor:

"A-fu-chih-lo'nun büyük oğlu babasının diğer karlılarıyla gayri meşru münasebetlerde bulundu. Bundan sonra da A-fu-chih-lo'yu öldürmek için bir plân kurdu. Bunun üzerine A-fu-chih-lo oğlunu öldürdü. A-fu-chih-lo (tebaasına karşı göstermiş olduğu) diğer zalim hareketlerinden dolayı halkının kalbini kaybetmişti. Kendi halkı da (toplanarak) A-fu-chih-lo'yu öldürdü. Ve onun yerine asillerden Pa-li-yen'i başkan olarak seçtiler.,,

Bu tarihlerde Pa-li-yen'in şefi olarak bulunduğu Kao-ch'ê devleti Çin nüfuzu altındaydı. Belgemizde Çin ile iyi münasebetlerin tesis edilmiş olduğu kaydedilmektedir. Eftalit'lerin Pa-li-yen'in kagan olmasını iyi karşılamadıkları anlaşılmaktadır. Bunun üzerine kendi adamlarını kagan yapmak için teşebbüse girdikleri de görülmektedir. Kaynağımız şöyle anlatıyor:

"Bir sene geçtikten sonra Yeh-ta'lar Kao-ch'ê'lara harp açarak Mi-wu-t'u'yu devletin başına geçirmek istediler. Halk Pa-li-yen'i öldürdü ve Mi-wu-t'u'yu yerine geçirdiler. Mi-wu-t'u başkan olduktan sonra Çin'e elçi göndererek haraçlar takdim etti. Bu haraçlar bir külçe altın, bir külçe gümüş, altın çubuklar, 7 at, 10 deve idi. (Toba) İmparatoru, Mu-jung T'an'ın (Kao-ch'ê'lara) elçi olarak gönderilip Mi-wu-t'u'ya muhtelif ipeklilerden 60 parça sunulmasını emretti.,,

Bu belge Akhun (veya Eftalit) hegemonyasıyla Çin ve Uzakşark aleminin menfaatlarının nasıl çarpıştığını göstermektedir. Kao-ch'ê'lerin başına Eftalitlerin istedikleri bir şef geçmiştir. Kao-ch'ê'ler Çinliler veya Juan-juan'lara yenilince derhal Eftalitlere iltica ediyorlardı. Bir ara Juan-juan'ları büyük bir mağlûbiyete de uğrattılar. Hadise şöyle oluyor:

“Mi-wu-t'u, Pu-lei denizinin kuzeyinde Juan-juan'ların başkanı Fu-t'u ile harbederken yenildi. Batıya doğru yüz li den fazla gitti. Fu-t'u, I-wu'unun kuzey dağlarına ulaştı. Bundan evvel Kao-ch'ang kralı Chü Chia Çine göç etmek için müracaatta bulundu. (İmparator) Shih-tsung onları I-wu (Hami) de karşılaması için Mêng Wei'i gönderdi. Juan-juan'lar Wei'in ordusunu görerek korktular ve kaçtılar. Mi-wu-t'u (Juan-juan'ların) kaçarak çekildiğini işitince onları takibe koyuldu. (Yakalıyarak) taarruz etti. Ve onları büyük bir mağlûbiyete duçar etti. Pu-lei denizinin kuzeyinde Fu-t'u'yu öldürdü. Saçını keserek Mêng Wei'ye gönderdi. Bundan başka beş tane iyi at, altın, gümüş, samur ve deri, memleketinin mahsullerinden bir çok hediyeler verilmesi için Tung-chêng beyi Yü Liang'a emretti. Onlara bir takım müzik aleti ve seksen kişilik bir saz heyeti hediye edildi. Kırmızı ipeklilerden on dört parça, muhtelif işlemelilerden ise altmış top hediye edildi.

“Mi-wu-t'u, Mo-ho (Baga) Ch'ü-fên Wu-yin Ch'ih-ho-ch'ên'i göndererek kendi memleketinin mahsullerinden haraçlar takdim etti.”⁵¹

Juan-juan'lar bu mağlûbiyetlerinin intikamını sonradan alacaklardır. Nitekim Mi-wu-t'u yalnız harbi kaybetmekle kalmıyor; aynı zamanda canını da kaybediyor.

İmparator Su-tsung zamanında (516-528) Kao-ch'ê'lerin Avar'lara mağlûp olduğunu görüyoruz. Hâdisenin tafsilâtı şöyledir :

“Su-tsung'un hakimiyetinin başlangıcında Mi-wu-t'u, Juan-juan'ların şefi Ch'ou-nu ile harbetmiş ve mağlûp olmuştu. O da Mi-wu-t'u'yu yakalıyarak başı yere sürünecek şekilde iki bacağından atın eğerine bağlıyor. Ve bu suretle (başı yere sürülerek) öldürülüyor. Vernik sürerek (kafatasından) şarap kâsesi yapıyor. (Mi-wu-t'u'nun ölümü ile) halkının (yani Kao-ch'ê'ların) hepsi kaçarak Yeh-ta'lara girdiler.

“Bir kaç sene geçtikten sonra Yeh-ta'lar, Mi-wu-t'u'nun küçük kardeşi I-fu'nun devletine tekrar dönmesine müsaade ettiler. (I-fu) kendi devletinin başına geçti. Elçi göndererek Çine bir dilekçe verdi. Bunun üzerine imparator Yü K'ai'nin elçi olarak gönderilmesini ve (I-fu'ya) batıyı koruyan general ve batı denizi eyaletinin devlet açan kontu ünvanı verilmesini emretti.

Kao-ch'ê başbuğu İ-fu, Juan-juan'ları ikinci bir mağlûbiyete uğrattı. Juan-juan başbuğu P'o-lo-mên, Liang-chou'a kaçtı ¹²⁶.

¹²⁶ Kao - ch'ê'lerin Turfan bölgesinde oynadıkları rolü göstermesi bakımından Wei-shu'nun Kao-ch'ang bahsından bizi ilgilendiren kısımları tercüme ederek veriyoruz :

«... Tan-han dağında yazın (bile) kar yığılı kalır. Bu dağın kuzeyinde T'ieh-la'ların sınırı vardır. Shih-tsu zamanında Kan Shuang adlı bir Kao-ch'ê, Kao-ch'ang'da kendini T'ai-shou'u yaptı. T'ai-yen saltanat devresinin ortasında San-chi shih-lang Wang Ên-sheng vs. elçi olarak gönderdiler. Fakat Juan-juan'lar tarafından yakalandılar.

«Ch'ên-chün saltanat devresinin (M. s. 440-452) ortasında (Kan) - shuang, Ch'ü-chü Wu-wei tarafından taarruza uğradı ve eline düştü. Wu-wei ölünce küçük kardeşi An-chou onun yerine geçti.

«Ho-p'ing saltanat devresinin ilk senesinde (M. s. 460) Juan-juan'lar tarafından ilhak edildiler. Juan-juan'lar Kan Po-chou'u Kao-ch'ang kiralı yaptılar. Onlarda, kiral ünvanı bu tarihten itibaren başlar.

T'ai-ho saltanat devresinin (M. s. 477 - 600) başlangıcında Po-chou öldü. Yerine oğlu İ-ch'êng geçti. Bir sene sonra kendisinin büyük kardeşi Shou-kuei tarafından öldürüldü. Kao-ch'ang kiralı olarak onun yerine An-chou geçti.

«Ho-p'ing saltanat devresinin ilk senesinde (M. s. 460) Juan-juan'lar tarafından ithal edildiler. Juan-juan'lar Kan Po-chou'u Kao-ch'ang kiralı yaptılar. Onlarda, kiral ünvanı bu tarihten itibaren başlar.

«T'i-ho saltanat devresinin (M. s. 477 - 500) başlangıcında Po-chou öldü. Yerine oğlu İ-ch'êng geçti. Bir sene sonra kendisinin büyük kardeşi Shou-kuei tarafından öldürüldü. Kao-ch'ang kiralı olarak onun yerine o geçti.

Beşinci senede (482) Kao-ch'ê kiralı Ko-chih-lo, Shou-kuei'n büyük ve küçük kardeşlerini öldürdü. Asien Tu-n-huang'lı olan Chang Mêng-ming'i kiralı yaptı. Fakat o da kendi adamları tarafından öldürüldü. Yerine Chu Ku-li ve Chü Chia'yı sol ve sağ Chang-shi Ma Ju'yu ise ....? kiralı yaptılar ...

..... Juan'lardan Na-kai'ya tabi oldular. Ku-li ile İ-shu (T'opa) elçisi An-pa'o'u takip ederek Lo-yang'a gittiler. Juan-juan başkanı Fu-t'u Kao-ch'ê'lar tarafından öldürüldüğü zaman Chia da Kao-ch'ê'ların hakimiyetine girdi. Başlangıçta ön kabileler Hu'ları (barbar) Kao-ch'ê'lar tarafından tamamen kovuldular ve Yen-chi'ye (Yarkent) sürüldüler. Yen-chi de Yeh-ta'lar tarafından mağlûp edilerek (mevzu bahis) devlet ortadan kaldırıldı. Halkı tamamen parçalandı ve etrafa dağıldı. Bir daha da bağımsız olmadılar. Chia'dan bir prens istediler. Chia da küçük kardeşlerinden ikincisini (Yarkente) prens yaptı».

Wei-shu, 101 : 2126 b - c. Kan Shuang, Hsiung-nu şeflerinden Chü-chü Wu-wei tarafından taarruza uğramıştı. Sonradan Juan-ch'ü'lere kaçtı (Wei-shu, 99 : 2122 d). Wang En-sheng, 435'te Kao-ch'ang'a gönderilmişti.

“Chêng-kuan saltanat devresinin (519-525) ortasında İ-fu Çine elçi göndererek haraçlar takdim etti. Kırmızı boyalı, perdeli ve yastıklı, elle çekilen bir araba istedi. Bundan başka birer tane mahmuz, kumaştan yelpaze, beş yeşil eğri (?), 5 vernikli kapı on davul boynuzu (tokmak) vs. verilmesini de ayrıca istirham etti. Bunların da verilmesi emredildi.

“İ-fu, Juan-juan'larla tekrar bir harp yaptı; fakat mağlup olarak geri döndü. Kendi küçük kardeşi Yüeh-chü, İ-fu'yu öldürdü ve kendisi tahta çıktı.

“T'ien-ping saltanat devresinin (534-38) ortasında, Yüeh-chü, Juan-juan'lar tarafından mağlup edildi. Yüeh-chü'nün oğlu Ch'ü-pin, Juan-juan'lardan kaçarak (T'o-pa devletine) gelip sığındı. Ch'i devletinin Hsien-wu piresi, bu uzak memleket insanlarını kabul etmek için imparatora dilekte bulundu. Ch'ü-pin'e Kao-ch'ê piresi ve kuzey güvenliğini kuran general ve Szu-chou sansürü ünvanı verildi. Az zaman sonra hastalanarak öldü.”¹²⁷

Kao-ch'ê'ler hakkındaki bilgimiz bu suretle sona ermektedir.

Fakat Juan-juan'lar tarafından esir edildi (Wei-shu, 102 : 2127 c a). Chü-ch'ü An-chou 431'de Toba sarayında rehine olarak bulunuyordu (Wei-shu, 4 a : 1910 d ve 99 : 2122 ba) Ondan sonra Shan-shan'ı yani Lob-nor'u zaptetti (99 : 2122 db) ve orada kaldı. Juan-juan'lar tarafından atılincaya kadar orada kaldı (101 : 2126 bl) 442'de de Tobalardan Shan-shan'a kaçtı. Kan Po-chou'un ismi yalnız burada geçmektedir. 477'de öldü.

¹²⁷ Wei-shu, 103 ve Pei-shih 98'in Kao-ch'ê bahsi burada bitmektedir. Bu etüd 1948 Haziranında Prof. Dr. Şinasi Altundağ ile Prof. Dr. W. Eberhard'ın nezaretinde yapılan «Uygur devletinin teşekkülü» adlı doktoranın Uygur etnik zümresinin menşelerine ait kısmıdır.

LES SECTIONS ORIGINAIRES DES TÖLES: LES UGOR, LES
TING - LING ET LES KAO - CH'Ë
(RESUME)

L'étude des sections Hun-Yu, Ch'ü-shê, Ting-ling, Ko-k'un et Hsin-li, mentionnées dans Shih-chi 110, constitue la première partie de l'article ci-dessus. Quelques-unes de ces sections se voient dans la région de l'Altai, dans les steppes de Tchoungarie et parmi les tribus de Töles.

Il a été nécessaire d'établir ici à ce sujet une chronologie nouvelle, en conformité avec le courant général des événements politiques :

1. Séjour des Kirghizes et des Ting-ling dans l'Altai, au bord de la rivière Kem: terminus ante quem 61 - terminus post quem 49 av. J. - Ch.

2. Passage à l'Occident des Kirghizes et des Ting-ling : 49 av. J. - Ch.

Les Ting-ling vivaient, d'après nos recherches, dans le bassin de Selenga, situé entre le Khangai septentrional et le lac Kasso. Les Kirghizes se trouvaient à Tanu Tuva, à l'Ouest.

L'examen des sources chinoises montre que l'on rencontrait aussi les Ho-chieh parmi les sections se trouvant à l'Ouest des Hsiung-nu Chih-chich Shan-yü. Une analyse philologique nous fait fortement supposer que le caractère final sera -gur. Dans ce cas, l'on serait en droit de penser que ce caractère est en connexion avec la terminaison -gur des Saragur, Kutrigur, Onogur etc., qui passèrent en activité à la suite de l'effondrement, (et même avant cet effondrement) de la puissance des Huns d'Attila. Nous avons pensé à une relation existant entre ces deux groupes, et nous y avons avancé des preuves à cet effet. En confrontant les données des sources chinoises avec celles de l'Occident, nous pouvons les dénommer : Sections Ugor.

La section Wu-chich a été étudiée en traduisant et commentant toutes les sources accessibles. Lors de leurs relations avec les Chih-chich, ces derniers doivent avoir vécu auprès des Ili, et, en 56 av. J.-Ch., dans la région entre la Tchoungarie et Semipala-

tinsk. Les Ting-ling du Nord ont été étudiés grâce aux matériaux collectionnés par le Prof. Eberhard ; nous avons essayé de faire une monographie de ces derniers. De même les Ting-ling entrés en Chine furent l'objet d'une étude, et les lieux de leur expansion ont été déterminés.

Les monographies concernant les Kao-ch'ê et se trouvant dans Pei-shih 98 et Wei-shu 91 ont été intégralement traduites et divisées en chapitres. Ces traductions sont inédites et nouvelles. Les généralités sur les Kao-ch'ê sont présentées sous le titre: Informations premières. Après quoi, nous avons présenté la traduction des passages afférents aux tribus suivantes: Chich-pi, Hu-lu, Yuan-ho, qui sont, selon nous, des Ouigours. Les relations des Kao-ch'ê avec les Juan-juan ont été élucidées, grâce à des traductions faites du chapitre sur les Juan-juan de Wei-shu. Ce sont là des chapitres traduits pour la première fois dans une langue étrangère. La tribu Piao-ho, ainsi que celle de Fu-fu-lo, qui constitua ultérieurement l'Etat de Kao-ch'ê, ont été étudiées sur base de traductions faites des chapitres concernant les Juan-juan. Nous avons voulu établir une monographie de cet Etat. Les relations entre les Kao-ch'ê et les Akhun ont été également examinées dans la mesure où le permettaient les sources. Nous n'avons par négligé non plus les relations existant entre la route de transit passant par le Turkestan et les Kao-ch'ê. Les passages de Wei-shu 101, dans le chapitre Kao-ch'ang, concernant les Kao-Ch'ê et les Juan-juan, ont été également traduits en turc. Ces traductions aussi sont inédites dans le monde scientifique.

En étudiant les tribus Kao-ch'ê et les éléments en connexion avec ces dernières, nous avons toujours pris en considération les relations avec les populations précédant les Kao-ch'ê et cherché quelles relations ont pu exister avec celles désignées sous le nom de Töles. Les tribus Töles proprement dites constituent le sujet d'une étude suivante.

RAPORLAR:

SAMSUN İLİ HAVZA İLÇESİNİN LERDÜGE KÖYÜNDE BULUNAN TÜMÜLÜSLER

MAHMUT AKOK

*Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel
Müdürlüğü Asistanlarından*

1946 yılı Aralık ayı içinde muhtelif günlük gazetelerde Havza'nın Lerdüğe köyünde meşhur araştırmacılar tarafından define bulunduğu yazılmakta idi¹. Millî Eğitim Bakanlığına bu hususta 10.12.1946 tarihinde Havza Millî Eğitim memurluğundan bir rapor da gelmişti. Gazetelerle bu rapordan edinilen bilgiye göre, define arayanların tarihî mezar anıtı demek olan bir tümülüs'ü tahrip ederek maksatlarına ulaşmak istedikleri anlaşılıyordu.

Samsun'un uyanık İl makamı vaktinde bu işe müdahale ederek tahribi durdurmuş ve Ankara'dan bir uzman hey'etin gönderilerek incelenmesini istemişti. Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Hâmit Koşay ve Türk Tarih Kurumu Arkeoloğu Mahmut Akok'tan müteşekkil bir hey'etin yerinde araştırmalarda bulunulması düşünülp, mevsiminin müsait olmamasına rağmen 12.12.1946 tarihinde yola çıkmıştı.

Hey'et Havza ilçesine gittiği zaman, defneciler tarafından açılan tümülüsle yakından ilgi gösteren kaymakam ve Millî Eğitim memuru ile görüşülüp, ertesi günü Lerdüğe'ye gidilmeğe ve sığacı sığacına bu konuyu ele almağa karar verildi.

Havza'nın takriben 21 kilometre Doğu-kuzeyinde bulunan Lerdüğe köyüne Salarıç, Celil ve Karahalil köylerinden geçerek ulaşmak mümkündür (Bk. Resim 1). Havza'da bulunduğumuz gece ve yolculuk günü sabahı, bol miktarda kar yağmış olduğundan kasaba ile köy arasındaki yolu ancak at arabasıyla geçebilmek imkânı vardı. Atlarına güvenilebilir bir arabayı güç-

¹ Ankara Akşam haberleri, 5.12.1946 tarih ve 388/2396 sayı da ; Son Posta, 5. Aralık. 1946.

lkle temin ederek yola çıktık. Bu mevsimde çok çamur olan köy yollarından arabamızın ilerlemesi için fazla zaman sarfı icabediyordu. Yolumuzun yokuş ve çamurlu kısımlarını arabadan inerek yürümekle geçiriyorduk. Bu zahmetli yolculukta ilçenin değerli kaymakamı Fehmi Kutlu da hey'etimeze arkadaşlık ediyordu.

Geçtiğimiz yolun tarih çağlarda kullanılmış esaslı bir gzer-gâh olduğuna, Celil ve Karahalil köyleri arasında gördüğümüz renler tanıklık ediyordu.

Bu renler, geniş sahalara yayılmış Greko-Romen ağı köyleri idiler. Geçtiğimiz bu günkü köylerin bazı yapı duvarlarıyla mezarlarının bir kısım taşlarında bu ağ renlerinden getirilmiş mimari parçalar da görüyorduk.

Akşamanın geç saatlerinde Lerdge köyüne vardığımız zaman bizleri bekliyen sıcak bir ocak başıyla, güler yzly ve konuksever köylüleri karşıımızda bulduk. Gösterdikleri misafirperverlik ve ilgi bize yolda ektiklerimizi çarçabuk unutturdu.

Ertesi sabahın erken saatlerinde tmlslerin bulunduğu sahaya gidilerek akşamanın geç vakitlerine kadar gerekli çalışmalar bitirildi. Defineciler tarafından karıştıırılan tmls'n, ilerideki araştırmalar yapılınca kadar korunması için açılan kısmı kapatılarak işe son verildi. İkinci geceyi Karahalil köyünde geçirmeğe karar vermiş olduğumuzdan vaktin ilerlemesine rağmen yola çıkıldı.

Karahalil köyünde, Muhtarın misafirleri için hazırlamış olduğu tertipli odasında, diğer konuklar arasına bizler de karıştık. şen ve hatır sayar insanlar arasında iyi saatler geçirdik. Havza'ya dönüş yolculuğunu bu suretle ertesini günün, gündüz saatlerine bırakmış oluyor ve bu tedbirli hareketle, yorucu ve tehlikeli olan yolumuzu bir derece daha kolaylaştırmış bulunuyorduk.

Tmlslerin mevki :

Definecilerin karıştırdıkları saha, Lerdge köyünün takriben bir kilometre Batısında ve Kuzeye doğru, dikçe sırtlar halinde uzanan ormanlı yamaçların müsait düzlüklerine kurulmuş beş tmlsten ikisidir. Hey'etimiz buraya gelinceye kadar, belirli bir şekilde görülen bu beş tmls birer dağ parçası sayılmakta idi.

Definenin bulunduğu iddiasıyla girilmiş olan tmls de, birinci resimde 4 numara ile işaret ettiğimiz ve ilerinden en

hâkim durumda görülen yığıma tepe idi. Tûmûlûsün içindeki mezar odası da Takyanos altın hazinesinin medhali farzediliyordu.

Plânımızda işaret ettiğimiz veçhile hey'etimiz bu sahada beş tûmûlûs keşf ve tesbit etmiştir. İki numara ile tanıtmak istediğimiz mezar anıtı, güçlûkle anlaşılacak kadar, yapılmış ve düzelmiştir. Diğer dört tûmûlûs yapıldıkları gündeki gibi sivriliklerini muhafaza eder durumdadır. Bilhassa bu dört tûmûlûsü Lerdüğe köyünden geçen Değirmenardı deresinin açtığı vadiden bütün ihtişamıyla görmek ve tanımak pek kolay bir iştir. Tûmûlûslerin Kuze-yine düşen vadinin yine Kuzey sırtlarında ve köy içinde bir takım ören yerleri bulunduğuna göre, tûmûlûslerimizin burada oturanlar tarafından kurulmuş esaslı bir nekropol'ü işaret etmesi pek tabiidir.

Lerdüğe tûmûlûsleri etrafında ceryan eden bu acıklı olay, haksız ve bilgisiz tahripler, Anadolu'muzda sayıları binleri aşan diğer mezar anıtları için de beklenen bir âkibet olduğunu daima düşünebiliriz. Bu çeşit mezar anıtları için her tarafta içlerinde hazineler saklı olduğu rivayet edilmekte ve kolay kazanmak sevdasında olanların hırs ve tamahları tahrik edilmektedir. İşte son bir örneğini bildirmek istediğimiz Lergüde defincileri de bunlardan tipik bir misal halinde karşımıza çıkmış bulunmaktadır.

Bay Hâmit Koşay'ın "Define arama hastalığı,, adlı yazılarında Lergüde defincilerinin inanışlarından alınmış satırları hayretle okumaktayız². Yurdumuz tarihinin bu zavallı belgeleri üzerine çöken tehlike, geniş ölçüde gaib bilgilere saplanıp, külfetsiz ve el çabukluğuyla büyük kazançlar sağlamak sevdasından ileri gelmektedir. Ardı arası kesilmeyen bu saldırılar karşısında, memleketimiz halkının anlayacağı şekilde ve kâfi miktarda yayım yapılmadığı kanaati uyanmaktadır. Türk arkeoloji edebiyatı arasında meraklıları tatmin edecek bazı neşriyat varsa da, bunlar daha çok ilim çerçevesi içinde kalmakta ve her sınıf halk tarafından okunamamaktadır³. Halkımıza bu gibi âbideler içinde hayal edilen

² Hâmit Koşay, Define Arama hastalığı, Ülkü, Seri III, Sayı 5, s. 9.

³ Hâmit Koşay, Ankara Orman fidanlığında bulunan eserler, T. T. Arkeologya ve Etnografya dergisi, Sayı I, s. 5-19.

Prof. Remzi Oğuz Arık, Karalar hafriyatı, T. T. Arkeologya ve Etnografya dergisi, Sayı II, s. 102-167.

Prof. Arif Müfid Mansel, Trakya hafriyatı, Belleten, Sayı 13, s. 89-139.

hazineler bulunmayıp, ancak yurdumuzun tarihi ile ilgili ve o bakımdan değerli bazı eserlerin bulunabileceğini her vesile ile duyurmak mecburiyetindeyiz. Biliyoruz ki bu çeşit âbideler millî kanun ve nizamnâmeler hükümleriyle de dokunulmaz hale konulmuştur. O halde bugün buldukları yerlerde kanunun mümessil ve icra organı olan idarecilerimizin, âbidelerimiz üzerine çöken bu nevi tehlikenin giderilmesi için vaktinde ve bilgili müdahalelerini haklı olarak bekliyebiliriz.

Havza'nın bu define arama misalinde, müsbet ilimler yoluyla ve uygun metodlarla yapılan kazılarda bulunmuş olan bizler, definecilerin boş yere para ve emek sarf ederek düştükleri hatalı durumu hayretle ve acıyarak gördük. Hayal ettikleri Takyanos altınlarının aşkı ile zaman zaman tümülüsün tepesini kazmağa uğraşmak, buradan netice alamayınca, eteklerine saldırıp, burada karşılına çıkan yerli kayadan yüzgeri etmişlerdi. Şöyle bir tesadüfle buluverdikleri mezar anıtının koridorundan içeri girdikleri zaman, karşılaştıkları basit yapıdaki mezar odasını bom boş görünce, ileride elde edecekleri altın dolu hazinenin ancak bir kapısı olduğunu zanneden bu zavallılar, kapıldıkları heyecan ile odanın taban döşemesi olan taş bloklarını sökmüşler, oda içinde yine taşlarla yapılmış bölmeleri de alt üst etmişlerdi. Daha itidalli görüşlerle bu işi kontrolleri altında bulduran idarecilerin ikaz ve müdahalesidir ki, tahribi bir dereceye kadar önleyebilmiştir. Tümülüsleri incelememiz sırasında gösterdiğimiz delil ve belgelere bir türlü kanmayan defineciler, 1948 yılında tekrar idarî makamlara baş vurarak yâr olmayan talihlerini bir defa daha denemek istemişlerdir. Millî Eğitim Bakanlığı Eski eserler ve Müzeler Müdürlüğünden Lerdüğeğe gönderilen bir arkeoloğun nezareti altında yapılan bu yeni araştırmada, zavallı defineciler umdukları altınları bulmak şöyle dursun, ceblerindeki paralardan birçok desteleri yeniden bu uğurda sarfetmişlerdir.

Hâmit Koşay, Türk Tarih Kurumu adına Pazarlı'da yapılan hafriyat, 1938, s. 8-9.

Doçent Dr. Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok, Anıt-kabir alanında yapılan tümülüs kazıları, Belleten, Sayı 41, s. 17-85.

Makridi Bey, Ankara höyüklerinde hafriyat, Maarif Vekâleti mecmuası, 1926.

Prof. Arif Müfid Mansel, Trakya-Kırklareli kubbeli mezarları ve sahte kubbe ve kemer problemi, 1943.

4 Numaralı tümölüsün yapılış ve mimarî durumu :

Havza'nın dillerde destan olan bu defnesi, şekil, yapı ve mahiyeti bakımından örneklerini çok yerlerde tanıdığımız bir mezar anıtı, yani bir tümölüs'ten başka bir şey değildir. Birinci resimde 4 numara ile işaret edilen tümölüs, tabii topraktan 16 metre yükseklikte ve 35 metre kadar çapta bir yığma tepedir. Üç tarafı dik yamaç halinde olduğundan, Kuzey cihetinden pek azametli bir şekil göstermektedir.

Mezar odası bu yığmanın tam zirvesi altına rastlayan kısımda olup, kısmen ana toprak ince kurulmuştur. Doğu tarafına uzanan bir dromos = koridor'u ve bir de kapısı bulunmaktadır. Yığmanın kesitini tetkik ettiğimiz zaman, arazinin sarp taraflarına rastlayan etek kısımlarına alelâde kis nevinden taşlarla yapılmış duvar gibi sıraların bulunduğunu gördük. Bu taş sıralarının yığmayı intizamlı bir şekilde tutmak için yapıldığı anlaşılıyordu. Define arayıcılarda da ilk şüpheyi uyandıran bu taş sıraları olmuştur.

Dromos'un medhali bazalt nevinden kesme taşlarla yapılmış söğeler ve demir kandle bağlanmış bir taş kapaktan ibarettir. Bu medhalden yine aynı cins taşlarla yapılmış beş basamakla dromos'a girilir. Uzunluğu 4.15 m., genişliği 0.85 m. ve yüksekliği 1.68 m. olan dromos'un duvarları alelâde moloz taşla örülmüştür. Üst kısmı yarım daire biçiminde tonoz ile örtülüdür. Duvarların iç kısmı, kumlu kireç harçla sıvalı olup, alt tarafı açık kırmızı renkte badanalıdır. Zeminden 1.45 m. yükseklikte geniş şerit şeklinde ve kırmızı boya ile vapılmış ayrıca bir kuşak ta bu duvarları süslemektedir. (Bk. Res. 5,6) Defineciler dromos medhaleine yaklaştıkları zaman, büyük bir kısım duvarlarının üstten gelen basınç ile yıkılmış olduğunu gördüklerinden, kapıyı zorlamayıp Kuzey taraftaki yıkıntıyı temizliyerek ve heyecandan kararan gözleri, muhakkak olan bir tehlikeyi görmiyerek içeriye dalmışlardır.

Dromos'un mezar odasına yakın kısmı kesme taş tonozludur. Mezar odasının koridora bakan duvarı da aynı şekilde yapılmıştır. Bu duvar yüzünde, doğrudan doğruya taş üzerine, kırmızı ve kara boylarla resmedilmiş hayvan tasvirleri ve jeometrik süsler görülmektedir (Bk. Res. 6-7).

Zeminde dromos'un mezar odasına yakın bir kısmında eşik biçiminde, bir tarafı oyuntulu kesme taşla yapılmış duvar parçası kalıntıları görülmektedir. Dromos yapısı ile mezar odası yapısı arasında gerek teknik ve gerek yapı malzemesi farkları bulunduğundan, koridor kısmının sonradan bir ek yapı olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Hattâ bu son yapının eski mezarın ön odasını kısmen değiştirerek kurulduğu da pek sarih olarak görülmektedir. (Bk. Res. 7).

Dromos'tan 40×45 sm. ölçüde bir kapıcık ile mezar odasına girilir. Bu geçit bir insanın güçlkle girebileceği delikten başka birşey olmadığı gibi, mezarın ön duvarını teşkil eden kesme taşlar yontularak açılmıştır. Ayrıca bir kapısı da yoktur.

Mezar odası, boyu 270, eni 185 ve yüksekliği 315 sm olan dik dörtgen plânlıdır⁴. Etraf duvarlarıyla, yarım daire biçimli tonoz örtüsü tamamen harçsız, kesme taşla yapılmıştır. Yapıda kullanılan taş malzeme, sarımsak renkte kumlu kireç taşı nevindedir. Odanın batı duvarının üst kısmı iç tarafa doğru meyilli olarak inşa edilmiştir. Zemin döşemesi de aynı cins taşla yapıldığı gibi, diğer kısa bölmelerde de yine bu malzeme kullanılmıştır.

Mezar odasının içinde defnecilerin tahribinden önce bir takım bölmeler teşkil eden taş blokların bulunduğunu gördük ve bunların eski şeklini mezar içindeki izleri takip ederek, plânımızda görüldüğü veçhile aslına sadakatle tamamladık⁵. Bu bölmelerin de dromos yapısı gibi sonradan yapıldıklarını, eski şekli bozulduğu zaman artan demir kenedler ve duvarlara gelen yerlere süren alâlâde kireç harçlardan anlamış bulunuyoruz.

Mezar odasının duvarlarını teşkil eden kesme taş blokların en büyük ölçüde olanları, alt sıralarda olanlardır. İki taraftan tonozu kapayan, yarım yuvarlak biçimli taş blokları da büyük ölçüde ve tek parça halindedir.

Odanın Kuzey, Batı ve Güney duvarları yüzlerine doğrudan doğruya kesme taş üzerine kırmızı ve siyah boyalarla, insan,

⁴ Yükseklik ölçüsü; zemin döşemesini teşkil eden taşların üstünden tonoz kilid taşının altına kadar olan mesafe hesap edilerek alınmıştır.

⁵ Mezar içindeki çalışmalara hey'etimiz başladığı zaman döşeme taşlarından başka ince yassı blokların bulunduğunu da gördük. Bunların ne işe yarayacaklarını, mezara ilk girenlerin anlattıklarını dinleyerek, duvarda kalmış harç izlerini takip ederek ve bu bölmeleri tekrar yerli yerine getirerek tahkik ettik.

hayvan ve bitki tasvirleriyle jeometrik süsler yapılmış olması Lerdüğe tümülüsüne orijinal bir ehemmiyet kazandırmaktadır.

4 Numaralı tümülüste bulunan duvar süsleri :

Yukarıdaki yazılarımızda, mezar odasıyla, odanın dromos'a bakan yüzünde boyalarla yapılmış tasvir ve süslerin bulunduğunu kaydetmiştik. Şimdi bunları dıştan başlayarak gözden geçirelim : Dış duvarda yarım daire biçimli alınlık üzerinde beceriksiz bir şekilde yapılmış sarmaşık süslerinin bulunduğu görülür. Alt kısımda ve kapının iki yanlarında birisi üçgen sıraları halinde, ötekisi diyagonal çizgiler şeklinde iki süs şeriti ortasında, Kuzeye doğru yürüyen erkek ve dişi geyiklerden ibaret bir friz bulunmaktadır. Dişi geyikler yavrularıyla birlikte resmedilmiştir. Bu geyik tasvirli friz'in iki tarafı sonradan yapılan dromos duvarları tarafından kapatıldığı basit bir tetkik ile anlaşılmaktadır (Bakınız Res. 7).

Mezar odası içindeki boyalı süslerin zemin döşemesinden itibaren 95 santim yukarıdan başladığı ve bir kısım tonoz duvarlarını da kapladığı görülmüştür. (Bak. Resim 6 - 7). En üstte sarmaşık dal ve yapraklarıyla yapılmış süs görülmekte ve altta da iki sıra jeometrik süs arasına yerleştirilmiş insan, hayvan tasvirleriyle at ve süvari resimleri dikkat nazarı çekmektedir. Tasvir sahnelerinin üst ve alt kenarlarını çerçeveleyen süsler, dış kapı duvarında bulunanların aynıdır. Sarmaşık süsü de onlara benzemekle beraber daha muntazam dallar ve yürek biçimli yapraklardan ibarettir.

Lerdüğe tümülüsüne ünik bir çehre bahşeden mezar odasının bu tasvirlerini, Güney duvarından başlayarak Kuzeye doğru takip edelim (Bakınız Res. 6-7). Güney cihetinde, kapı duvarına bitişik ilk tasvir grubu, karşı karşıya durmuş iki tavus kuşudur. Bunların her ikisinin de boynu ve başlar sırtlarına doğru kasılmış halindedir. Vücut ve kuyruk kısımlarının süsleri, şematik bir şekilde çizgi ve dairelerle resmedilmiştir. Başları halka biçiminde gösterilmiştir.

Tavuslardan sonra boynuzları birer ispiral (helezon) şeklinde kıvrılmış bir keçi ile, boynuzları yalnız arkaya doğru hafif kıvrak başka bir keçi görülmektedir. Bu keçilerin yüzleri mezar kapısına doğru çevrilmiştir. Bunların arkasından yine başı aynı

cihete dönük yavrusu beraberinde bir dişi geyik ile koşar durumda ve ata çok benzeyen bir mahlûk göze çarpmaktadır.

Güney duvarının en son tasviri yine başı kapı tarafına çevrilmiş bir erkek geyiktir. Bu duvarda görülen geyik resimlerinin gövdeleri boş bırakılarak iç kısımları bir takım noktalarla doldurulmuştur. Bununla belki de tasvir edilen hayvanların ala geyik nevinden olduğu anlatılmak istenmiştir.

Batı duvarı üzerindeki resimler, merkezî sahneyi alması ve konu da hareket tasvirlerinin çokluğu bakımından en manalı ve gösterişli olanıdır (Bakınız Res. 7). Bu resimleri yine soldan sağa doğru gözden geçirecek olursak, en solda, duvar taşının kırılmasıyla yüz kısmı bozulmuş, keçiye çok benzer bir hayvan vardır. Bundan sonra münferit yapraklarla tertiplenmiş daire biçimine yakın bir çelenkle, yanında Güneye doğru çöşen bir eli mızraklı süvari resmedilmiştir. Süvari diğer eliyle atın dizginlerini kuvvetli bir şekilde tutmaktadır. Süvarinin ayakları da belirli şekilde gösterilmiştir. Atın kuyruğu örülmüş olup, uç kısmı bir püskül şeklinde tasvir edilmiştir.

Batı duvarının hemen ortalama sahasını, bir dala bağlı tek yapraklar halinde yapılmış, yine daire biçimli bir çelenk kaplamakta ve üstünde yan yana konulmuş ispiral şekilleriyle yapılmış başka bir süs parçası da bulunmaktadır. Bu çelengin de sağ tarafında, bir süvarinin arslan ve geyik avını gösterir, başka bir tasvir grubuna rastlanır. Bu at, evvelce gördüğümüze nazaran daha kısa gövdeli yapılmasına rağmen baş ve kuyruk biçimleri itibariyle diğerine benzemektedir. Süvarinin bu defa bir eliyle cirit veya mızrağını tuttuğu, diğer elinde de bir yuvarlak kalkan ile atın dizginlerinin bulunduğu görülür. Süvari bu heybetle Güneye doğru koşup arslan ve geyik ile karşılaşmaktadır. Arslanın başı ve yüzü bir insanın baş ve yüzüne benzetilerek seyircilere dönük olarak resmedilmiştir. Yüzünün etrafını çerçeveleyen yeleleri de, güneşin şuaı gibi tasvir edilmiştir. Kuyruğu helezon biçiminde kıvrılarak yukarı doğru kaldırılmış ve vücudu diyagonal çizgilerle bir takım üçgenlere ayrılmıştır. Ayakları fazla şematiktir.

Arslanın üstündeki boşlukta avcıya doğru yüzünü çevirmiş ve iri boynuzlu bir erkek geyik resmedilmiştir.

Av sahnesinden sonra yine bir çelenk resmi daha gelmektedir. Bu çelengin de daire biçimli bir sapa bağlı ikişerli bayrakla

tertip edildiği gör÷lmektedir. Batı duvarının Kuzey köşesinde, içi sekiz yaprakla süslü bir küçük madalyon göze çarpar. Bunun mezar sahibi tarafından zaferde kazanılmış bir kalkanı tasvir etmesi çok kuvvetle muhtemeldir.

Batı duvarında bulunan üç çelenk resminin de içleri boştur. Biz bu boşlukların, zaman ve rutubet tesiriyle siyah boyalarının dök÷lmüş olmasından husûle geldiğini zannetmekteyiz. Nitekim ileride gözden geçireceğimiz bazı hayvan resimleri, bu siyah rengin dök÷lmesi yüzünden tanınmaz hale de gelmişlerdir.

Mezar odasının Kuzey duvarındaki tasvirleri de yine soldan sağa doğru takip edecek olursak, en solda iki balığın kapıya doğru yüzer bir şekilde resmedildiğini gör÷rüz. Bu balıkların evvelce mevcut siyah renkleri düşmüş olduğundan, adeta baş ve vücut iskeletleri kalmış gibidir. Balıklardan sonra kapıya doğru koşan başı boş bir at resmini görmekteyiz. Bunun kuyruğu diğer atlar gibi ör÷lü olarak resmedilmiştir. Atın önünde bir erkek geyik ve geyiğin sırtı üstündeki boşlukta da, bir kuş gör÷lür. Geyiğin başı geriye çevrilmiştir. Daha önde yine bir geyik ve onun da sırtı üzerindeki boşlukta bir balık resmi vardır. Bu defa geyiğin başı mezar odası kapısına doğrudur.

Kuzey duvarının hemen hemen ortasında bir insanla bir hayvanın karşılaşması şeklinde, yine hareketli bir sahne yer almaktadır. İnsan resmi, fazlasıyla şematik biçimde ve yaya olarak yürüyen pozdadır. Kaldırılmış sağ elinde bir ağaç dalını tutup karşındaki hayvana hücum eder durumdadır. Sol eli parmakları da yine bir ağaç dalı biçimli olarak gösterilmiştir. İnsanın karşındaki hayvan resmi ise, siyah renkleri tamamen dök÷lmüş olmasından mahiyeti güçlükle anlaşılır duruma düşmüştür. Bunun boyuzlu bir mahlûk olduğu tahmin edilmektedir.

Bu karşılaşma sahnesinden sonra kapıya doğru yürüyen bir ala geyik tasviri gör÷lmektedir. Bunun da karşısında, Kuzey duvarının en son resmi olan bir tavus kuşu bulunur. Bu kuşun da diğer tavus kuşları gibi, vücut, boyun ve kuyruğunda, bir takım diyagonal çizgilerle meydana getirilmiş üçgenler ve irili ufaklı yuvarlaklardan yapılmış süsler tertip edilmiştir. Baş ve boyun yine sırtta doğru kasılmıştır. Bu son tavus kuşu bütün tasvirler içinde en büyük şekil olarak yapılmıştır.

Yukarıda sıra ile tetkik ettiğimiz jeometrik çerçevenin dışında ve bilhassa batı duvarının alt kısmında, henüz tamamlanmamış iki hayvan resmi ile, her üç duvarın tam ortalarında, ince yapraklı birer palmet dalı daha bulunur. Bu suretle mezar odasının genel hey'eti tepeden yere kadar aynı üslûbda süslenmiş bulunmaktadır.

Mezar odasını süsleyen tasvirlerin birlik bir mana ifade etmeyip, aksine parça parça grup ve sahneleri göstermekte oldukları ilk bakışta anlaşılmalıdır. Yalnız bu tasvirlerin ekserisinin mezar kapısına doğru yöneltilmiş olduğu ve principal durumda olan Batı duvarına önem verildiği de, kolaylıkla farkedilmektedir. İki friz arasında sıkıştırılan hayvan tasvirlerinin bir seviyede bulunmayıp, cesametleri bakımından da birbirlerine uyarlıkları olmadığından, bırakılan boşluğu da intizamlı bir şekilde doldurmamaktadır. Resimlerin hiç biri sağlam surette yere basmadıklarından hareketlerinde de, tam bir ifade yoktur. En müsait hareket ifade edenler, insan resimleriyle koşmakta olan atlardır.

4 Numaralı tümülüste bulunan küçük eşya :

Define arayıcıların girdikleri tümülüs'de bulunan eşya muhafaza edilmek kasdiyle Havza'ya götürülmüş olduğundan, onları hey'etimiz şehirde görüp incelemek imkânını bulabilmiştir. Bu eser şimdi, Ankara Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza olunmaktadır.

İnvanter cetvelini S. 852-3'te sunduğumuz bu eşyayı başlıca iki grupta tophiyabiliriz.

1. Maden eserler,
2. Pişmiş topraktan yapılmış kap kacaklar.

Maden eserler, iki adet küçük boyda altın yüzük, altın safihadan yapılmış süs parçaları, içi yanmış insan kül ve kemikleriyle dolu, üç kulplu urna = kül kabı, sapı arslan başı şeklinde figürlü tunç kandil ve bronzdan mamul çürümüş zincir parçalarıyla dağılmış menteşe kırıklarından ibarettir. Maden olarak, mezar içindeki taş bölmelerden sökülmüş bazı demir kenedlerle, kurşun levhacıklar da ele geçmiştir.

Toprak kaplar ise, üzeri kırmızı renkte astarlı bir küçük testi ile, adetleri onbiri bulan gözyaşı şişesinden ibarettir. Bu şişelerden beş tanesi, kırık olarak mezar odasının dışında ele geçmiştir.

Küçük eserlerin bulunuş durumu, mezara ilk girenlerden alınan açıklamalara göre tesbit edilerek, hazırladığımız plânda yerlerine konulmuştur.

Altın yüzükler mezarın Batı bölümünün Kuzey köşesine yakın bulunmuşlardır. Birbirlerine benzer şekilde iki tanedir. Kaşlarında altın içine eyice gömülmüş beyzi şekilde, üzerlerinde oygulu figürler bulunan siyah renkte taşlar vardır.

Altın yüzüklerin taşları üzerindeki oygusu ile yapılan insana benzer figürler, büyüteç ile incelenerek tesbit edilmeğe çalışılmıştır. Bunların birinin üzerinde, ayakta duran ve kanadlı kadına benzer bir figür olduğu gibi, elinde de bazı eşya tuttuğu zannolunmaktadır. Diğerinde ise yine oygusu ile yapılmış ayakta duran ve insana benzer bir resim vardır. Bu şahıs diğerine nazaran daha tombulca ve bir az da boğurcadır. Taşların üzerindeki işçilik umumiyetle iyi değildir ve resimler de tam ifadeli yapılmışlardır. Bu bakımdan duvar resimleriyle aralarında tam bir yakınlık ve hattâ stil birliği olduğu söylenebilir. (Bakınız Res. 13).

İnce sahifadan yapılmış ezik altın parçaları dikkatle düzleştirilince, sapları halka biçimine sokulmuş söğüt yaprağını andırır şekilde oldukları anlaşılmalta ve bunların ölü başını süsleyen diyadem'e ait olduğu zannedilmektedir ⁶.

Altın safihaların mezar içinde nerede buldukları hey'etimize gösterilmemiştir. Tahmin ederiz ki bunlar, kül kabına yakın bir yerde ele geçmiş olsunlar.

Kül kabı (Urna), mezar odasının Güney bölümü içinde yana yatmış, kulpları ve dibi gövdesinden ayrılmış bir halde ele geçmiştir. İçinde yakılmış bir insana ait olması lâzım gelen kül ve kemik parçaları da bulunmuştur. Kap rutubetten fazlasiyle müteessir olup yer yer çürüyerek delinmiştir. Asıl madenin tunç olduğu ve üzerinin altınla yaldız kaplandığı bazı kısımların kalmış izlerinden anlaşılmalta.

Kül kabının fazla dışarıya taşkın ağzı kenarında yumurta sıralarından yapılmış bir süs ile, dip halkasının dış yüzünde Lesbos kümatyonu şeklinde bir firiz görölmektedir. Büyük kulbun kap

⁶ Profesör Arif Müfid Mansel, Trakya hafriyatı, Belleten, Sayı 13, s. 98, Şekil 22 benzeri buluntudur.

gövdesine yapıştırılan kısmı da kabartma bir palmet şeklindedir (Bakınız Res. 11-12).

Tunç kandil, mezarın Doğu bölümünde, duvarla taş bölme yanındaki köşede bulunmuştur. Bunun da sapı, aradaki lehim maddesinin bozulmasından gövdeden ayrılmıştır. Ayrıca ve kendisine mahsus biçimde bir kapağı bulunmaktadır. Kandil yakınında bazı çürük zincir parçaları bulunmuş olduğundan, kapağının üstündeki halkadan sap veya gövdeye bunlar vasıtasıyla bağlandığı zan ve tahmin olunmaktadır.

Kandilin sapı ucunda arslan başı figürünün olduğu yukarıdaki yazılarımızda bildirmiştik. Bu başın arka kısmı, uçları üç yaprağa ayrılan bitki şeklindedir (Bakınız Res. 9).

Mezar içinde bulunmuştur diye hey'etimize gösterilen eserler arasında, yuvarlak biçimli, altlarında tahtaya geçecek şekilde sivri çıkıntılı ve üstünde halka yerleri bulunan iki maden parçası ile, bir adet küçük menteşe de vardır. Bunların buldukları yer işaret edilmediği gibi, hangi eşya ile yanyana olduğu da kaydedilmiştir. Eğer mezar odasına defînecilerden evvel bu işleri usulünce araştıracak bir kimse girmiş olsa idi, mutlak bunların yanında, bağlı oldukları ahşab eşyanın mahiyetini de tespit etmek imkânını bulacaktı. Bu küçük maden parçalarının ölüye sunulan, tahtadan yapılmış bir kutuya ait olması pek tabiidir.

Demir kancalarla kurşun parçalarının mezar odası içinde şuraya buraya atılmış bir şekilde bulunduğunu yukarıdaki yazılarımızda bildirmiştik. Bunların mezar içindeki bölme taşlarını birbirine bağlayan kenedler olduğu söylenmişse de, biz hiç bir vakit bu kanaatte bulunmuyoruz. Filhakika bölme taşları üzerinde kenedlerin konulmasına mahsus yarıntı ve oyuklar görülüyorsa da, hiç biri bağlı olarak bulunmamıştır. Bunların, evvelce mezar içinde kurulmuş bir ölü yatağının veya lahid şeklinde taş sandukanın, bloklarını birbirine bağlamak için kullanılmış olduğunu zannetmekteyiz.

Bulunan eşyanın mahiyeti hakkında mana vermekte düşmüş olduğumuz bu zorluk, hey'etimizden evvel tümülüse giren bilgisiz ellerin karıştırmamasından ileri gelmektedir. İleride bu nekropolün diğer mezar anıtları, bilgili ellerle açıldığı vakit, bizim bugün ızahında güçlük çektiğimiz konuların bütün açıklığıyla meydana çıkacağını umarız.

4 Numaralı tümülüste bulunan toprak kapların en şayanı dikkat olanı, mezarın Batı bölümü içinde bulunan parlak kırmızı astarlı küçük testidir. Dibi halka biçimli olup, kulpu, iki kabartmalı şerit halindedir. Ağız kenarı kalınca ve yayvan şekildedir.

Diğer pişmiş topraktan yapılmış şişeler de, birbirinden ayrı tiplerde iki şekil gösterirler. Bir kısmı uzun boyunlu, uzun karınlı ve ayaklıdır. Başka bir kısmı, geniş karınlı ve uzun boyunlu, düz diplidir. Bunlardan bir kısmı mezarın Batı bölümü içinde buldukları halde bir kısmı da - bilhassa kırık olanlar - odanın kapısı dışında ele geçmiştir. Bu toprak şişelerin ağız kenarları mum veya herhangi izole bir madde ile kolayca kapanılması için dışa doğru çıkıntılı olarak yapılmıştır (Res. 9).

Lerdüğe tümülüsünün kuruluşu yaşına gelince :

Mezar buluntuları arasında yapılaş tarihini kesin olarak belirtecek yazılı belgeye rastlamak mümkün olmadığına göre, bu hususta hakikate yakın bir tarih söyleyebilmek için mezarın mimari durumunu, duvarlarını süsleyen tasvirleri ve içinde bulunan küçük eserleri ele alıp, bunları diğer yerlerde bulunmuş arkeolojik belgelerle karşılaştırıp, konuşurmak mecburiyeti karşısındayız.

Lerdüğe tümülüsü mezar odasıyla dromosu yapı bakımından aralarına zaman farkı da koyabileceğimiz bir ikilik gösterdiğini yukarıdaki yazılarımızda da bildirmiştik. Dromos yapısını bu karakteriyle herhangi bir çağa koymak mümkündür. Bu alelade yapıdır ki, onun tarihlenmesi üzerinde fazla durmak bize birşey kazandırmaz. Günümüzde bile bu çeşit yapılara rastlamak mümkündür. Yalnız üzerindeki yarım daire biçimindeki tonozla bakarak bunun Klâsik çağ yapısı olduğunu söyleyebiliriz. Bu tümülüsü yapı bakımından tarihlemeğe yardım edecek ancak oda kısmıdır. Bu oda, harçsız kesme taşla yapılmış üstü yarım daire biçimli tonozla örtülü ve önünde ayrıca odası bulunan bir mimari varlıktır. Bu şekilde Ankara civarında Karalar mevkiinde yapılan hafriyatla meydana çıkarılan T. A. tümülüsüne tamamen benzediği gibi⁷, diğer taraftan Türk Tarih Kurumunun Trakya'da yaptırdığı tümülüs kazılarında Kırklareli B., C. tümülüsleriyle tam bir

⁷ Prof. Remzi Oğuz Arık, Karalar hafriyatı, T. T. E. ve A. dergisi, Sayı II, 1934, s. 110-123 ve 163.

mutabakat halindedir⁸. Bir çok bakımlardan Vize'nin A. tümülüsünde bulunan mezar odasını da andırmaktadır⁹. Bu hale göre Lergüde tümülüsünün mimarî an'anesini, Milâttan önce V. ve IV. asırlardan başlatıp, Milâttan sora birinci asra kadar devam ettirmek mecburiyetinde olduğumuzu anlıyoruz.

Bir taraftan bunu, Anadolumuzun Kuzey bölgesinde bulunan bazı tümülüslere bağlamak istediğimiz zaman hatırımıza, 1944 yılında Kastamonu ili çevresinde yaptığımız gezilerde Baltacı Kucucağı köyünün Kayıp mahallesinde gördüğümüz tümülüs gelmektedir¹⁰. Bu tümülüse Kastamonu Müze Müdürü Ahmet Gök-oglu ile birlikte gitmiş ve lâzım gelen mimarî ölçüleri alarak gözden geçirmiştik. Bu da tam manasiyle Lerdüğe mezar odasına benzemektedir (Bakınız Res. 15 - 17). Kayıp tümülüsü evvelce köylüler tarafından açıldığından, içinde bulunan küçük eserler şunun bunun elinde kalarak dağılmışsa da, resmini gördüğümüz lahid her nasılsa bütünce ele geçmiştir. Şimdi Kastamonu Müzesinde muhafaza olunmaktadır. Kayıp tümülüsünü ve dolayısıyla buna benzer olan Lerdüğe tümülüsünü tarihlemeğe yarayacak tek belge bu lâhidtir. Bu da Kayıp tümülüsüne inşadan evvel konulmuş ve ancak tonozu tahrip edilerek çıkarılmış olduğundan, mezar odasıyla yaşıt bir eserdir. Şu halde lâhidin yapılışındaki stil bize bu hususta rehberlik edebilecektir. Bunun da yapılışının Milâttan sonra 1. - 2. asırlarda olduğunu ilk bakışta tahmin etmek güç değildir.

Şu hesapta, Kuzey Anadolu bölgesine dahil tümülüsümüz, yapı an'anesini M. ö. alan bir mimarî örnek olup, ancak M. s. 2. yüzyıla kadar indirilebilecek yaşıttır. Lerdüğe tümülüsünün duvarlarını süsleyen, yapı taşları üzerine doğrudan doğruya boya ile yapılan tasvirlerle bakarak yaşını tayin etmek konusuna gelince; yukarıdaki yazılarımızda gözden geçirdiğimiz tasvirler stil bakımından üzerlerinde durulup fazla birşey söylenecek durumda de-

⁸ Prof. A. M. Mansel, Trakya hafriyatı, Belleten, Sayı 13, s. 92-93; Prof. A. M. Mansel, Trakya-Kırklareli Kubbeli mezarları, 1943, s. 31.

⁹ Prof. A. M. Mansel, Trakya hafriyatı, Belleten, Sayı 13, s. 93-114.

¹⁰ Pek yakında daha etraflı neşriyatını Kastamonu'nun değerli Müze Müdürü Arkeolog Ahmed Gökoglu'ndan beklediğimiz bu eserin fotoğraflarını bize lütfetmekle, arkadaşımız bilim hesabına feragatın yüksek misalini göstermiş oluyorlar.

ğildir. Duvarları resimlerle süslü Lerdüğe tümülüsü, Anadolu'da bugüne kadar bulunan Tümülüs-Mezar örnekleri arasında tanıdıklarımız içinde ünük bir eser olarak görülmektedir. Resim konuları arasında bulunan tavus kuşları, Anadolu'nun daha muahhar çağlarda tanıdığı bir şekildir. Bilhassa hıristiyanlık çağında bu motifin fazlaca kullanıldığını görmekteyiz. Sasanî san'atında bu çeşit kuş tasvirlerine ziyadesiyle rağbet edilmiştir. Fakat Lerdüğe tümülüsünde öyle hayvan tasvirleri vardır ki biz bunları M. önceki yüzyıllara rahatça koyabiliriz. Meselâ, yavrulu geyik konusu bu nevidendir.

Bulduklarımızla kıyaslamak için sunduğumuz resimler arasında (Res. 18) Ankara Arkeoloji Müzesinde olan ve Yalvaç'dan getirildiği öğrenilen bir yağmur oluşu üzerinde, bizim Lerdüğe tümülüsünde gördüğümüz keçi resimlerine benzer hayvanlar vardır. Bu eser ancak Anadolu'da Romalılar hâkimiyeti çağına girecek mahiyette olduğundan Milâttan sonra 2. yüzyılda yapılmış olabileceğine göre, bizim tümülüsümüzün bu kabil tasvir konularını bununla alâkalı bir tarihe koyabiliriz.

Suvari ve at resimleri için hiçbir şey diyecek durumda değiliz. Av sahnesinde yüzü seyircilere dönük arslan tasvirine gelince, bunda da ilk bakışta bir İran san'at tesiri aramak hatıra gelirse de tamamen benzer örneklerini hiçbir yerde göremedik. Part ve Sasanî san'at eserleri arasında bu tip bir mahlûk yoktur. Bilâkis böyle insan yüzüne benzer şekilde yapılmış arslan tasvirleri Anadolu Klâsik çağ san'atında daha fazladır. Lerdüğe tümülüsü arslanının vücudu çok fazla jeometriktir ve bu üslûba uyarak arslanın yeleleri de güneş şuaı biçimine tasvir edilmiştir.

İnsan resimlerinde şematik oluş bakımından sâdelik ve ziyadesiyle jeometriğe sadakat göze çarpar. Bu basit ve beceriksiz tasvirler üzerine her hangi bir kıyaslama yaparak tarihlemeye girişmek imkânsızdır.

Bitki motifi olarak süsleme konusu içine alınan sarmaşık resimlerine gelince: Bunu da tarihliyebilmek için benzer örneklerini bulmak zorundayız. Bu motif de tıpkı tavus kuşu gibi Hıristiyanlık san'atında sevilen bir süs elemanıdır. Fakat bunu da Roma çağı san'atı içinde de görebiliyoruz. Nitekim mukayese için sunduğumuz resimler arasında Yalvaç yağmur olduğunun dışında bu süs vardır. Bir de Eskipazar bucağından getirilip

Çerkeş ilçesinde toplanmış olan eserler arasında bir Romalı mezar anıtında bu motiflerin kenar süsü olduğunu görüyoruz (Bk. Res 18). Diğer taraftan Çerkeş'in Atkaracalar bucağında gördüğümüz bir Hıristiyan lâhdi üzerinde de¹¹ benzerlerini tesbit etmiş bulunuyoruz (Resim 19). Şu halde bu sarmaşık motifi birkaç yüzyıl boyunca makbul süs elemanı olarak yaşamıştır. Bununla kesin bir tarihlemeye varmak imkânı yoktur.

Lerdüğe tümülüsünde bulunan duvar resimlerine göre tarihlemeyi hülâsadan gözden geçirecek olursak, duvarları süsleyen tasvirlerin san'atında biraz beceriksizlik ve biraz da iptidailik göze çarpmaktadır. Motiflerin seçilişi bize daima eskiliği hatırlatmakta ise de yapılışındaki beceriksizlik stil mukayesesine imkân vermediği için kat'î tarihlemeye yardım edememektedir.

Mukayese için sunduğumuz eserlere bakarak bu ünik mezarın tasvir bakımından yapılış tarihini, an'anesini M. ö. den alan bir san'atın en çok Milâttan sonra 2. yüzyıla kadar indirmek imkânı olabileceği kanaatindeyiz.

Lerdüğe tümülüsü içinde ele geçen küçük ve seyyar eserlere bakarak bir tarihleme yapmak imkânı da vardır. Bunun için elimizde iki grub eser bulunmaktadır. Birinci grub maden eserler, ikinci grub da pişmiş toprak kaplardır.

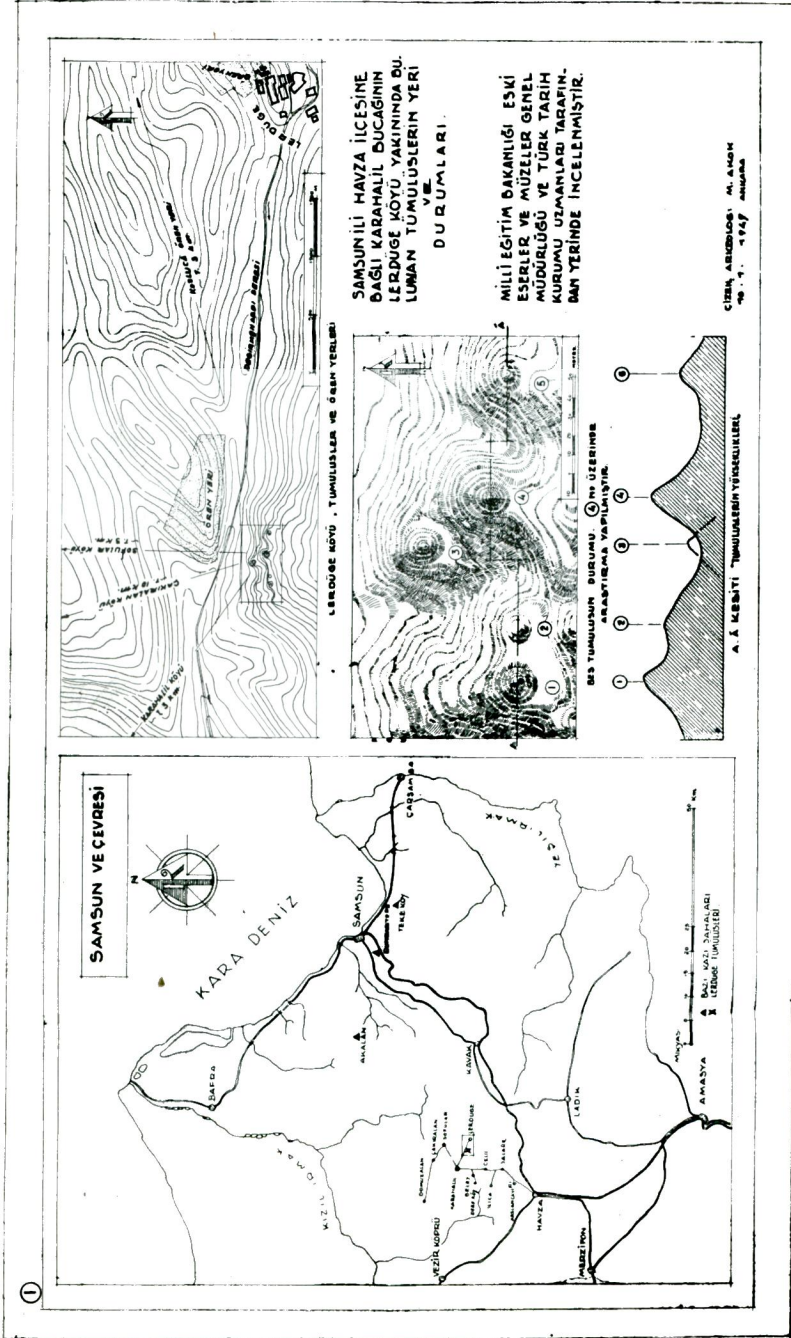
Maden eserlerden tunç kandilin benzer örneklerini British Museum kataloğunda¹² gördüğümüz gibi, Türk Tarih Kurumunun Trakya'da yaptırdığı tümülüs kazılarında ele alınan Vize'nin A. ile işaret edilen yığmasının mezar odasında da, buna benzer bir kandil bulunmuştur¹³. Bunların bizim kandilden farkı, sapındaki arslan başı yerinde at, kuş ve balık başı olmasıdır. Şu halde bu eseri milâttan sonra 1. yüzyıla koymak mümkündür. Diğer altın yaldızlı tunç vazo da aynı şekilde bir mütalea ile tarihlenebilirse de bu kabın biçimi, ağız kenarındaki yumurta sırası ve dip halkası üzerindeki Lesbos Kümasyon süsü dolayısıyla bizler, daha eski bir

¹¹ Bu eserin resimlerini 1940 senesinde Kastamonu ve çevresini gezdiğimiz sırada Çerkeş'e uğradığım zaman almıştım.

¹² Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum, 1914, Plate VI.

¹³ Arif Müfid Mansel, Trakya hafriyatı, Belleten, Sayı 13, s. 105, R. b. 36.

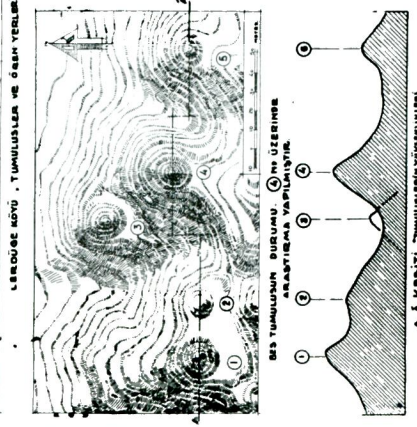
¹⁴ Aziz Ogan, T. T. E. ve Arkeologya Dergisi, II, s. 83-83: Eros ve Psiche figürinlerini havi tunç vazo.

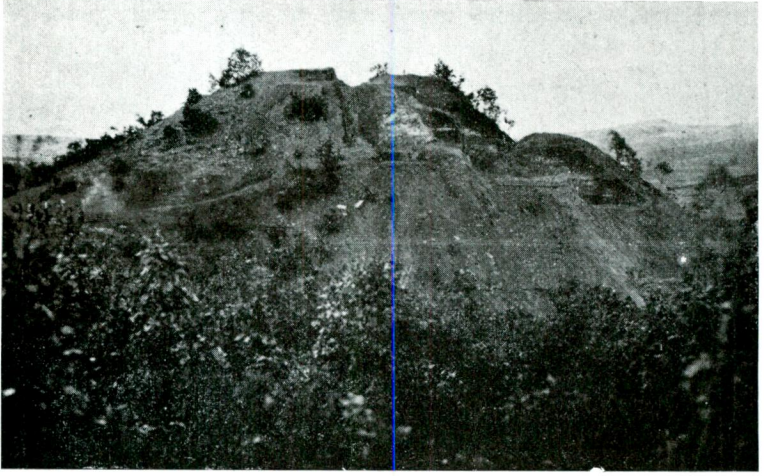
SAMSUNLİ HAVZA İÇİSİNE BAĞLI KARAHALLI DÜĞAĞININ LERDÜĞE KÖYÜ YAKININDA BULUNAN TÜMÜLSÜN YERİ VE DURUMLARI.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ VE TÜRK TARİH KURUMU ÜZMANLARI TARAFINDAN YERİNDE İNCELENMİŞTİR.

ÇİZİM: ARKADİOS - M. AKOK
1957

Res. 1 — Lerdüğünein yeri.

Res. 2 — 4 No. lu tümülüs'ün doğudan görünüşü ve define arayıcıların yaptığı tahribat.

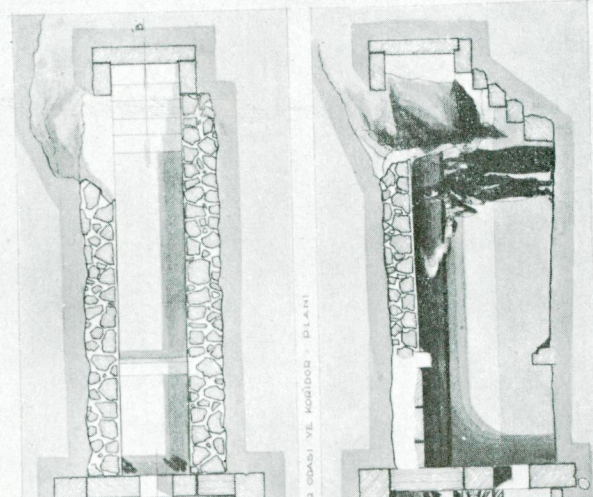
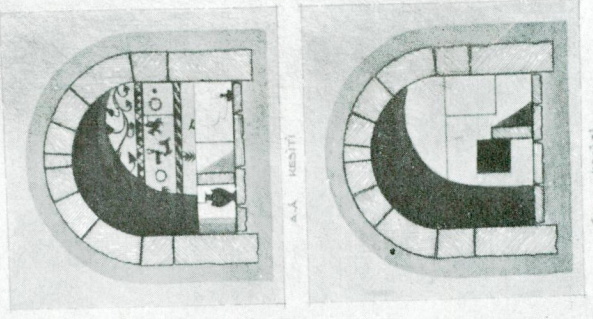

Res. 3 — 4 No. lu tümülüs'ün batıdan görünüşü.

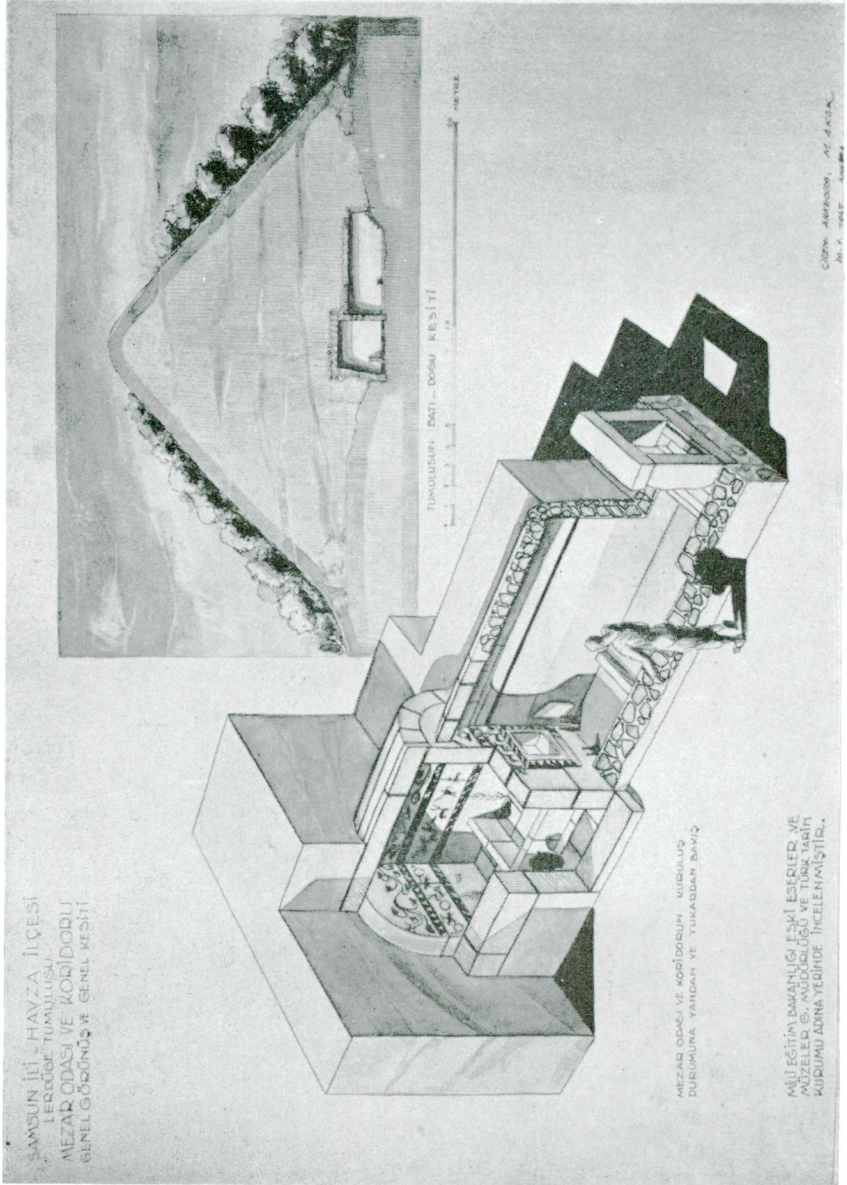
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI ESKİ ESER —
LER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
VE TÜRK TARİH KURUMU ADINA
YERİNDE İNCELENMİŞTİR.

SAMSUN İLİ HAVZA İLÇESİ
LEDDİĞE TÜMÜLÜSÜ
MEZAR ODASI VE KORİDORU
PLAN VE KESİTLERİ

ÇİZİM ARKADANCI M. AKOK
FOTOĞRAF. HAZ. S. GÖRER

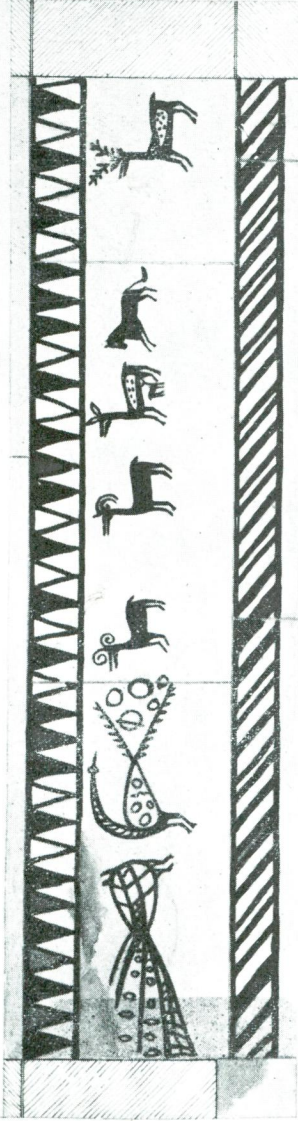
Res. 4 — 4 No. lu tümülüs'ün plân ve kesitleri.

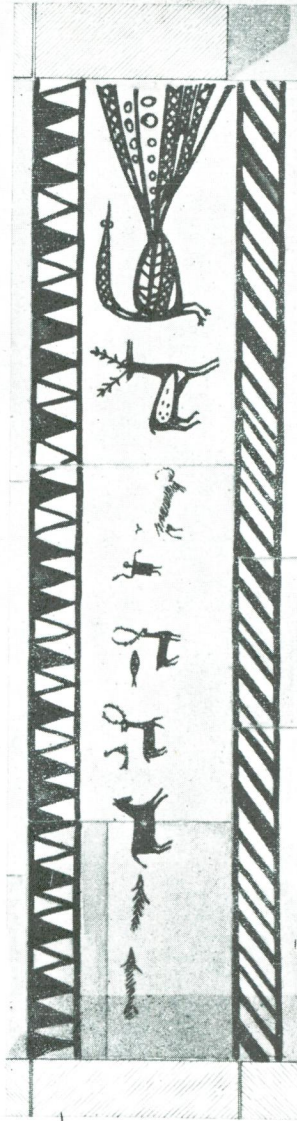
Res. 5 — 4 No. lu tümülüsün genel Kesit ve görünüşü.

SAMSUN İÜ. HANZA İLÇESİ
LERDÜĞE TÜMÜLÜSÜ
DUVAR SÜSLERİ

MILLİ EĞİTİM BAKANLIĞI ESKİ ESER-
LER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
VE TÜRK TARİH KURUMU ADINA YEL-
RİNDE İNCELENMİŞTİR.

GÜNEY DUVARI YÜZÜNDEKİ SÜSLER.

KUZUY DUVARI YÜZÜNDEKİ SÜSLER.

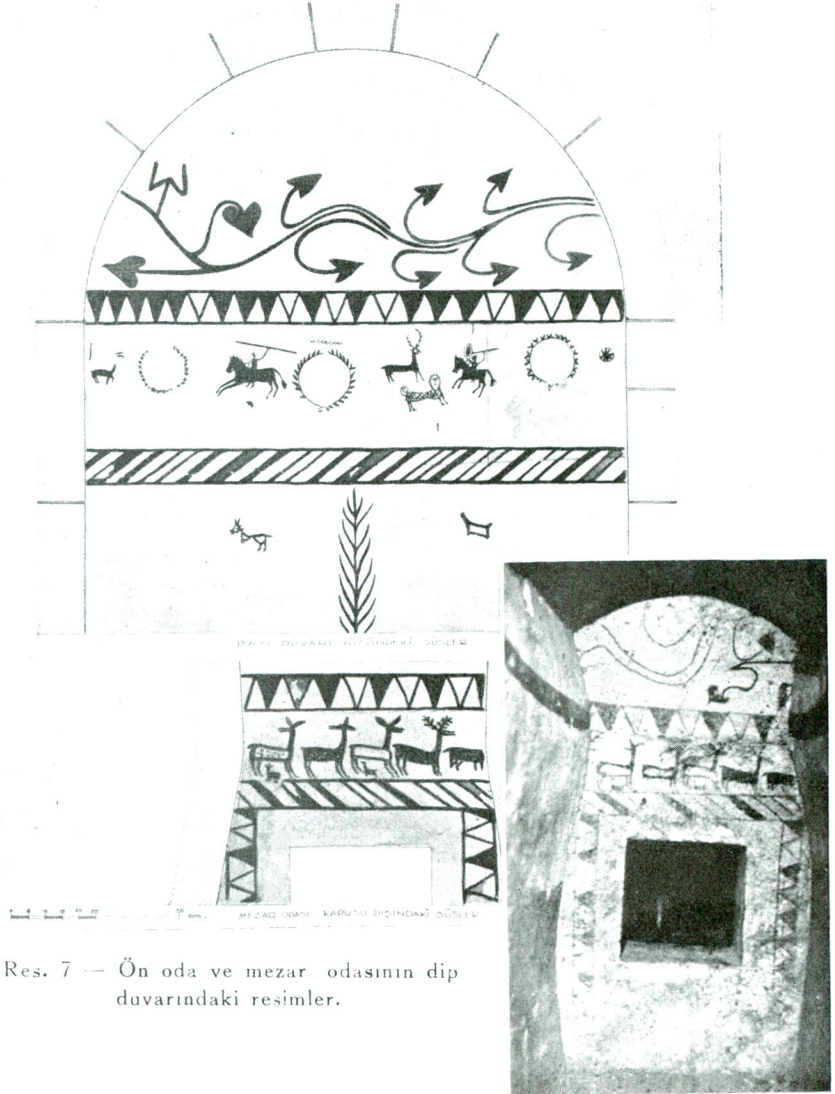
ÇİZEN: AKEREM, M. LANGIK
24. 10. 1927 ANKARA

Res. 6 — Tümülüs'ün içini süsleyen duvar resimleri.

SAMSUN İLİ HANZA BİRESİ
LEBÜĞE TUMULUSU
DUVAR SÜSLEMELERİ

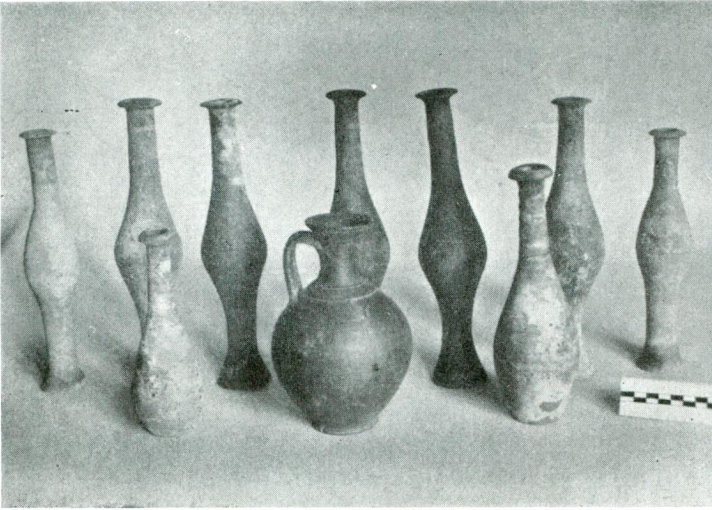
MİTİ HİTİT İNVAZYONUNUN ESKİ
LEBÜĞE ANITLARI İS. MÜDÜRLÜĞÜ
VE TÜRK TARİHİ KURUMU ADINA
YIĞINDA İZLENİLMİŞTİR.

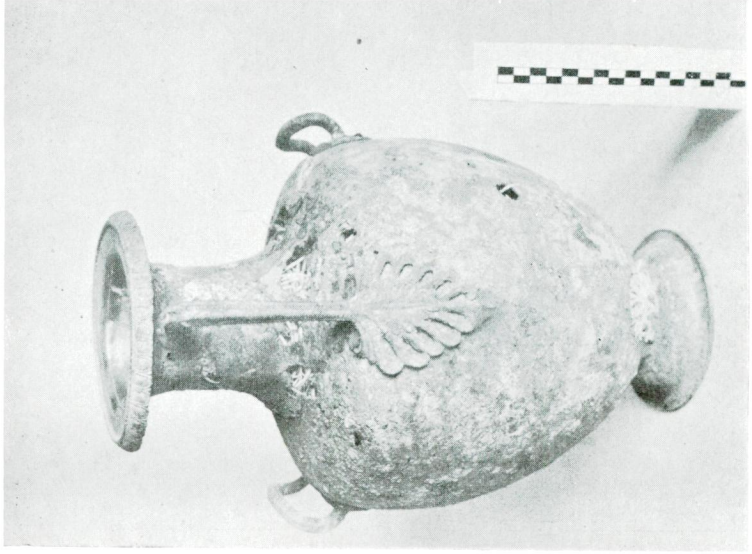
Res. 7 — Ön oda ve mezar odasının dip duvarındaki resimler.

Res. 8 — Tunç kandil, zincir ve menteşe parçaları.

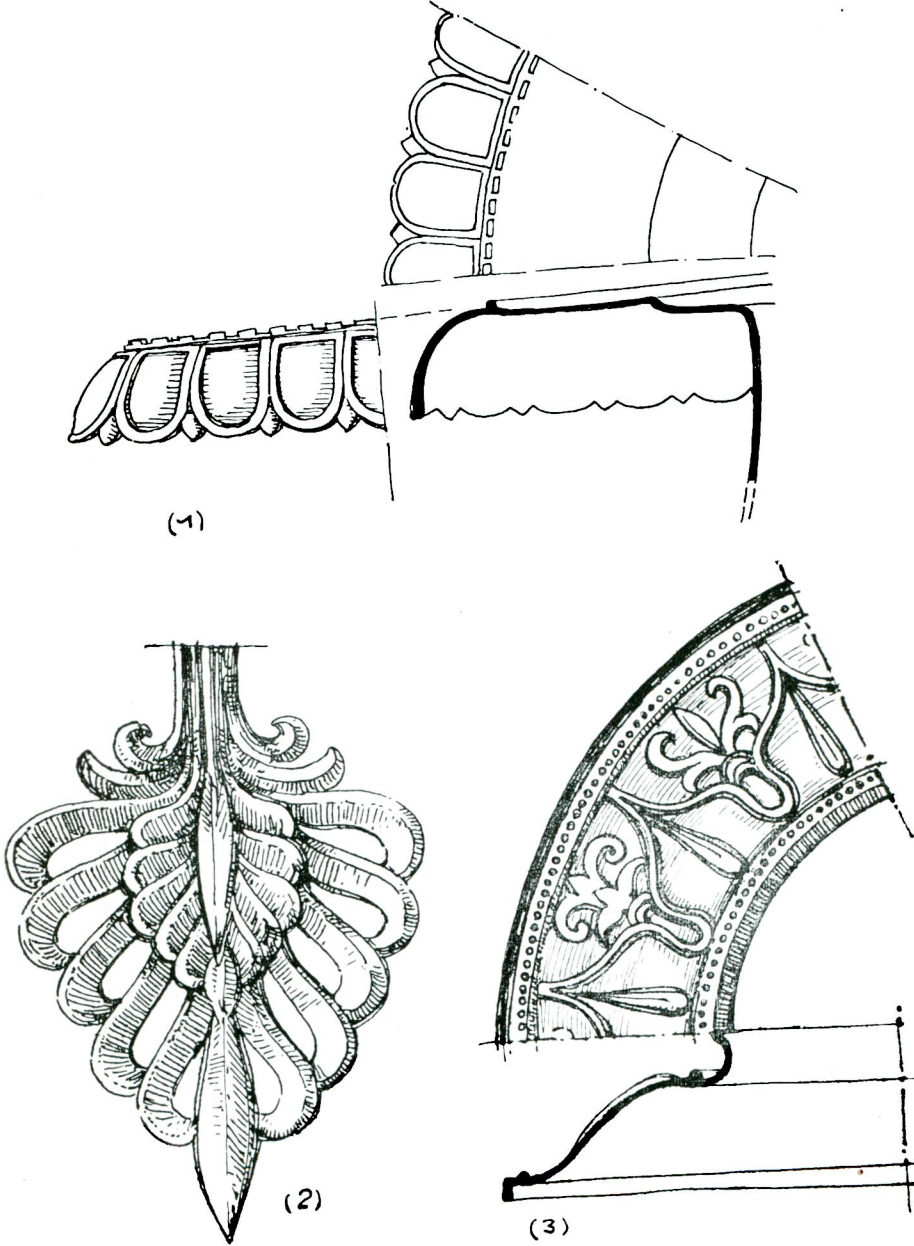

Res. 9 — Toprak kaplar.

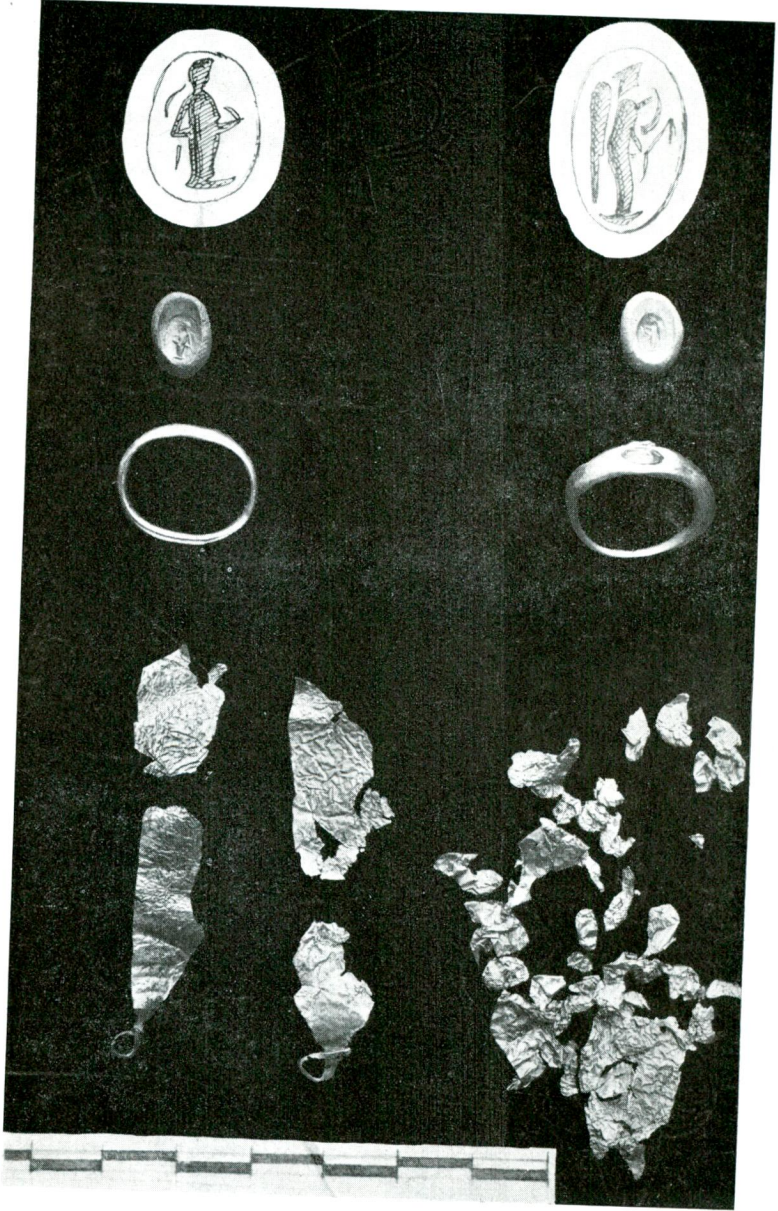

Res. 10 — Altın yıldızlı tunç vazo.

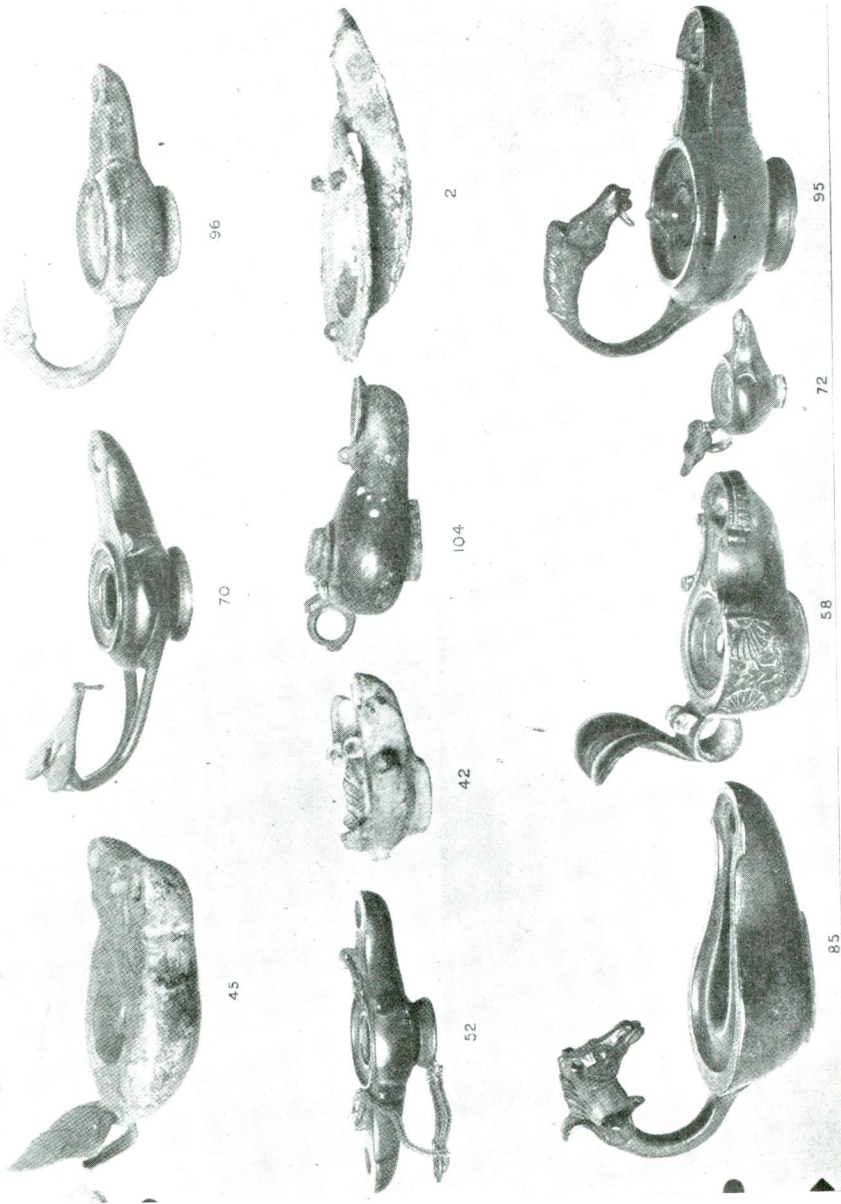

Res. 11 — Tunç vazonun süsleri.
1) Ağız kenarı, 2) Büyük kulp, 3) Dio halkası üzeri.

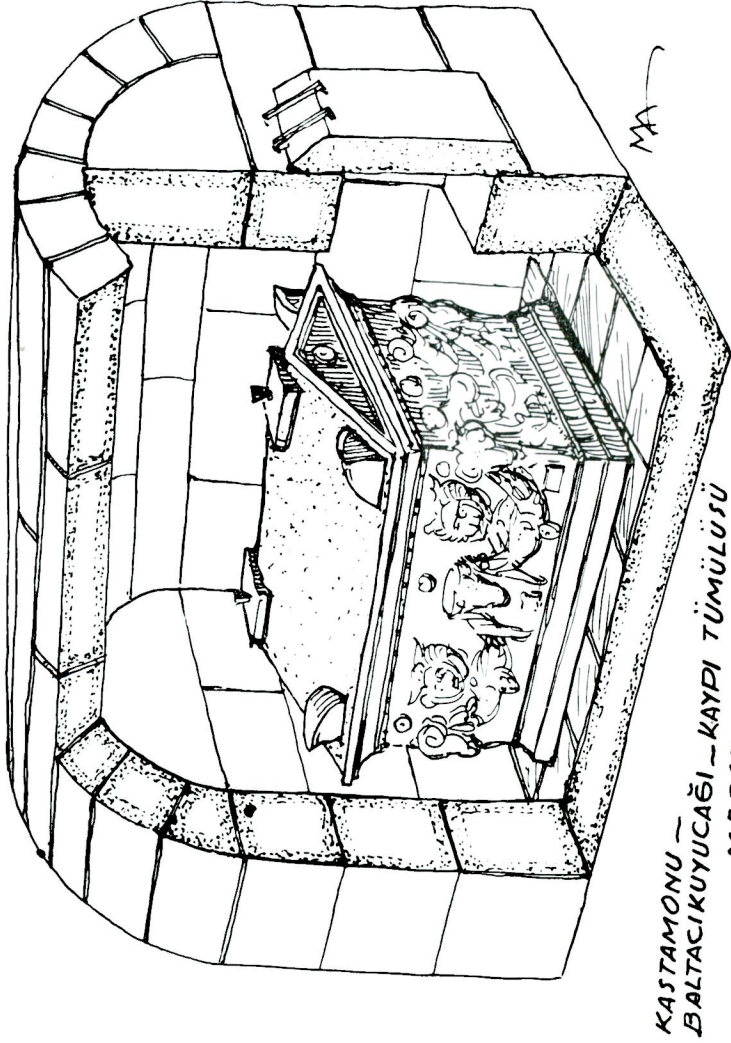

Res. 12 — Altın yüzük ve altın safihadan yapraklar.

Res. 13 — Mukayese ediniz:
(Catalogue of the Greek and Roman lamps in the British Museum 1914 plate : VI).

Res. 14 — Kastamonu Baltacıkuuyucağı - Kayıp tümülüğünün genel görünüşü.

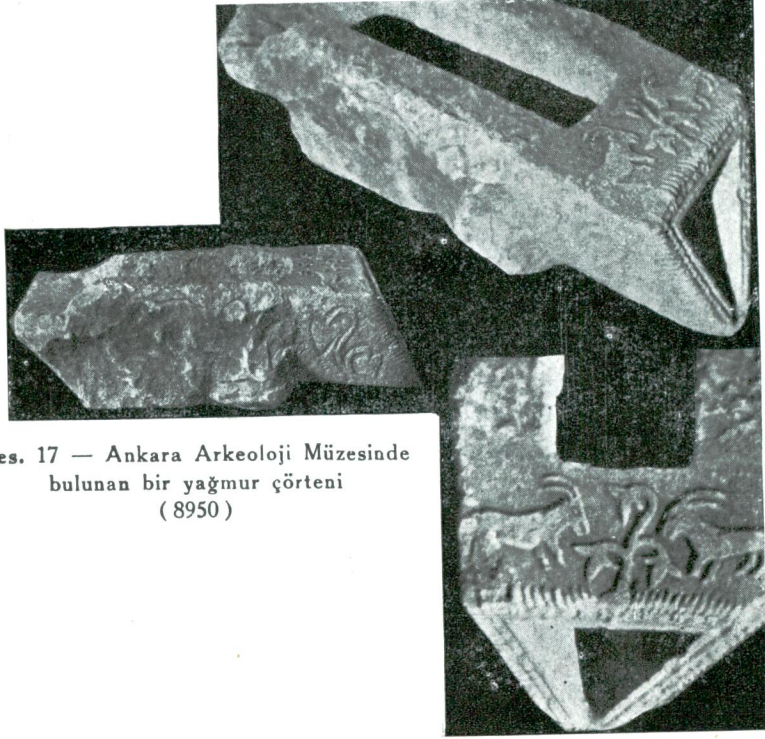

Res. 15

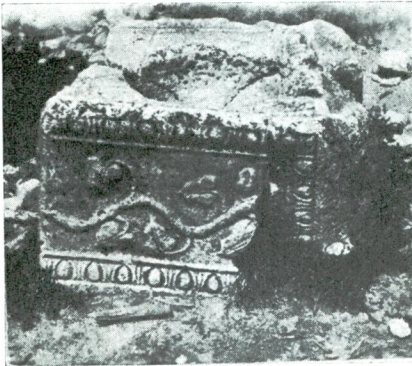

Res. 16

Kastamonu-Baltacıkuyucağı-Kayıp tümülüsünün içinden çıkarılan
mermer lâhit.

Res. 17 — Ankara Arkeoloji Müzesinde bulunan bir yağmur çörteni (8950)

Res. 18 — Çerkeş'te bulunan Roma devrinin ait bir mezar anıtı.

Res. 19 — Çerkeş'in Atkaraca'lar bucağın merkezinde bulunan bir lâhit parçası.

yapı olduğuna hüküm çıkarmak istiyorsak da, bu değerinde bir kabın bir kaç yüzyıl boyunca kullanılacağı da düşünülebilir. Mezar içine, kandil ile birlikte ve Milâttan sonra 1. yüzyılda konulmuş olduğu da hatıra gelmektedir.

Taşları üzerinde oyu ile insan resimleri yapılmış altın yüzüklerde de aynı çağın eseri sayılabilir. Bilhassa insan şekillerinin şematik oluşu ve beceriksiz yapılışı bakımından mezar duvar resimlerine uyması şayan-ı dikkattir.

Ebedî istirahatı için mezar odası üstüne bir tümülüs kurulan şahsın hatırasına kuvvetle bağlı olarak konulan, altın safihalardan yapılmış yapraklar da tamamen Karalar ve Vize tümülüslerinde bulunanlara benzemektedir ve aynı tarihi bunlar içinde kabul edebiliriz.

Toprak kaplara gelince: Bunların benzerlerini Roma çağı eserleri arasında ziyadesiyle görmekle beraber, mezar âdetlerine bağlı olarak ve kesin tarihlenmiş benzer bir örneği, Ankara yakınında açılmış olan Karalar tümülüslerinden C.T. den çıkarılmıştır.¹⁵ Muhterem hocamız, Oğuz Arık, bu eserin bulunduğu mezar odasının, adlarına kurulan hükümdar âilesine dayanarak M. ö. 1. asırda yapıldığını kabul etmektedir.

Şimdi yukarda yazdıklarımızı topluca hülâsa edecek olursak; Lerdüğe tümülüsünü gerek yapı unsurları ve gerek süs ve içinde bulunan eserler bakımından Milâttan sonra 2. yüzyıldan daha aşağı yaşa indirmek imkânsız görünmektedir. Mezarın yapılışında iki safhayı evelce bildirmiş olduğumuza göre, mezarın en son kapanış tarihinin de M. s. 2. yüzyıl olması icabeder. Halbuki tümülüste yapı ve süsleme elemanları bakımından daha eskilikte göze çarpmaktadır. Biz buna göre tümülüsümüzün yaşını-yanındaki diğer tümülüslerde esaslı araştırmalar yapıp, bize kesin hakikatı öğretecek yeni bilgiler verinceye kadar-en az Milâttan evvel 1. yüzyıla çıkarmayı teklif ediyoruz. Bu suretle büyük bir hataya düşmediğimize de inanıyoruz¹⁶.

(Havzada bulunan madenî vazoya şekil ve süs elemanları bakımından tamamen uymaktadır. Benzeri olan bu kaba M. ö. 4. yüzyıl gibi bir yapılış tarihi kabul edilmiştir).

¹⁵ Remzi Oğuz Arık, Karalar hafriyatı, Türk Tarih Etnoğrafya ve Arkeolojya dergisi, II, L. 15, Şekil b. 33.

¹⁶ Alacahöyükte hafriyat yapan T. Tarih Kurumu kazı hey'eti 1947 sonba-

Garib bir tesadüf neticesi üzerine kısmen araştırmalarda bulunduğumuz Lerdüğe tümülüsü hakkına yazımızı bitirirken, bu kabül tümülüslerde bazı hayalperest kişilerin düşündükleri gibi hazinelerin bulunmadığına, bir defa daha işaret etmek isteriz. Bunlar yurdumuzun tarihini aydınlatmaya yarayacak mütevazi belgelerdir. Ancak arkeoloji bilgisinin ışığı ile ve gösterdiği yolla ele alınırlarsa bir değer ifade edebilirler. Bugün şehir ve köylerimiz çevresinde sivrişeklinde gözlerimize çarpan bu eserlere—bilgili eller müdahale edinceye kadar—yurdumuzun tarihî değerleri ve müşterek millet malı olarak bakmamız ve muhafaza etmemiz gerekir.

Samsun ili'nin Havza ilçesine bağlı Lerdüğe köyü tümülüslerinde bulunan eserlerin inventer listesi¹⁷

Sıra No.	İvanter No.	Eserin adı ve cinsi	Ölçüsü
1	10612	Üzeri paslı ve muhtelif yerleri çürümüş madenî bir vazo olup, iki kulplu ve bir sapı vardır. Kulplar ve sap vazodan kopmuştur.	Kaide ile beraber yük.: 36,7, karın çapı: 23,0, ağız çapı: 13,6, kaide çapı: 12,8 sm. dir.
2	10614	Pişmiş topraktan, kiremit renginde bir testicik olup, bir kulpu vardır.	Yük.: 18, karın çapı: 12,0, ağız çapı: 5,2 Cm.
3	10615	Pişmiş topraktan bir gözyaşı şişesidir. Eser sağlamdır.	Yük.: 27,5 sm., ağız çapı: 3,8 karın çapı: 6,7 sm., taban çapı: 5,5 sm. dir.
4	10616	P. t. tan toprak renginde bir gözyaşı şişesi olup, dar ve kenarlı bir ağzı vardır. Üzerinde çarkta yapıldığını gösteren çizgiler mevcuttur.	Yük.: 26,7 sm. ağız çapı: 4 sm., karın çapı: 6,5 sm., kaide çapı: 5,5 sm. dir.

harında Kalıncaya mevkiinde bir tümülüs hafriyatı yapmıştır. Bu tümülüs, Lerdüğe tümülüsüne benzer mezar odalı eski tümülüsleri tahrip ederek kurulmuş olan daha muahhar bir yapı olduğu halde, içinde bulunan eserlere göre ancak M. ö. 2. yüzyılda kurulmuştur. İleride geniş neşriyatla daha etrafiyle tanıyacağımız bu tümülüs, bizim tümülüsümüzün yaşının daha eskiye gidebileceğini gösterecektir.

¹⁷ Bu listeyi Ankara Arkeoloji Müzesi hazırlıyarak lûtfetmiştir.

Sıra No.	İnvanter No.	Eserin adı ve cinsi	Ölçüsü
5	10617	Açık ve koyu bej renginde p. t. tan bir gözyaşı şişesidir.	Yük. : 24, 5, ağız çapı : 3,4 sm., karın çapı : 5 sm., kaide çapı : 4,2 sm.
6	10618	P. t. tan, kiremit renginde bir gözyaşı şişesi olup, ağız ve kaide kenarından bazı parçalar kopmuştur.	Yük. : 27, kaide çapı : 5, 6, karın çapı : 6, 1, ağız çapı : 3,7 sm. dir.
7	10619	P. t. tan. kırmızı renkte bir gözyaşı şişesidir. Ağız kenarından bazı parçalar kopmuştur. Eser çarkla yapılmıştır.	Yük. : 28, karınçapı : 6,4, kaide çapı : 5, 2, ağız çapı : 3,7 sm. dir.
8	10620	P. t. tan, açık ve koyu bej renginde, bir gözyaşı şişesidir, ağız ve kaidenin kenarından ufak parçalar kopmuştur.	Yük. : 26, karın çapı : 6,4 sm., kaide çapı : 5,7, ağız çapı : 3, 5 sm. dir.
9	10621	P. t. tan toprak renginde bir gözyaşı şişesidir.	Yük. : 2,3, karın çapı : 4,9, kaide çapı : 4,5, ağız çapı : 3, 8 sm. dir.
10	10622	P. t. tan renginde bir gözyaşı şişesidir.	Yük. : 20, kaide çapı : 4,1, karınçapı : 5 sm. dir.
11	10623	P. t. tan gözyaşı şişesi olup, boyundan itibaren üst kısmı kopmuştur. Bej rengindedir.	Karınçapı : 7, kaide çapı : 4, 2 sm. dir.
12	10624	P. t. tan bir gözyaşı şişesidir. Boyundan itibaren kopmuştur. Sarı toprak rengindedir.	Yük. : 22, 5, karınçapı : 7, kaide çapı : 4 sm. dir.
13	10625	P. t. tan bir gözyaşı şişesi olup, sarı toprak rengindedir.	Yük. : 17, ağızçapı : 3, 4, karınçapı : 6 sm. dir.
14	10626	Bronz kandil olup, bir büyük kapağı, yağ ve fitil koymak için üst kısmında iki deliği vardır. Ayrıca ejder başlı bir de kulpu mevcuttur.	Yük. : 5,5, en uzun yeri : 15, 5, en geniş yeri : 8 sm. dir.
15	10644	Altın yüzük, kaşı üzerinde, üzeri oygulu ve figürlü siyah renkte taşı vardır.	En büyük çapı : 2.00, en kalın kısmı çapı : 0.60 En ince kısmın çapı : 0.19, taşın uzunluğu : 0.60 sm. dir.
16	10645	Altın yüzük ; 15 No. nun aydır.	En büyük çapı : 2.00, en kalın kısmı çapı : 0.60, en ince kısmı çapı : 0.20, taşın uzunluğu : 0.60 sm. dir.

LES TUMULI DU VILLAGE DE LERDÜGE (VILAYET DE SAMSUN)

(RESUME)

Sur un rapport daté de Décembre 1946, relatant l'essai des fouilleurs de trésors de piller ces tumuli, une commission composée du Dr. Hâmit Koşay et de l'auteur vint y faire des recherches, dont les résultats sont exposés dans l'article ci-dessus.

Les tumuli, au nombre de cinq, constituent ensemble une nécropole. Celui pillé par les chercheurs est indiqué par nous sub. No. 4. Nos recherches furent concentrées sur ce dernier.

Tumulus No. 4. — Hauteur 16 m. à partir du sol, diamètre 35 m. La chambre mortuaire est située exactement au centre. Elle est précédée d'un "dromos,, de 4,15 m. de longueur et pourvue d'une porte en pierre taillée, ses dimensions sont 2,70×1,85×2,15 m.

Les parois intérieures, ainsi que la surface extérieure regardant le "dromos,, y sont ornées de dessins d'hommes, d'animaux de plantes, et de dessins géométriques (Fig 2-4).

Trouvailles faites au tumulus No. 4 :

1. Ouvrages en métal: deux anneaux d'or, pièces d'ornementations en lamelles d'or, vase en bronze contenant des ossements et des cendres humains (Fig. 6-7), candélabre en bronze, tronçons de chaînes etc..... (Fig. 8)

2. Poterie en terre cuite: une cruche rouge à engobe poli, 11 fioles lacrimales.

Age du tumulus No. 4 :

Faute de documents découverts dans l'édifice, nous sommes obligés, à cet effet, de nous en tenir aux particularités architecturales. La chambre mortuaire offre sous ce rapport des analogies avec le tumulus T. A. de Karalar, les tumuli B. C. de Kirklareli; elle a même des ressemblances avec la chambre mortuaire du tumulus A. de Vize. D'autre part, on peut rapprocher ce tumulus du tumulus se trouvant à Kayı, dans le vilayet de Kastamonu. Quant aux trouvailles, elles ne sont pas de nature à indiquer une seule époque bien déterminée.

En résumé, l'on est en droit de conclure que l'on peut dater la dernière fermeture de la sépulture, du 2e siècle de notre ère, et fixer l'époque de son édifications au 1er siècle avant J. - Ch.

KÜLTEPE KAZISI HAKKINDA Prof. LANDSBERGER'İN RAPORU

Türk Tarih Kurumu Başkanlığına

İki gün müddetle Kültepedeki kazılarda bulundum. Kazı usûlünü yerinde gördüm. Program hakkında hâfirle görüştüm ve bu kazıda elde edilen tabletlerden yüz yirmi tanesini okudum ve muvakkat transkripsiyonunu yaptım. Karum Kanış'ın kurtarılabilirliğinden ve kurtarılacağından dolayı zevk ve memnuniyet duyuyorum; çünkü bir taraftan köylülerin, diğer taraftan Hrozny'nin alelacele yürüttüğü kazılar, bir hırsızlık kazısından çok farklı olmadığından ve ayrıca neticeleri de bugüne kadar neşredilmediğinden ve büyük bir ihtimalle de neşredilmeyeceğinden dolayı, bu muazzam eski merkezin bozulmuş ve kaybedilmiş olduğundan daima korkmuştum. Fakat şimdi ufak tefek tahripler bir yana bırakılırsa, bir kül halinde Karum'un tamamıyla ilmî bir tarzda restore edilebileceğini öğrenmiş bulunmamız, bu muvaffakiyetli kazının ilk ve en mühim bir neticesidir. Zira

a) Bir defa Karum'un bilindiğinden çok daha büyük olduğu öğrenilmiştir. İlk itibarı ölçülere göre bunun boyu 500×1000 metredir.

b) Ayrıca kolonistlerin evleri de, bilindiğinden çok daha derinlere inmekte, yani höyüklerde olduğu gibi, üç yapı katının üst üste sıralandığı bu kazıda iyice görülmektedir. Henüz ana toprağa varılmamış olmasına rağmen bu müşahede bir gerçektir. Hrozny'nin ve kaçak kazıların kolonistlerin eski yapı katına kadar inememeleri mesut bir tesadüf olmuştur. Burada ilk arzumuz, kültür tarihinin bu yegâne canlı örneğini sonuna kadar ve bir programa göre kazmaktır. Türk Tarih Kurumunun bu cazib ve mühim konuyu ihmal etmeyeceğine suret-i kat'iyede eminim. Bu program yirmi, yirmi beş yıl sürdürülebilir. Yalnız bunun için bu muazzam merkezin bir an evvel devlet malı olması şarttır.

c) Tahsin Özgüç'ün başkanlığında ve Nimet Özgüç'ün ve Mahmut Akok'un asistanlığında yürütülen bu kazı, ilmî ve modern kazı tekniğine uygun bir kazı için tipik bir örnektir. Kolonistlerin

evleri, Açıana'da Woolley'in meydana çıkardığı muazzam saraylar gibi temizlenmiş ve o şekilde takdim edilmiştir. Anadolu'nun müstakbel ziyaretçileri için Kültepe en mühim bir ziyaret merkezi olacaktır. Bugüne kadar maden buluntularına rastlanmamışsa da açığa çıkarılan tablet ve çanak çömlek nevinden âsârın fevkalâde ilmi bir değeri vardır. Bundan başka, bu kadar kısa bir zamanda elde edilen 250 tabletin Karum'un münferid evlerine, odalarına ve semtlerine göre dağılışını tefrik etmedeki muvaffakiyet, Karum'un canlı bir haritasını ziyaretçilerinin gözleri önüne sermiştir.

ç) Bugüne kadar kazı iki yerde temerküz ettirilmiştir. Henüz neticeleri neşredilmeyen Hrozny'nin kazısı sahasına bitişik olan A ocağında bugüne kadar yüz kadar tableti bilinen Lākīpum'a ait bir arşiv, aynı arşive ait olan bir sürü tabletle tamamlanacaktır. Fakat bu sahada yapılan kazının asıl ehemmiyeti Lākīpum evinin altında Adat Zululi'nin evinin de bulunmuş olmasındadır. Lākīpum'dan en az bir nesil daha eski olan bu ticaret arşivi ilk defa keşfedilmiş ve her açığa çıkarılan tabletleriyle miktarı yükselen bu arşiv yine bir kaç yüz tableten ibaret olacaktır.

d) B adı verilen ikinci ocakta Uzua'nın evi bulunmuştur. Bu şahsın karakteri kuvvetli bir Anadolu muhitinde yaşamış olmasındadır. Burada A ocağındaki kadar bol tablet bulunmamışsa da, bulunanlar çok mühimdir. Bu çağa ait bir evin bütün hususiyetleri burada iyice görülebilmektedir.

Bugüne kadar elde edilen ilmi neticeler :

1. Aşağı yukarı yüzyıllık bir devreyi ikiye bölebiliriz. Buna göre bütün çanak çömleği ve emsalini iyice tarihlemek mümkün olmuş ve ayrıca bu çağda Anadolu kronolojisi de ciddi bir istikamete yöneltilmiştir (Bu ancak yirmi beş gündünberi 35 amele ile elde edilen fevkalâde bir neticedir). Böylece İç-Anadolu'daki bütün höyüklerin sabit bir noktası tesbit edilmiş bulunmaktadır.

2. Bu devre Anadolu'nun eski tarihinde en zengin olan bir safhadır. Yalnız bu, bu memleketin bu çağındaki zenginliğini isbata kâfidir. Ev şekilleri, çanak çömlek ve gömme âdetleri şimdi aydınlatılmış bulunmaktadır. En ehemmiyetli noktaları şöylece sıralayabilirim: Bu güne kadar Kapadokya boyalıları bu sahada bulunmamıştır. Bunlar ya eskidir veya yoktur. Boyalı Hitit çanak çömleğinin mükemmel misalleri bol ve güzeldir. Bunlar Hitit çanak çömleğinin en mükemmel misallerini takdim etmektedir. Evler, uzunluğuna kurulmuş bir

durumdadır. Mükemmel bir tuğla yapı tekniği vardır. Bugüne kadar idol bulunmamıştır. Yalnız kalıplarıyla tanınan tasvirler, yeni örneklerle teyid edilmiştir.

3. Bugüne kadar 3000 Kapadokya tableti malûmdu. Fakat biz muhtelif muhaberele ve kronolojilerini ancak dahilî münasebetlerine göre ve güçlkle tayin etmeğe çalışıyorduk. Fakat şimdi bu kazı sayesinde münferid firmalar ve kronolojilerinin aydınlığı, buluntuların bu durumuyla hemen göze çarpmaktadır. Böylece Kapadokya tabletleriyle iştilgal eden filoloji tamamen yeni bir esasa dayanacaktır. Assirioloji'de buna ancak bir paralel vardır ki o da Nuzi buluntularıdır. Fakat Nuzi küçük bir köydü; Kaniş ise bu çağda büyük bir ticaret istasyonu idi. Bu neticeleri filoloji bakımından takdim edebilmek için, Nuzi'de yapıldığı gibi büyük bir ilmî heyetin bir kaç sene çalışması gerektir. Hrozny'ninkiler de dahil olmak üzere, Kültepe'den getirilen ve çıkarılacak olan bütün tabletlerin sahibi Türkiyedir. Her iki grupun da neşri Türk âlimlerine aittir. Hâfirin plân karelerine dikkat edilirse, buluntuların ne şekilde dağıldığı hemen anlaşılacaktır.

4. Bu tabletler Dünya ve Anadolu ticareti için ne kadar mühimse, bunların üstünde görülen mühür baskıları da o kadar önemlidir. Bugüne kadar bulunan mühürler, idaremde hazırlanan bir eserde toplanmış ve üslûp guruplarına göre tasnifleri yapılmıştı. Henüz neşredilmeyen bu eski malzeme ile, şimdi yeni bulunanları bir arada ve Türkiye'de bir korpus balinde neşrettirmek için çalışacağım. Şimdi Tahsin Özgüç'ün kazısında Şaluvanda tipi dediğimiz tipin en güzel mümessili meydana çıkarılmış bulunmaktadır. Bundan başka, yeni bir sürü Babil silindir mühür baskıları, ayrıca malûm olan bir kaç mührün de sahipleri keşfedilmiştir. Meselâ Raphatim mührü olarak tanınan çok karasteristik bir mührün yukarda zikrettiğimiz büyük tüccar Lākīpum'un mührü olduğu açıklandı.

5. Kazı beklenmedik sonuçları birdenbire ortaya atmıştır. Uzua'nın evinde bir sürü edebî metinler bulunmuştur. Bugüne kadar bilinen 3000 Kültepe tabletinde tek edebî metin, yani çocuk katili dışı Domen Lamuştu'ya karşı bir büyü nüshası vardı. Bu metin bir evde bir muska olarak kabul edildi. Fakat Tahsin Özgüç'ün idaresindeki bu kazıda ilk defa olmak üzere malûm adese şeklinde bir temrin tableti açığa çıkarılmıştır. Bu, muayyen

bir altın vezninin ne miktar gümüşe tekabül ettiğini izah etmektedir. Yeni kazıda açığa çıkarılan ve ehemmiyeti çok büyük olan ikinci metin, yine Uzua'nın evinde bulunmuştur. Maalesef bu tablet çok hırpalanmıştır. Bütün inceliklerine henüz nüfuz edemediğim bu metin, maruf Assur kralı İrişum'un tarihi bir kitabesinin kopyesidir. Bu kiral Kapadokya'nın iktisadî metinlerinde adı geçen Şarumkin'in selefidir. Ben iki parçadan ibaret olan ve bir evin iki muhtelif yerinde bulunan bu tableti birleştirdim. Ön yüzünde 35 satırı olup, bunların hepsinin kısımları vardır; yalnız ancak beş satırı tamdır ve bu beş satır da Assur'da Alman kazılarında taş üstüne yazılı olarak bulunan kiral kitabelerindekinin tamamen aynıdır. Bunda Assur'da inşa edilen bir saray ve mabetten bahsedilmekte ve Koyun kapısı'yla Arslan kapısı arasındaki büyük arazinin Assur tanrısına vakfından ve muhtelif bakır dökme eserlerinin hediyesinden bahsedilmektedir. Bu yeni kitabe sayesinde, Assur'da bulunan eski kitabenin daha kolay anlaşıldığını daha şimdiden sezmiş bulunuyorum. Assur kralı bizzat kendisine kiral unvanını vermektedir. Kiral unvanı tanrıya münhasırdır. O bizzat kendisine "Assur'un Ensisi,, demektedir; fakat bu kelime Akadcada "İşşakku,, şeklinde geçmekte ise de burada ilk olarak "İşşiyak,, eski şeklinde tekerrür etmektedir. Bundan başka kralın bu kitabede verdiği şecere de dikkate şayandır.

Müstakbel neticeler:

1. Bu edebî metinlerin varlığı, diğer edebî metinlerin ve bir mektebin bulunacağını ümit ettirmektedir.

2. Bu sistemli kazı, bu konuyu kusursuz olarak aydınlatacağını ve böylece ünik bir halin ortaya çıkacağını müjdelemektedir. Bir defa daha belirtmek isterim ki, bu vesikalar yalnız ticaret tarihi bakımından dolayı önemli değil, bilakis daha ziyade Anadolu kavimlerinin tetabuku ve halitesi hakkında ve en eski hukuk durumu bakımından da pek kıymetli kaynaklardandır.

3. Hâfirin esas gayesi belediye binasını, yani Bit Karim'i bulmak olacaktır. Köylünün kaçak kazıları bu yere de isabet ettirilmişse de, buradan ancak 50 tablet çıkarılabilmektedir. Hakikat halde arşivden daha binlercesi yerinde korunmuş olmalıdır. Neşrolunan tabletler arasında diğer Karumlarla yapılan muhabere de geçmektedir. Bilhassa Assur şehrinin belediyesiyle Karum belediyesinin muhabereleleri bulunursa, çok mühim şeyler öğrenilmiş

olacaktır. Ayrıca bu kazı, bu belediye binasının plânını, yani içtima mahallini, veznesini ve depolarını da aydınlatacaktır.

Netice olarak bu kazıya başlamak kararını veren ve bu vazifeyi en itimada şayan âlimlere tevdi eden Türk Tarih Kurumunu bilhassa tebrik ederiz. Bununla yalnız eski Anadolu'nun en belli başlı bir yeri ilim tetkikine açılmıyor; aynı zamanda dünya tarihinin ehemmiyeti inkâr edilmeyen en büyük bir merkezi de Türk âlimlerinin eline geçmiş bulunuyor.

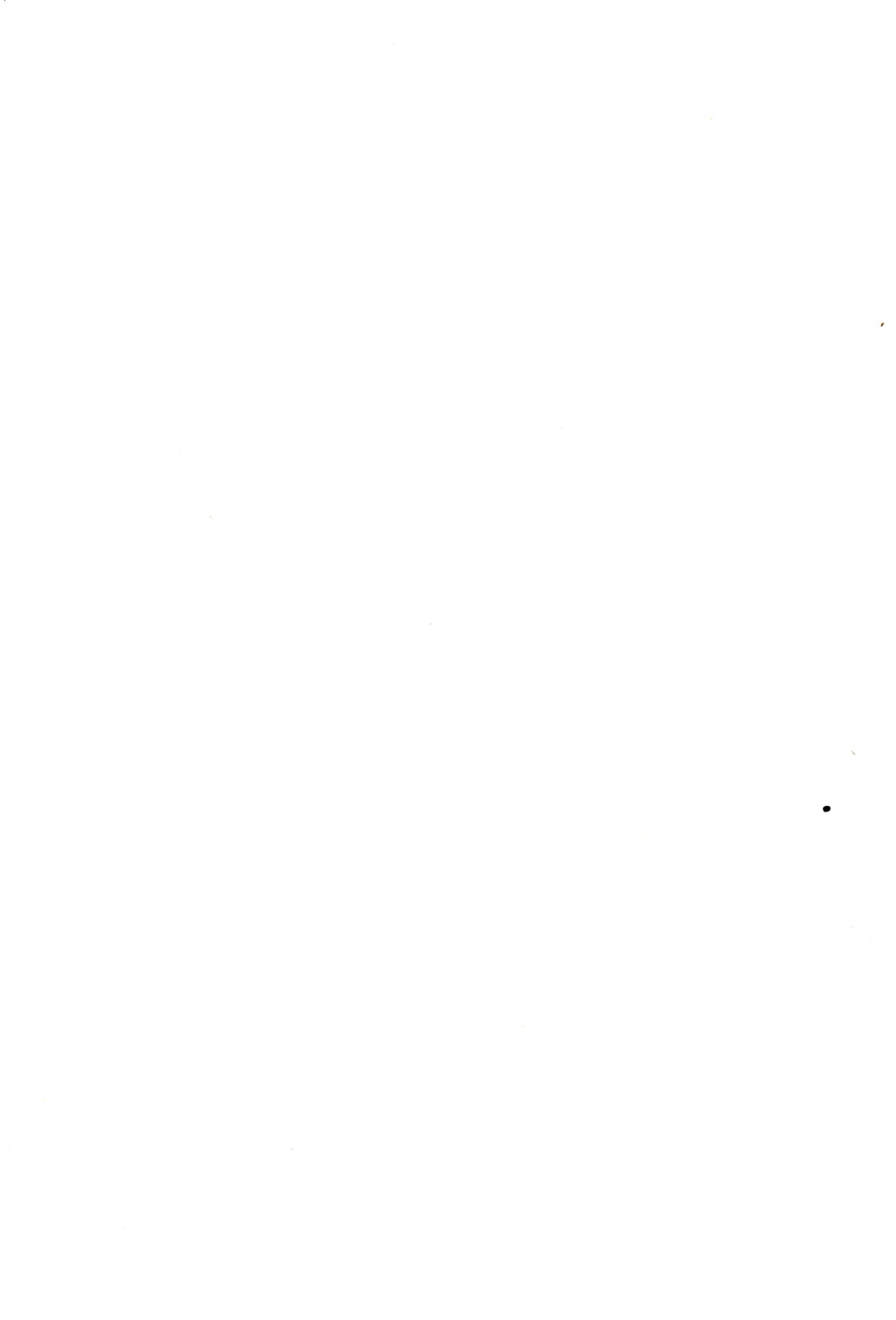
Burada her kazı mevsiminde her şey çıkmalıdır; çıkmamış olması mümkün değildir. Bana bu sahanın ilk kurucusu olarak müsaade buyurulursa, bu raporun başlangıcında da teklif ettiğim gibi, bu kazının gelecek senelerin programlarına da alınmasını ehemmiyetle rica ederim.

Yine tekrar ettiğim gibi, bu işte aceleciliğe lüzum yoktur. Yalnız sabır, istikrar ve sebat lâzımdır. Bu, bu vazifenin istediği üç esaslı noktadır. Ben elimden geldiği kadar bu konunun dünya ölçüsünde bir değer kazanmasını sağlamak için ilmî bir propagandasını yapacağım; ve ayrıca arzu buyurulursa Amerika'da bu kazı için maddî yardımlar sağlamağa da çalışacağım.

Derin saygılarımla.
LANDSBERGER

MİLLETLERARASI VI. BİZANS ARAŞTIRMALARI KONGRESİ HAKKINDA Prof. A. M. MANSEL'İN RAPORU

Türk Tarih Kurumu Sayın Başkanlığına

Uluslararası VI. Bizans Araştırmaları Kongresi 27 Temmuz salı günü saat 3'te Paris'te "Institut d'Art et d'Archéologie,, (3, Rue Michelet) binasında başkan Gabriel Millet'nin bir nutku ile açıldı. Çalışmalar 2 Ağustos'a kadar sürdü ve Kongre son toplantısını 2 Ağustos saat 3'te akdettikten sonra dağıldı.

Kongrede, sayıları pek mahdut olan umumî celselerden başka dört seksiyon vardı.

1. Din
2. Hukuk
3. Tarih
4. Sanat ve Arkeoloji.

Bunlardan Din seksiyonuna 20, Hukuk seksiyonuna 6, Tarih seksiyonuna 44, Sanat ve Arkeoloji seksiyonuna ise 67 tebliğ arz edilmişti. Muhtelif milletlere mensup 300 kadar bilgin davet edilmişti. Fakat bunların bir kısmı seyahat ve döviz güçlükleri, bir kısmı ise siyasî mülâhazalar yüzünden Paris'e gelemediklerinden Kongreye iştirâk eden delegelerin sayısı 150'yi geçmiyordu. Rusların bermutad hiçbir mümessil göndermemeleri tabii karşılanmakla beraber Yunanlıların kongreye iştirâk etmemeleri dikkat nazarlarını çekiyordu. Buna karşılık Orta Avrupa ve Balkan devletleri oldukça kuvvetli ekiplerle Kongreye iştirâk etmişlerdi. En fazla rağbet gören seksiyon Arkeoloji seksiyonu idi. Bu kısımda 50'den fazla tebliğ okunmuş ve bunların münakaşası yapılmıştır.

28 Temmuz çarşamba günü öğleden evvel "Rhegion hafriyatı,, -na dair tebliği Arkeoloji seksiyonunda okudum. 1938, 1940 - 1942 ve en nihayet 1948 kazıları sonunda meydana çıkarılmış olan Akropol'deki büyük binayı, surlarından başlamak ve muhtelif mihverlere göre tertiplendirilmiş olan daireleri muhtelif gruplara ayırmak suretiyle gözden geçirdim. Bu muhtelif kısımların tarihlenmesi meselesine temas ettim ve etrafı direkli galerilerle çevrili

avlular, zeminleri mozaiklerle döşeli koridorlar, büyük salonlar, hammamlar, kiliseler, şapeller, haç ve T şeklinde odalar ve oktogonlardan müteşekkil bu binanın ancak bir Bizans sarayı olabileceği, esasen Bizans kaynaklarında menşei M. s. V. asra kadar çıkan bir imparator sarayının mevcudiyetinden bahsedildiği noktaları üzerinde durdum ve tamamiyle kazılması Türk Tarih Kurumunun programına alınmış olan bu binanın Bizansın sivil mimarisinde önemli bir rol oynamışa namzed olduğunu tebarüz ettirmeğe çalıştım. Projeksiyonlu olarak yapılan bu tebliğin ilgi ile dinlendiğini gerek seksiyonda, gerek seksiyondan sonra bana sorulan muhtelif suallerden istidlâl ettim. D. T. Rice, A. Grabar ve P. Lemerle gibi tanınmış birtakım bizantinistler benim görüşümü teyid ederek burada ilk defa olarak geniş ölçüde kazılmış, vazih plânlı bir Bizans sarayı ile karşılaştığımızı beyan ettiler.

30 Temmuz cuma günü seksiyon başkanlığını bana tevdi etmekle Kongre hem benim, hem de temsil ettiğim Tarih Kurumu hakkında bir cemile göstermiş oldu. Ayrıca 31 Temmuz cumartesi günü Unesco'nun yardımını temin maksadı ile daimî bir "Uluslararası Bizans Araştırmaları Komitesi," kurulması meselesini görüşmek üzere Unesco'nun mümessili M. Mayoux'nun huzuru ile yapılan toplantıda Türk delegesi olarak bulundum.

Kongrenin Arkeoloji seksiyonu bilhassa Bizans âleminin muhtelif yerlerinde yapılan kazılar ve buluntularla meşgul oldu. Bu arada Ayasofya Müzesi Müdürü Muzaffer Ramazanoğlu "Son keşiflere göre Aya İrini ve Ayasofya kiliselerinin mimarî tarihi," adlı bir tez okudu. Bay E. Mamboury "Contribution à la topographie générale de Constantinople par l'étude du modelé de la ville," adlı tebliğinde birtakım indî mülâhazalar ortaya attığından, İstanbul topoğrafyası için kitaplardan artık birşey çıkarmanın mümkün olmadığı, ancak bizzat İstanbul'da arazi üzerinde yapılacak araştırmalardan önemli sonuçlar beklendiği gibi garib fikirlerde bulunduğundan bilginlerin istihzalarını mucib oldu. Arkeoloji seksiyonu, "basilik,,ler, bunların menşei ve gelişmesi, Danimarkalı bilgin Dyggve tarafından tebarüz ettirilen "açık basilikler,, konuları üzerinde durdu ve bu konular hararetli konuşmalar ve tartışmalara yol açtı.

Bu ilmî çalışmaların yanında Fransa hariciye bakanı M. Schumann'ın Quai d'Orsay'da verdiği reception'a, Paris Belediye başkanının Belediye binasında tertibettiği resmi kabule, "Institut Français d'Etudes Byzantines," in kurucusu L. Petit şerefine Enstitü binasında yapılan törene iştirak ettim. Diğer taraftan Kongre vesilesi ile açılmış olan muhtelif sergileri gezmek ve tetkik etmek fırsatını buldum. Bunlar arasında Bibliothèque Nationale'deki minyatürlü Bizanten elyazmaları sergisi, Cabinet des Médailles'deki Bizans sanat eserleri ve sikkeleri sergisi, Ecole des Hautes Etudes'deki fotoğraf ve resim sergisi, Archives Nationales'deki Bizantinoloji ile ilgili kitap ve vesikalar sergisi bilhassa zikre değer. Bunlardan başka son senelerde yeni baştan tertip ve tanzim edilmiş olan Louvre Müzesini, Cluny Müzesinde yapılan kazıları yakından tetkik etmek fırsatını buldum. Kongreden bir kaç gün evvel Parise vasıl olmam Bizans Araştırmaları Kongresinden az önce toplanmış olan XXI. Uluslararası Orientalistler Kongresi'ne de vaktin müsaadesi nisbetinde iştirak etmemi mümkün kıldı. Gelecek orientalistler kongresinin, hükümetimizin davetini kabul ederek İstanbul'da toplanmağa karar vermesi, hepimizin memnuniyetini mucip oldu. Bizans Araştırmaları Kongresinin son celsesinde de, Avusturyalılar tarafından VIII. kongrenin Viyanada toplanması için resmî bir davet yapılmasına rağmen, İstanbul'da toplanması lehinde bir cereyan hasil oldu. Bay Mamboury'nin, gûya Türk hükümetinin bu husustaki düşüncelerine vâkıf imiş gibi Türklerin İstanbul fethinin 500. fetih yıldönümünden önce böyle bir kongrenin İstanbulda toplanmasını iyi karşılamıyacaklarını İma eden sözleri üzerine söz alarak Mamboury'nin ileri sürdüğü fikirlerin ancak kendinin şahsî fikirleri olabileceğini, Türk hükümetinin bu husustaki düşüncesi ile hiçbir ilgisi olmayacağını, benim şahsan böyle ciddi ilmî bir kongrenin İstanbulda toplanmasına son derece taraftar olduğumu, fakat resmî delege olmadığımından bu anda müsbet bir teklif yapamayacağımı, fakat bu hususta fazla isticale lüzum olmadığını, çünkü Paris Kongresinin hemen akebinde Brüksel'de toplanacak olan kongrede de böyle bir arzu izhar edildiği takdirde sefaret yoluyla Türk hükümeti nezdinde lâzımgelen teşebbüslerin yapılabileceğini söyledim. Bu husustaki nihaî kararın Brüksel'de alınacağı bildirilerek Kongreye son verildi.

Son söz olarak bana bu güzel ve son derece istifadeli seyahati mümkün kılmış olan Türk Tarih Kurumuna teşekkürlerimi sunmayı bir vecibe sayarım.

T. T. K. üyesi ve İstanbul Üniversitesi
Arkeoloji Profesörü

ARİF MÜFİD MANSEL

1948 YILI TEMMUZ, AĞUSTOS, EYLÜL AYLARINDA TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHÂNESİNE GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

A

- Amandry, Pierre: *Statuette d'ivoire d'un dompteur de lion decouverte à Delphes*. Syria 24,3-4 (1944-45), s. 149-174.
- Amerikan Türk Yardım programı. Ankara: 1948 Genel Kurmay Basımevi. 31 s.
- Aparisi, Julian San Valero: *Excavaciones arqueologicas en monte Bernario (Palencia) primera campana 1943*. Madrid: 1944. 51 s., 11 pl.
- Aparisi, J. San Valero: *El tesoro peimperial de plata de drieved (Gualjara)*. Madrid: 1945 Diana. 91 s., 16 pl.
- Aparisi, Julian San Valero — D. F. Valls: *Primera campana de excavaciones en el cãbezo del Tio Pio (Archena)*. Madrid: 1947 Diana. 55 s., 26 pl.
- Arberry, A. J.: *Notes on the Mahasin al-Majalis of ibn al-Arif*. BSOS 12, 3-4 (1948), s. 524.
- Arizale, Martinez: *Excavaciones del plan nacional en Medina Azahara (Cordoba) campana de 1943*. Madrid: 1945 Diana. 64 s., 5 plan, 20 pl.
- Arsal, Sadri Maksudi: *Türk Tarihi ve Hukuk I*. İstanbul: 1947 İsmail Akgün matbaası. 416 s.

B

- Bailey, A.: *The seven princes*. BSOS 12, 3-4 (1948), s. 616.
- Barghoorn, F. C.: *Notes on life and travel in Russia*. YR 37, 4 (1948).
- Barnett, D. — J. Leveen: *A Phoenician inscription from eastern Cilicia*. İraq 10, I (1948), s. 56-71.
- Basham, A. L.: *Harsa of Kashmir and the iconoclast [axetics]*. BSOS 12, 3-4 (1948), s. 688.
- Beaulieu, R. P. A.: *La première civilisation du Djebel Druze*. Syria 24, 3-4 (1944-45), s. 232-250.
- Bellinger, A. R. et Newell: *A Seleucid mint at Dura-Europos*. Syria 21, I (1940), s. 77-81.
- Bikerman, Elie: *Une proclamation Séleucide relative au Temple de Jerusalem*. Syria 25, 1-2 (1946-48), s. 67-85.

1 Önemli dergilerin makaleleri yazarlarına göre alfabetik sıraya konmuştur. •

- Bittel, Kurt: *Bemerkungen über einige in Kleinasien gefundene Siegel.* AFO 13,6 (1941).
- Bittel, Kurt: *Ein Gräberfeld der Yortan-Kultur bei Babaköy.* AFO 13 1/2 (1939), s. 1-32.
- Bittel, Kurt: *Die Reliefs am Karabal bei Nif (Kemal Paşa). Nebst einigen Bemerkungen über die Hethitischen Denkmäler Westkleinasiens.* AFO 13, 4/5 (1940), s. 181-194.
- Blegen, Carl: *Prosymna. The Helladic settlement preceding the argive Heraeum.* 2 volumes. Cambridge: 1937 University Press. 20+191 s., 52 pl.
- Blondel, Louis: *Les fondations de villeneuve ou bourgs-neufs aux environs de Genève.* Bulletin de la Société d'histoire et d'archéologie de Genève 9, 1 (1947).
- Borowski, Elie: *Cylindres et cachets Orientaux.* Ascona: 1947 Editions Artibus Asiae. 14+188 s., 10 pl.
- Braid-Wood, Robert: *Raport on two sondages on the coast of Syria, South of Tartous.* Syria 21,2 (1940), s. 183-221.
- Britton, Nancy Pence: *A study of some early Islamic textiles in the Museum of Fine Arts Boston.* Boston: 1938 Museum of Fine Arts. 89 s., 46 pl.
- Brogan, Olwen: *Ancient history.* Annual Bulletin of historical literature 32 (1946).
- Broneer, Oscar: *Eros and Aphrodite on the north slope of the Acropolis.* Hesperia 1 (1932).
- Broneer, Oscar: *Excavations on the north slope of the Acropolis in Athens.* Hesperia 2, 3 (1943).
- Brough, John: *Nepales Buddhist rituals.* BSOS 12, 3-4 (1948), s. 668.
- Browning, Andrew: *The seventeenth and eighteenth centuries.* Annual Bulletin of historical literature 32 (1946), s. 22-24.
- Burr, Dorothy: *A geometric house and a proto-Attic votive deposit.* Hesperia 2, 4 (1933).
- Burr, Dorothy: *The Terracotta figurins.* Hesperia 2, 2 (1933).
- Burrow, T.: *Sanskrit Rajas.* BSOS 12, 3-4 (1948), s. 645.

C

- Calvey, Earle: *Results of a chemical examination of some specimens of Roman glaze from Tarsus.* AJA 51,4 (1947), s. 389.
- Cantineau, Jean: *La langue de Ras Shamra.* Syria 21, 1 (1940), s. 38-61.
- Carpenter, Rhys: *The lost statues of the east pediment of the Parthenon.* Hesperia 2, 1 (1933).
- Carpenter, Rhys: *New material for the west pediment.* Hesperia 1 (1932).

- Cary, M.-Haarhoff: *Life and thought in the Greek and Roman World*. London: 1946 Methuen and Co 10 + 355 s.
- Cezar, Mustafa: *Çaldıran Meydan muharebesi*. Aylık Ansiklopedi 5, 51 (1948).
- Channon de Briailles *Bulle de clérembaut de Broyes, archévêque de Tyr*. Syria 21, 1 (1940), s. 82 - 89.
- Costa, E.: *Indian industry to day and tomorrow*. London: 1947 Longmans Green. 166 s.
- Cotterill, H. B. *Ancient Greece*. London: 1922 George Harrap. 26 + 948 s. 69 pl.
- Crick, Kuntziger: *Ube tapi:serie Bruxelloise de l' histoire de Noé*. Bulletin Musées des Royaux d' art et d' histoire 1 - 3 1947.
- Dairet-ül maarif*. Kâbil: 1327. Matbaa-i Umumî 200 s.
- Davis, E. J.: *Anatolica. The journal of a visit to some of the ancient ruined sites of Caria, Phrygia, Lycia, and Pisidia*. London: 1874 Grant and Co. 18 + 374 s., 24 pl., 1 hr.
- Demircioğlu, Halil: *Makaleler 1 - Greklerin devlet telakkileri. 2 - Hellenistik devlet. 3 - Eski Yunanda Polis'in içtimai bünyesinde inkişaf. 4 - Eski Yunanda Polis'in içtimai bünyesinde krizler. 5 - İlk çağda devletçilik. 6 - Hellas'ta demokrasiye gidiş yolları*.
- Dhorme, E.: *Déchiffrement des inscriptions Pseudo-Hieroglyphiques de Byblos*, Syria 25, 1-2 (1946-48), s. 1-35.
- Dickson, V. P.: *Thaj and other sites*. İraq 10, 1 (1948), s. 1-9.
- Dirimtekin, Feridun: *Haçlı seferlerinde İnönü ve Eskişehir meydan muharebeleri*. İstanbul: 1946; Ahmet Sait Matbaası. 254 s. 10 kroki.
- Dirimtekin, Feridun: *Konya ve Düzbel*. İstanbul: 1944 Ahmet Sait matbaası. 136 s., 5 kroki.
- Dirimtekin, Feridun: *Malazgirt meydan muharebesi*. İstanbul: 1943 Kenan matbaası. 97 s.
- Dobson, D. P.: *Prehistory. Annual Bulletin of Hist. Literature* 32 (1945), s. 7-8.
- Dossin, Georges: *Inscriptions de fondation provenant de Mari*. Syria 21, 2 (1940) s. 152-169.
- Dow, Sterlin: *The list of Archontes*. Hesperia 2, 3 (1933).
- Dussau, René: *L'histoire du Royaume de Jerusalem en fonction de ses forteresses d'après un livre récent*. Syria 22, 3-4 (1941), s. 271-283.
- Dussand, René: *Nouveaux textes Egyptiens d'exécration contre les peuples Syriens*, Syria 21, 2 (1940), s. 170-182.
- Dussaud, René: *L'origine de l'alphabet et son évolution première d'après les découvertes de Byblos*. Syria 25, 1-2 (1946-48) s. 36-52.
- Duyuran, Rüstem: *Batı Anadolu'da eski şehirler fotoğraf sergisi kılavuzu*. İstanbul: 1948 İstanbul Matbaacılık Şrk. 61 s., 31 pl.

E

- Eberhard, W.: *Sinologische Bemerkungen über den Stamm der Kay*. Reprint from *Monumenta Serica* 12 1947.
- Eisenstadt, Dr. S. N.: *Some remarks on demographic factors in a situation of culture contact*. *Man* 48, 114-128.
- Elderkin, G. W.: *A Gnostic amulet*. *Hesperia* 2,4 (1933).
- Emre, Ahmet Cevat: *Osmanlı Edebiyatına hazırlık dersleri*. İstanbul: 1948 Üçler Basımevi. 160 s.
- Erdogan, Muzaffer: *Kadı Abdurrahman Paşa*. *Aylık Ansiklopedi* 5, 51.
- Every, George: *The Byzantine Patriarchate*. London: 1947 Society for Christian Knowledge. 212 s.
- Eyck, Erick: *Bismarck after fifty years*. London: 1948 George Philip. 18 s.

F

- Ferguson, W. S.: *Demetrius Poliorcetes and the Hellenic league*. *Hesperia* 17,2 (1947) s. 112-136.
- Ferguson, W. S.: *The decree of the Athenian Garrisons honoring Theophrastos*. *Hesperia* 2,3 (1933).
- Finch, J. P. G.: *The winged bulls at the Nergal Gate of Nineveh*. *İraq* 10, 1 (1948), s. 9-19.
- Fischer, Raymond: *The Russian fur trade 1550 - 1700*. Berkeley: 1943 University of California Press. II + 275 s.
- Frankle, Eleanor: *Some problems of word formation in the Turkish languages*. *JAOS* 68,2 (1948), s. 114-120.
- Friedrich, Johannes: *Churritisch - Ugaritisch und Churritisch-Luwisches* *AFO*. 14, 5/6 (1944).
- Fulton, A. S.: *Firuzabadis *Wine-list*. *BSOS* 12, 3-4 (1948), s. 579.
- Fürer-Haimendorf: *Culture strata in the Deccan*. *Man* 48, 98-113 (1938).

G

- Gadd, C. J.: *Two Assyrian observations*. *İraq* 10, I (1948).
- Garstang, J. H. Goldman: *A conspectus of early Cilician pottery*. *AJA* 51, 4 (1947), s. 370-388.
- Ghirshman, R.: *La tour de Nourabad. Étude sur les temples Iraniens anciens*. *Syria* 24, 3-4 (1944-45) s. 175-193.
- Gibb, H. A. R.: *Arab poet and Arabic philology*. *BSOS* 12, 3-4 (1948) s. 574.
- Gooch, G. P.: *Contemporary history 1914-1946*. *Annual Bulletin of Hist. Literature* 32 (1946).
- Goodrich-Freer: *Things seen in Constantinople*. London: 1935 Seeley. 157 s., 32 pl.

- Gordon, Cyrus: *The living past*. Newyork: 1941 The John Day Company. 232 s.
- Gölpınarlı, Abdülbaki: *Şeyh Galip Dede*. Ayık Ansiklopedi 5, 51 (1948).
- Gözaydın, Ethem F.: *Kırım. Kırım Türklerinin yerleşme ve göçmeleri*. İstanbul: 1948 Vakıf matbaası. 111 s.
- Grace, Virginia: *Rhodian jars in Florida*. Hesperia 17, 2 (1947), s. 144-147.
- Grace, Virginia: *Stamped Amphora handles found in 1931-1932*. Hesperia 3, 2 (1934).
- Grelot, William J.: *A late voyage to Constantinople*. London: 1683 John Playford. 243 s., 6 pl.
- Grierson, Philip: *Earlier medieval history*. Annual Report of Hist. Literature 32 (1946).
- Güterbock, H. G.: *Keilschrifttexte nach Kopien von T. G. Pinches*. AFO 13, 1/2 (1939).

H

- Hancar, Franz: *Der Kult der Grossen Mutter in kupferzeitlichen Kleinaiens zur leitung der Kultstandarten des Alaca Höyükü*. AFO 13,6 (1941).
- Hancar, Franz: *Die bemalte Keramik Transkaukasiens in lichte neuer Funde*. AFO 14,5/6 (1944).
- Harden, D. B.: *Two Tomb-groups of the first century A. D. from Jahmour Syria and a supplement to the list of Romano-Syrian glasses with mould-blown inscriptions*. Syria 24, 1, 2 (1944 - 45).
- Hatay müzesi kısa kılavuzu*. Ankara: 1948 Milli Eğitim Basımevi. 21 s.
- Hayes, William: *Minor art and faimly history in the reign of Amun Hotpe*. Bulletin of the Metropolitan Museum of Art 6, 10 (1948).
- Helbig, J.: *Fäences anversoises posterieures aux guerres de religion*. Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histcire I, 3 (1947).
- Henderson, Eugénie: *Notes on the syllable structure of lushai*. BSOS 12, 3 - 4 (1948) s. 713.
- Henning, N. B.: *The date of the Sogdian ancient letters*. BSOS 12, 3 - 4 (1948), s. 601.
- Hinz, Walther: *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*. Çeviren: Tevfik Bıyıkoğlu. Ankara: 1948 T. T. K. Basımevi. 13 + 165 s. 4 hr.
- Humber, Jean: *Mythologie Grecques et Romaine*. Paris: 1933. E. de Boccard. 294 s.
- Hurstfield, Joel: *The sixteenth Century*. Annual Bulletin of Historical literature 32 (1946).

İ

İmbelloni, J.: *La linfa de la «Scienza nuova» y su manantiales*. Buenos Aires: 1945 Academia Argentina. 115 s.

J

Jimenes, Joaquin: *Memoria de los trabajos realizados por la comisaria provincial de excavaciones Arqueologicas de Albacete en 1941*. Madrid: 1943 Diana, 35 s.

Jepsen, Alfred: *Salmanassar III und die Epomenlisten*. AFO 14, 1/2 (1941) s. 64-70.

K

Kelly, Lady: *Gâvur Kalesi. La Turquie Kemalist*. 49 (1948).

Kirkpatrick, William: *Select Letters of Tippoo Sultan to various public functionaries*. London: 1811 51+490+107 s.

Kurat, Dr. Akdes Nimet: *Rusya tarihi. Başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: 1948 T. T. K. Basımevi. 24+537 s., 8 hr., 2 kütük.

Kutluk, Halil: *Türkiye ormancılığı ile ilgili tarihî vesikalar (1487-1923)*. İstanbul: 1948 Osmanbey matbaası. 685 s.

L

Lambton; K. S.: *An account of the Tarihki Qumm*. BSOS 12, 3-4 (1948) s. 586.

Leroy, J.: *Le manuscrit Syriaque de la Bibliothèque Nationale*. Syria 22, 3-4 (1944-45) s. 194-205.

Leveen, Jacob: *A Eye-witness account of the expedition of the Florentines against Chios in 1599*. BSOS 12, 3-4 (1948) s. 542.

Lewis, B.: *İsmâ'ili notes*. BSOS 12, 3-4 (1948) s. 597.

M

Maenchen - Helfen: *History in linguistics*. JAOS 68,2 (1948), s. 120-124.

Mallowan, E. L.: *A copper Reinring from southern İraq*. İraq 10,1 (1948), s. 51-56.

Mansel, Arif Müfit: *Türkiyenin arkeoloji, epigrafi ve tarihi coğrafyası için bibliyografya*. Ankara: 1948. T. T. K. Basımevi. 16+616 s.

Master, Alfred: *An unpublished fragment of Paisaci*. BSOS 12, 3-4 (1948) s. 659.

Meer, van der: *Topographical texts of Babylon*. AFO 13,3 (1940).

Meritt, Benjamin: *The inscriptions*.⁵ Hesperia 3,1 (1934).

Meritt, Benjamin: *Greek inscriptions*. Hesperia 4,4 (1935).

Meurdrac, M.: *Trois statuettes de Venus Syriennes*. Syria 22, 1 (1941) s. 49-52.

- Michel, Henri : *Les Jades astronomiques Chinois*. Bulletin Musées des Ro-
yaux d'Art et d'Histoire 1-3 (1947).
- Millet partisi programı ve tüzüğü. Ankara : 1948 Sakarya basımevi. 40 s.
- Minorsky, V. : *Gardizi on India*. BROS 12, 3-4 (1948), s. 625.
- Mogey, J. M. : *The community in northern Ireland*. Man 48, 98-113 (1948),
s. 98-99.
- Moore, H. : *Reproductions of an ancient Babylonian Glaze*. İraq 10, 1 (1948)
s. 26-34.
- Moraze, Charle : *Trois essais sur histoire et culture*. Paris : 1948 Librairie
Armand Colin. 62 s.
- Moss, Cyril : *Homily on the nativity of or Lord by Severian Bishop of Ga-
bala*. BSOS 12, 3-4 (1948) s. 555.
- Mundy, C. S. : *Notes on three Turkish manuscripts*. BSOS 12, 3-4 (1948),
s. 533.
- Muskau, Puekler : *Entre l'Europe et l'Asie. Voyage dans l'archipel*.
Bruxelle: 1840 Haumen 2 tome.

N

- Nehru, Jawaharjal : *The discovery of India*. London: 1947 Meridian
Books Limited. 49 s.
- Nunoo, R. B. : *A report on excavations at Nsuta Hill, Gold Coast*, Man 48,
90-97 (1948) s. 90-91.

O

- The oldeet city of Sumeria : Estabilishing the origins of Eridu*. London News
5708 (1948)
- Oliver, James : *The sacred Gerusia*. Baltimore: 1941 Furst Company. 202 s.
- Oliver, James : *Selected Greek Inscriptions*. Hesperia 2, 4 (1933).
- Ort-Geuthner, G. : *Le déchiffrement par M. Hrozny des Hiéroglyphes
proto-Indiens*. Syria 21, 3-4 (1940), s. 241-246.

P

- Pakalın, Mehmet Zeki : *Çengelöğlü Tahir Paşa*. Aylık Ansiklopedi 5,
51 (1948).
- Pakalın, Mehmet Zeki : *Hoca Tahsin*. Aylık Ansiklopedi 5, 51 (1948).
- Parrot, André : *Les fouilles de Mari*. Syria 21, 1 (1940) s. 1-28.
- Pervès, Maurice : *La préhistoire de la Syrie et du Liban*. Syria 25, 1-2
(1946-48), s. 109-129.
- Philips, C. H. : *Clive in the English political world*, BSOS 12, 3-4 (1948),
s. 695.
- Polier, Antoine : *Shah Alam II and his Court*. Calcutta : 1947 Sarkar
and Sons. 116 s.

Przeworski, Stefan: *Notes d'archéologie Syrienne et Hittite*. Syria 21, 1 (1940), s. 62-76.

R

Renou, Louis: *Les Yajñānuvākya du Yajurveda*. JAOS 68, 2 (1948), s. 79-84.

Richard, Jean: *Notes sur l'archidiocèse d'Apamée et les conquêtes de Raymond de Saint-Gilles en Syrie du Nord*. Syria 25, 1-2 (1946-48), s. 103-108.

Risselin, Steenebrugen: *A propos de deux filets historiés des Musées Royaux d'Art et d'Histoire*. Bulletin Musées des Royaux d'Art et d'Histoire 1-3 (1947).

Riu, Juan Uria: *La caverna prehistorica de «el Cuetu» Lledias (Asturias), y sus pinturas rupestres*. Madrid: 1944 Diana. 35 s. 9 pl.

Robinson, David: *A new Heracles relief*. Hesperia 17,2 (1947), s. 137-140.

Robinson, David: *Two new grave stelae from the Deme of Demosthenes*. AJA 51,4 (1947) s. 366-370.

Robinson, David: *Three new inscription from the Deme of Ikaria*. Hesperia 17, 2 (1947), s. 141-143.

Royal treasure of the Achaemenid Kings: *A sensational find of gold objects exhibited in Paris*. The Illustrated London News 5700 (1948).

Rutten, Maggie: *Le paysage dans l'art de la Mésopotamie ancienne*. Syria 22, 2 (1941), s. 137-154.

Ryckmans: *Si-il-kan-ni, si-il-he-ni. Arabe préislamique slhn?* AFO 14, 1/2 (1941), s. 54-57.

S

Sakisian, Arménag: *Le croissant comme emblème national et religieux en Turquie*. Syria 22, 1 (1941), s. 66-80.

Salas, Satorio G.: *El castro de Yecla en Santo Domingo de Silos (Burgos)* Madrid: 1945 Diana. 32 s. 32 pl.

Sanaullah, Mawlawi: *The decline of the Saljuqid Empire*. Calcutta: 1938 University of Calcutta. 150 s.

Sanchez, Sebastian Jimenez: *Excavaciones arqueológicas en gran Canaria del plan nacional de 1942, 1943 y 1944*. Madrid: 1946 Diana. 153 s. 76 pl.

Santa-Olalla, J. Martinez: *Corona de estudios a sus martires*. Madrid: 1941 Diana. 363 s. 54 pl.

Santa-Olalla, J. Martinez: *Elementos para un estudio de la cultura de los Talayots en Memorca*. Madrid: 1935 Imprenta Aguirre. 66 s. 19 pl.

- Santa Olalla, J. Martinez: *Esquema paleontológico de la península Hispánica*. Madrid: 1946 Diana. 156 s. 63 pl.
- Santa-Olalla J. Martinez: *Sobre el neolítico antiguo en España*. Madrid: 1941.
- Saranana, Jose Galia y: *Las excavaciones del plan nacional en los Banales de Sadaba (Saragoza)*. Madrid: 1944 Diana. 28 s. 21 pl.
- Sarre, Friedrich: *Altpersische Standarte aus Luristan, ein Sonnensymbol*. AFO 14,3/4 (1942) s. 195-199.
- Sauvaget, J.: *Les inscriptions Arabes de la mosquée de Bosra*. Syria 22,1 (1941) s. 53-65
- Sauvaget, J.: *Notes de topographie Omeyyade*. Syria 24, 1-2 (1944-45) , s. 96-112.
- Sauvaget, J.: *Notes sur quelques monuments Musulmans de Syrie*. Syria 24; 3-4 (1944-45) s. 211-231.
- Schaeffer, Claude: *Un premier Jalon pour la chronologie absolue du bronze ancien de Chypre*. Syria 21,1 (1940) s. 29-37.
- Schlumberger, Daniel: *Deux fresques Omeyyades*. Syria 21, 1-2 (1946-48) s. 86-102.
- Schneider, Nikolaus: *Monatliche Sa-dug-lieferungen zur Ehren des Stadtgottes von Umma und der Gottkönige von Ur III*. AFO 14, 5/6 (1944) s. 336-340.
- Schneider, Nikolaus: *War ab za-za ursprünglich oder ein mythologisches Wesen*. AFB 14 1/2 (1941) s. 70-72.
- Scott, N. C.: *A study in the phonetics of Fijian*. BSOS 12, 3-4 (1948) s. 737.
- Seltman, Charles: *Greek sculpture and some festival coins*. Hesperia 17,2 (1947), s. 71-86.
- Sergi, Sergio: *The palaeanthropi in Italy: The fossil men of Saccopastore and Circeo*. Man 48, 90-97 (1948).
- Seyrig, Henri: *Antiquités Syriennes, Le statut de Palmyre*. Syria 22,2 (1941) s. 155-175.
- Seyrig, Henri: *Ornamenta palmyrena antiquiora*. Syria 21, 3-4 (1940), s. 273-337.
- Shear, Josephine: *The coins of Athens*. Hesperia 2,2 (1933).
- Shear, Leslie: *The sculpture*. Hesperia 2,4 (1933).
- Shoe, Lucy: *A box of antiquities from Corinth*. Hesperia 1 (1932).
- Simms, T. H.: *A plea for historical research in the training college*. History 32, 116 (1947), s. 103-108.
- Smith, George: *Assyrian discoveries*. London: 1875 Sampson Cow. 18+46+40 s., 5 pl., 1 hr.

- Speleers, Louis: *La donation S. Corbiau*. Bulletin Musées des Royaux d'Art et d'Histoire 1-3 (1947).
- Speleers, Louis: *Les fouilles Asie Antérieure*. Liège: 1928 Vaillant-Carmanne. 307 s., 57 pl.
- Spuler, Bertold. *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland*. Leipzig: 1943 Otto Harrassowitz. 16+556 s.
- Stede, W. *The self and its complications*. BSOS 13, 3-4 (1948) s. 662.
- Steinberg, S. H.: *The thirty year's war a new interpretation*. History 32, 116 (1947), s. 89-103.
- Sternbach, Ludwick: *Indian tales interpreted from the point of view of the Smritis*. JAOS 68, 2 (1948), s. 84-91.
- Stevens, Gorham Phillips: *The Periclean entrance court of the Acropolis of Athens*. Hesperia 5, 4 (1936).
- Stevens, Gorham Phillips: *The setting of the Periclean Parthenon*. Baltimore: 1940 Furst Company. 91 s.
- Sukenik, E. L. *The earliest records of Christianity* AJA 51, 4 (1947), s. 351-366.

T

- Tarlan, Prof. Ali Nihat: *Divan şairi Rahmi ve Fevri*. İstanbul: 1948 Üçler Basımevi. 110 s.
- Taşlıkoğlu, Dr. Z.: *Eski Yunancada ilk adımlar*. İstanbul: 1948 Üçler Basımevi. 6 + 308 s.
- Thijssen, G. J. E.: *Chemical properties of Human hair as an aid in anthropological work*. Man 48, 75-82 (1948).
- Thompson, Homer: *The Tholos of Athens and its predecessors*. Baltimore: 1940 Furst Company. 160 s. 3pl.
- Thompson, Homer: *Two centuries of Hellenistic pottery*. Hesperia 3, 4 (1934).
- Tritton, A. S.: *The tribes of Syria in the fourteenth and fifteenth centuries*. BSOS 12, 3-4 (1948), s. 567.
- Turner, R. L.: *Indo-Arica II*. BSOS 12, 3-4 (1948), s. 641.

U

- Ungnad, Arthur: *Der Akkader Naram-Sin und der Agypter Mani*. AFO 14, 3/4 (1942), s. 199-201.
- Ungnad, Arthur: *Besprechungskunt und Astrologie in Babylonien*. AFO 14, 5/6 (1944).
- Ungnad, Arthur: *Das Hans Egibi*. AFO 14, 1/2 (1941), s. 57-64.
- Utsi, Mikel: *The Reinder-Breeding methods of the Northern lapps*. Man 48, 114-128 (1948).

V

- Virolleaud, Charles: *Fragments mythologiques de Ras-Shamra*. Syria 24, 1-2 (1944-45) s. 1-23.
- Virolleaud, Ch.: *Lettres et documents administratifs provenant des archives d'Ugarit*. Syria 21, 3-4 (1940) s. 247.
- Virolleaud, Ch.: *Les rephaim fragments de poème de Ras-Shamra*. Syria 22, 1 (1941) s. 1-30.
- Virolleaud, Ch.: *Le Roi Kéret de son fils, poème de Ras-Shamra*. Syria 22, 2 (1941) s. 107-136.

W

- Wage, Friedrich: *The Roman and Byzantine pottery*. Hesperia 2, 2 (1933).
- Waley, A.: *Note in Iron and the plough in early China*. BSOS 12, 3-4 (1948) s. 803.
- Weidner, Ernst: *Assurbanipal*. in Assur AFO 13, 4/5 (1940).
- Weidner, Ernst: *Silkan (He) ni, könig von Musri ein Zeitgenoss sargons II nach einem neuen Bruchstück der Prisma-inschrift des assyrischen Königs*. AFO 14, 1/2 (1941), s. 40-54.
- Weidner, Ernst: *Der Tag des Stadtgottes*. AFO 14, 5/6 (1944), s. 340-342.
- Weitzmann, Kurt: *Byzantine art and scholarship in America*. AJA 51, 4 (1947), s. 394-418.
- Weltgeschichte der Gegenwart in Dokumenten 1932-35*. Essen: 1942 Essener Verlagsanstalt.
- White, Edith M.: *Bibliography of the published writings of Dr. L. D. Barnett*. BSOS 12, 3-4 (1948), s. 497.
- Wilkinson, J.: *A note on an illustrated manuscript of the jog-Boshisht*. BSOS 12, 3-4 (1948), s. 692.
- Williams, Seton: *Neolithic burnished wares in the near east*. İrsq 10, 1 (1948) s. 34-51.
- Wint, Guy: *The British in Asia*. London: 1947 Faber. 224 s.

Z

- Zajaczkowski, Ananiasz: *Ze Studiou nad zagadnieniem chazarskim*. Karakow: 1947 Nakładem Polskie. 99 s.

DERGİLER

- Actas y Memorias. 14 (1935).
- American Journal of Archeology. 51, 4 (1947).
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 6, 1-2 (1948)

- Annual Bulletin of Historical Literature. 32 (1946).
 Archiv für Orientforschung. 13 (1939-1941); 14 (1941-1944).
 Askerî Adalet Dergisi. 1, 4 (1947).
 Bulletin de la Société d, Histoire et d'Archéologie de Genève. 9 (1946-7).
 Bulletin Musées des Royaux d'Histoire. 1-3 (1947).
 Bulletin of the School of Oriental and African Studies. 12, 3-4 (1948).
 Bulletin University Museum. 13, 3 (1948).
 Cuadernos de Historia Primitiva. 1, 2 (1946); 2, (1947).
 Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 2, 3-4 (1948).
 Garb Filolojileri Dergisi (1949).
 Havacılık ve Spor. 391, 392, 393 (1948).
 Hesperia, Journal of the American School of Classical Studies at Athens.
 I (1932) - 17 (1948).
 History, The Joarnal of the Historical Association. 32, 116 (1947).
 İdare Dergisi. 192, 193 (1948).
 İnönü Ansiklopedisi. 3, 16, 17 (1948).
 İraq. 10, 1 (1948).
 İslâm Ansiklopedisi. 37 (1948).
 İşte Türkiye. 2,2 (1948).
 Journal of the American Oriental Society. 68,2 (1948).
 London News. 5695 - 5710 (1948).
 Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü. (1948).
 Man. 48, 78 - 128 (1948).
 Memoria, Junta Superior de excavaciones y Antigüedades 127, 2 (1933).
 Metropolitan Museum of art Bulletin. 6,10 (1948).
 Nilüfer. 38, 39, 40 (1948).
 19 Mayıs. Samsun Halkevi dergisi. 8, 93, 94, 95 (1948).
 Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. I, 5 (1948).
 Radyo, 77 (1948).
 Sanat Ansiklopedisi. 2, 9 (1948).
 Siyasî İlimler Mecmuası 205, 206, 207, 208, 209 (1948).
 Suomen Museo. 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53.
 Syria, Revue d'art Oriental et d'Archéologie. 22 (1940) - 25 (1948).
 Tıp Dünyası. 21, 6, 7, 8 (1948).
 La Turquie Kemaliste. 49 (1948).
 Ülkü. 18, 19, 20, 21 (1948).
 The Yale Review. 37, 4 (1948).
 Yeşilay. 187, 188, 189 (1948).
-

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

ABONE VE SATIŞ ŞARTLARI

Sayı : 200 kuruş (Yabancı memleketler için 1 dolar)

Yıllık abonesi : 800 kuruş (Yabancı memleketler için 4 dolar)

Belleten ve Türk Tarih Kurumu yayınlarının satış işleri için :

Millî Eğitim Bakanlığı YAYINEVLERİ'ne,
Ankara'da : AKBA, HAŞET ve BERKALP,
İstanbul'da : Ankara caddesinde ZAMAN; Beyoğlu, İstiklâl caddesinde,
HAŞET ve BERRAK; Beyazıtta B. NİŞAN,
Bursa'da : ANKARA Kitapevlerine,

Yazı ve abone işleri için :

Ankara'da TÜRK TARİH KURUMU'na müracaat edilmelidir.

BELLE TEN

PUBLICATION TRIMESTRIELLE

CONDITIONS D'ABONNEMENT ET DE VENTE

Le Numéro : 200 piastres (pour l'Étranger 1 dollar)

L'Abonnement annuel: 800 piastres (pour l'Étranger 4 dollars)

Pour l'achat de Belleten et des Publications de la Société d'Histoire Turque, s'adresser :

aux MAISONS DE VENTE du Ministère de l'Éducation Nationale,

Ankara :

à AKBA Kitapevi et aux librairies BERKALP et HACHETTE,

İstanbul :

à ZAMAN Kitapevi, Ankara Caddesi,

aux librairies HACHETTE et BERRAK, İstiklâl Caddesi, Beyoğlu et

à B. NİŞAN Kitapevi, Beyazıt, à la librairie ANKARA, à Bursa.

Pour la correspondance et l'abonnement, au

TÜRK TARİH KURUMU (Société d'Histoire Turque), Ankara.

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE

I. Seri (<i>Tıpkı basımlar</i>):	Fiatı K.
1 PİRÎ REİS : Amerika haritası	1400
2 PİRÎ REİS : Kitab-ı Bahriye	2500
*) 3 NASUH-ÜS-SİLÂHÎ : İrakayn Seferi.	
*) 4 İBN-İ BÎBÎ : Selçuk tarihi.	
 II. Seri (<i>Türk Tarihi'nin kaynakları</i>):	
*) 1 CÜVEYNÎ : Tarih-i Cihanküşa (3 cilt).	
*) 2 REŞİDEDDİN : Cami-üt-tevarih.	
3 Baypars Tarihi	200
4 ISFAHÂNÎ : Selçuk Tarihi	300
5 a Vekayi (Babur'un Hâtıratı), I. Cilt	400
5 b Vekayi (Babur'un Hâtıratı), II. Cilt	800
6 GÜLBEDEN : Hümâyunnâme	500
7 TANBURÎ ARUTİN : Tahmas Kulu Han'ın tevarihî . .	100
8 SADRÜDDİN EBÜLHASAN ALÎ : Ahbar-üd-Devlet is- Selçukiyye	250
9 KALOST ARAPYAN : Rusçuk Âyanı Mustafa Paşa'nın hayatı ve kahramanlıkları	100
10 Abdi tarihi	150
11 Abu'l-Farac tarihi, I. cilt	450
*) 11 a Abu'l-Farac tarihi, II. cilt.	
*) 12 NİZAMEDDİN ŞAMÎ : Zafernâme.	
13 Moğolların Gizli tarihi	600
*) 14 RAVENDÎ : Rahat-üs-Sudur.	
*) 15 ALÎ FUAT TÜRKELDİ : Görüp işittiklerim.	
*) 16 Antoine Galland'ın ruznâmesi.	
 III. Seri (<i>Türk Tarihi kaynaklarının tenkidli baskıları</i>):	
1 KERİMÜDDİN MAHMUD(Aksarayî): Müsameret-ül-Ahbar.	600
*) 2 Neşri tarihi.	
 IV. Seri (<i>Türk Tarihine dair araştırmaların tercümeleleri</i>):	
1 P. WITTEK : Mentеше Beyliği	300
2 B. Y. VLADİMİRTSOV : Moğolların içtimâî teşkilâtı . .	400
3 H. BALDUCCİ : Rodos'ta Türk mimarîsi	300
*) 4 B. SPULER : İran Moğolları.	
5 W. HİNZ : Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd	500

V. Seri (<i>Kazı raporları</i>):	Fiatı K.
1 REMZİ OĞUZ ARIK : Alacahöyük hafriyatı 1935 raporu (Türkçe 1000 K.; fransızca 1500 K.).	
2 HÂMİT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1936 raporu (Türkçe 1000 K. ; almanca 1500 K.).	
3 Dr. Ş. AZİZ KANSU : Eti yokuşu hafriyatı raporu (Türk- çe ve fransızca)	400
4 HÂMİT KOŞAY : Pazarlı hafriyatı raporu (Türkçe ve fransızca)	400
*) 5 HÂMİT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1937-39 raporu. (Türkçe ve fransızca)	
*) 6 HÂMİT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1940-41 raporu. (Türkçe ve fransızca).	
*) 7 TAHSİN ve NİMET ÖZGÜÇ : Karahöyük kazısı raporu.	
*) 8 ARİF MÜFİD MANSEL : Perge kazısı raporu.	
VI. Seri (<i>Arkeolojik monografiler</i>):	
*) 1 F. KÖPRÜLÜ ve A. GABRIEL : Mimar Sinan.	
2 ARİF MÜFİD MANSEL : Trakya-Kırklareli Kubbeli Me- zarları	400
VII. Seri (<i>Monografiler, Melanjlar</i>):	
1 İbni Sina (Makaleler, etüdler mecmuası)	400
2 CEVAT ÜSTÜN : İkinci Viyana muhasarası	300
3 ULUĞ İĞDEMİR : Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma.	150
4 FEVZİ KURTOĞLU : Türk bayrağı ve ay-yıldız	400
5 Halil Edhem Hâtıra kitabı, C. I (In memoriam Halil Ed- hem, Vol. I)	600
*5a Halil Edhem Hâtıra kitabı, C. II.	
6 İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık oğlu Süleyman ve Alemdar Mustafa Paşa	400
7 ŞİNASİ ALTINDAĞ : Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı	250
*) 8 FAİK REŞİD UNAT : Osmanlı Sefaretnâmeleri.	
9 W. EBERHARD : Çin'in Şimal komşuları	200
10 ENVER ZİYA KARAL : Selim III'ün hatt-ı hümayunları	200
11 H. G. GÜTERBOCK : Kumarbi Efsanesi	150
11 a H. G. GÜTERBOCK : Kumarbi Efsanesi Etice metnin transkripsiyonu	125
12 AFİF ERZEN : İlkçağ'da Ankara	210
13 İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Midhat ve Rüştü Paşaların tevkifine dair vesikalar.	250
14 ENVER ZİYA KARAL : Selim III'ün Hatt-ı hümayunları, Nizam-ı Cedit	320
15 ÂFETİNAN : Türk ırkının vatanı Anadolu	550
16 B. LANDSBERGER : Sam'al I. (Almanca)	880
16 a B. LANDSBERGER : Sam'al I. (Türkçe)	400

Fiatı K.

17	TAHSİN ÖZGÜÇ: Ön tarihte Anadolu'nun ölü gömme âdetleri.	700
----	--	-----

VIII. Seri (*Türk Tarihinin ana hatları için hazırlanan monografiler*):

1	YUSUF AKÇURA: Osmanlı Devletinin dağılma devri .	200
2	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Anadolu Beylikleri	300
3	ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: Yakın Şark, I. Elâm ve Mezopotamya.	500
3-II	ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: Yakın Şark, II. Anadolu. .	665
3-III	ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: Yakın Şark, III. Suriye ve Filistin	850
4	YUSUF ZİYA ÖZER: Mısır tarihi	250
5	HALİS BİYİKTAY: Timuriler zamanında Hindistan-Türk imparatorluğu	100
6	ÂFET İNAN: Aperçu général sur l'Histoire économique de l'Empire Turc-Ottoman.	200
7	Dr. SÜHEYL ÜNVER: Selçuk Tababeti tarihi	200
*) 8	FUAT KÖPRÜLÜ: Osmanlı Devletinin kuruluşu.	
9	Y. HİKMET BAYUR: Türk İnkilâbı tarihi, I. cilt. . .	200
10	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtına methal	400
11	ZİYA KARAMURSAL: Osmanlı Malî tarihi hakkında tetkikler.	400
12-I	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları, I. cilt. .	500
12-II	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları, II. cilt. .	400
13	Y. HİKMET BAYUR: Türk İnkilâbı tarihi, II. cilt, 1. Kısım	500
14	Y. HİKMET BAYUR: Türk İnkilâbı tarihi, II. cilt, 2. Kısım	500
15	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devletinin Saray teşkilâtı	850
16	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye teşkilâtı	1300

IX. Seri (*Kongre yayınları*):

1	I. Türk Tarih Kongresi tebliğleri (Mevcudu kalmamıştır)	
2	II. Türk Tarih Kongresi tebliğleri	250
3	III. Türk Tarih Kongresi tebliğleri	1000
*) 4	IV. Türk Tarih Kongresi tebliğleri.	

X. Seri (*Genel tarihe ait tercüme*):

1	A. AULARD: Fransa İnkilâbının Siyasî tarihi I. cilt. .	500
1 a	" " " " " " II. cilt. .	500
1 b	" " " " " " III. cilt. .	500
2	V. G. CHILDE: Doğunun prehistoryası	565

XI. Seri (<i>İstanbul'un 500 üncü fetih yılına hazırlık yayınları</i>) :	Flatı K.
1 KEMAL EDİP ÜNSEL : Fatihin şiirleri	180
*) 2 KÂŞİFÎ : Gazânâme-i Rûm.	
XII. Seri (<i>Bibliyografyalar</i>)	
1 ARİF MÜFİD MANSEL : Türkiye'nin Arkeoloji, Epigrafi ve Tarihi Coğrafyası için Bibliyografya	1650
*) 2 FAİK REŞİD UNAT : Atatürk ve Türk İnkılâbı tarihi bibliyografyası.	
*) 3 M. E. BOSCH : Türkiyenin antik devirdeki meskûkâtına dair Bibliyografya.	
XIII. Seri (<i>Dünya Tarihi</i>) :	
1 a ŞEVKET AZİZ KANSU : İnsanlığın kaynakları ve ilk medeniyetler, I. cilt	350
3 W. EBERHARD : Çin Tarihi	600
4 a Y. HİKMET BAYUR : Hindistan tarihi, I. cilt (İlk çağlardan Gurkanlı Devletinin kuruluşuna kadar, 1526)	640
4 b Y. HİKMET BAYUR : Hindistan Tarihi, II. cilt (Gurkanlı devletinin büyüklük devri, 1526-1737)	800
8 ARİF MÜFİD MANSEL : Ege ve Yunan Tarihi	800
9 ŞEMSEDDİN GÜNALTAY : İran tarihi	460
10 a İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı Tarihi, I. cilt (Kuruştan İstanbul'un fethine kadar).	550
*) 16 b İ. HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı tarihi, II. cilt.	
16 e ENVER ZİYA KARAL : Osmanlı tarihi, V. cilt (Nizam-ı Cedit ve Tanzimat devirleri, 1789-1856)	450
17 a AKDES NİMET KURAT : Rusya tarihi	770
XIV. Seri (<i>Arşiv vesikaları</i>) :	
*) 1 HALİL İNALCIK : Ervanya Livası Timar defteri.	
BELLE TEN : Her sayısı	200
Türk Tarih Kurumu yayınlarının satıldığı yerler :	
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINEVLERİ.	
ANKARA'DA : Akba, Berkalp, ve Haşet,	
İSTANBUL'DA : Ankara caddesinde Zaman, Beyoğlu İstiklâl caddesinde Haşet, Bayezit Üniversite caddesinde B. Nişan,	
BURSA'DA : Ankara kitapçıları.	
PROFESÖR, DOÇENT, ASİSTAN VE ÖĞRETMENLERLE YÜKSEK OKUL ÖĞRENCİLERİNE KURUM MERKEZİNDEN ALINMAK ŞARTIYLA ÖZEL İSKONTO YAPILIR.	

*) Basılmakta olanlar.

TABLE DES MATIERES

Articles, Etudes :	Page
BALKAN, Dr. KEMAL: Les grandes lignes de l'Histoire des Kas.	723
—— : Résumé en allemand.	757
KANSU, Prof. Dr. Ş. A. et TUNAKAN, Dr. SENİHA'; Etude anthropologique des squelettes datant des époques hittite et phrygienne et de l'âge classique, provenant des Fouilles du Höyük de Karaoğlan (1937-1938).	759
—— : Résumé en français.	775
USMAN, MÜKERREM.: Trois vases grecs à figures du Musée d'Archéologie d'Istanbul.	779
—— : Résumé en français.	793
ÖGEL, Dr. BAHAEDDİN: Les Sections originaires des Tôles: Les Ugor, les Ting-ing et les Kao-Ch'ê.	795
—— : Résumé en français.	832
 Rapports :	
AKOK, MAHMUT: Les Tamuli du village de Lerdüğe (Vilayet de Samsun).	835
—— : Résumé en français.	854
LANDSBERGER, B.: Rapport sur les Fouilles de Kültepe.	855
MANSEL, Prof. Dr. A. M.: Rapport sur le VI ^e Congrès international des Etudes byzantines.	861
 Bibliographie :	
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société d'Histoire Turque en Juillet, Août et Septembre 1948.	865
 Planches :	
CLII — CLIX. — Ş. A. Kansu et S. Tunakan.	
CLX — CLXVII. — M. Usman.	
CLVIII — CLXXX. — M. Akok.	

BELLETEN

REVUE PUBLIEE PAR LA
SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

Tome: XII

No: 48

Octobre 1948

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

1 9 4 8